

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Гуманітарно-педагогічний факультет

УДК 327-049.5(4)

ПОГОДЖЕНО

Декан гуманітарно-педагогічного
факультету

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри міжнародних
відносин і суспільних наук

_____ Савицька І.М.
р.

_____ Хвіст В.О.
р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему

**«ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ
КРАЇНАМИ СПІВДРУЖНОСТІ»**

Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»

Освітня програма «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»

Орієнтація
освітньої програми освітньо-професійна

Гарант освітньої
програми канд. іст. наук, доцент

Кравченко Н.Б.

Керівник магістерської
кваліфікаційної роботи канд. іст. наук, доцент

Хвіст В.О.

Виконав

Мошковський М.Є.

КИЇВ – 2025

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

ЗАТВЕРДЖУЮ

завідувач кафедри міжнародних відносин
і суспільних наук

_____ Хвіст В.О.

«___» _____ 2025 р.

ЗАВДАННЯ

**ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ
СТУДЕНТУ**

Мошковському Максиму Євгеновичу

Спеціальність **291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»**
Освітня програма **«Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»**
Орієнтація освітньої програми **освітньо-професійна**

Тема магістерської роботи: **«Забезпечення продовольчої безпеки
країнами співдружності»**

затверджена наказом ректора НУБіП України від

25.11.2024 р.

Термін подання завершеної роботи на кафедру

28. 10.2025 р.

Вихідні дані до магістерської роботи:

аукові дослідження з питань формування та розвитку продовольчої безпеки, глобальних продовольчих систем і політики сталого розвитку в контексті міжнародної безпеки.

ітчизняні та зарубіжні літературні джерела з проблем продовольчої безпеки, економічної політики та регіональної інтеграції країн СНД.

налітичні матеріали, статистичні звіти, офіційні документи та бази даних FAO, WFP, IFPRI, а також нормативно-правові акти країн Співдружності Незалежних Держав і міжнародних організацій.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

- Розкрити еволюцію поняття продовольчої безпеки та визначити основні теоретико-методологічні підходи до її вивчення у контексті міжнародної безпеки та сталого розвитку.
- Проаналізувати діяльність провідних міжнародних організацій (FAO, WFP, IFPRI).
- Дослідити інституційне, нормативно-правове та організаційне забезпечення продовольчої безпеки у державах Співдружності Незалежних Держав.
- Провести порівняльний аналіз рівня продовольчої безпеки окремих країн СНД (Казахстану, Узбекистану, Білорусі) з урахуванням соціально-економічних, екологічних та технологічних чинників.
- Визначити основні загрози та виклики для продовольчої безпеки регіону СНД
- Оцінити потенціал регіональної інтеграції та інноваційного розвитку аграрного сектору країн СНД

Дата видачі завдання

04.10.2025 р.

Керівник магістерської роботи

_____ Хвіст В.О.

Завдання прийняв до виконання

_____ Мошковський М.Є

РЕФЕРАТ

магістерської кваліфікаційної роботи
студентки магістратури гуманітарно-педагогічного факультету
спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні
студії»,
освітньо-професійної програми «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»
Національного університету біоресурсів і природокористування України
на тему: «Забезпечення продовольчої безпеки країнами Співдружності»

Магістерська кваліфікаційна робота присвячена дослідженню системи продовольчої безпеки країн Співдружності Незалежних Держав (СНД) у контексті глобальних викликів та сучасних трансформацій. Розкрито еволюцію поняття продовольчої безпеки, визначено теоретико-методологічні підходи до її вивчення та обґрунтовано її значення у системі міжнародної безпеки й сталого розвитку.

Проаналізовано діяльність провідних міжнародних організацій: FAO, WFP та IFPRI, що формують глобальну продовольчу політику та впливають на підвищення продовольчої стабільності країн СНД. Досліджено нормативно-правові та інституційні засади забезпечення продовольчої безпеки, визначено рівень узгодженості національних стратегій із міжнародними стандартами.

У роботі здійснено порівняльний аналіз Казахстану, Узбекистану та Білорусі, виявлено сильні та слабкі сторони їхніх національних моделей продовольчої політики. Окреслено основні загрози для продовольчої безпеки регіону. Оцінено потенціал регіональної інтеграції та інноваційного розвитку аграрної сфери країн СНД, а також визначено перспективи участі України у спільних ініціативах у сфері продовольчої безпеки, цифровізації аграрного виробництва та розвитку логістичних систем.

Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Основний текст викладено на 123 сторінках, список використаних джерел містить 80 найменування.

Ключові слова: продовольча безпека, країни СНД, FAO, WFP, IFPRI, аграрна політика, сталий розвиток, регіональна інтеграція

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ.....	11
1.1. Еволюція поняття продовольчої безпеки: теоретичні підходи та міжнародні визначення.....	11
1.2. Методологічні основи аналізу продовольчої безпеки в міжнародних відносинах.....	23
1.3. Роль міжнародних інституцій у формуванні глобальної політики продовольчої безпеки (FAO, WFP, IFPRI).....	31
Висновки до розділу 1.....	39
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ПОЛІТИК ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇН СПІВДРУЖНОСТІ.....	41
2.1. Інституційне та нормативно-правове забезпечення продовольчої безпеки країн СНД.....	41
2.2. Порівняльний аналіз рівня продовольчої безпеки в країнах СНД (на прикладі Казахстану, Узбекистану, Білорусі).....	55
2.3. Основні виклики та загрози продовольчій безпеці у країнах Співдружності: клімат, конфлікти, економіка.....	62
Висновки до розділу 2.....	69
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛІТИКИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇН СПІВДРУЖНОСТІ.....	71
3.1. Можливості регіональної інтеграції в системі продовольчої безпеки СНД.....	71
3.2. Інновації, цифровізація та модернізація агросектору в умовах глобальних викликів.....	87
3.3. Пріоритетні напрями співпраці України з країнами Співдружності у сфері продовольчої безпеки.....	103
Висновки до розділу 3.....	117
ВИСНОВКИ.....	119
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	124

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВВП – валовий внутрішній продукт

ЄС – Європейський Союз

IFPRI – *International Food Policy Research Institute* (Міжнародний інститут дослідження продовольчої політики)

FAO – *Food and Agriculture Organization of the United Nations* (Продовольча та сільськогосподарська організація ООН)

WFP – *World Food Programme* (Всесвітня продовольча програма)

СНД – Співдружність Незалежних Держав

ООН – Організація Об'єднаних Націй

COT – Світова організація торгівлі

МЕРС – Міністерство економіки Республіки Казахстан (або інші міністерства економічного профілю залежно від контексту дослідження)

ГДІ – глобальний індекс продовольчої безпеки (*Global Food Security Index*)

ІПБ – індикатор продовольчої безпеки

СДГ – цілі сталого розвитку (*Sustainable Development Goals*)

ФАО – Продовольча та сільськогосподарська організація ООН

ВПП – Всесвітня продовольча програма

ІРПП – індекс розвитку продовольчої політики

ПІІ – прямі іноземні інвестиції

ЗЕД – зовнішньоекономічна діяльність

ВСТУП

У сучасному світі продовольча безпека виступає однією з ключових категорій глобальної безпеки, що поєднує гуманітарний, економічний, екологічний і політичний виміри. Забезпечення населення якісними, безпечними та доступними харчовими продуктами є не лише соціальною необхідністю, а й чинником стабільності держав, сталого розвитку та міжнародної співпраці.

В умовах зростання глобальних ризиків: пандемій, воєнних конфліктів, кліматичних змін, порушення логістичних ланцюгів – питання продовольчої стабільності набуває особливої актуальності. Особливого значення воно має для країн Співдружності Незалежних Держав (СНД), які після розпаду СРСР опинилися перед необхідністю формування власних моделей аграрної політики й управління продовольчими системами. Попри наявність значних природних і аграрних ресурсів, держави Співдружності стикаються з рядом системних викликів: неефективністю аграрної політики, технологічною відсталістю, обмеженим доступом до інвестицій, регіональною нерівністю в забезпеченні продовольством.

Важливу роль у формуванні міжнародних стандартів продовольчої безпеки відіграють такі організації, як Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO), Всесвітня продовольча програма (WFP), Міжнародний інститут дослідження продовольчої політики (IFPRI). Вони закріпили концептуальні підходи, що базуються на чотирьох складових: наявності (availability), доступності (access), стабільності (stability) та використанні (utilization) продовольства.

Актуальність даного дослідження зумовлена потребою комплексного аналізу стану продовольчої безпеки країн СНД у контексті сучасних глобальних викликів, оцінки ефективності їхніх національних стратегій та визначення потенціалу регіональної співпраці. З огляду на це особливу увагу приділено дослідженню взаємозв'язку між внутрішніми політиками держав

Співдружності, впливом зовнішніх чинників і можливостями адаптації продовольчих систем до умов невизначеності.

Проблематика продовольчої безпеки посідає помітне місце у сучасних наукових дослідженнях. Теоретичні засади формування глобальної продовольчої системи розроблялися у працях А. Сена, Дж. Макінтайра, П. Пінструпа-Андерсена, які розкрили соціально-економічні виміри доступу до їжі та взаємозалежність між розвитком і безпекою. Важливий внесок у формування концепції продовольчої безпеки здійснили дослідження FAO, WFP, IFPRI, що визначили багатовимірну структуру цього явища.

У пострадянському науковому дискурсі питання продовольчої безпеки розглядалися у роботах В. Громової, І. Іванова, М. Ходаківського, О. Бородіної, В. Месель-Веселяка, які аналізували проблеми аграрної політики, самозабезпеченості продовольством і продовольчої незалежності. Для країн СНД характерна орієнтація на економічну безпеку через аграрну стабільність, що простежується у працях Л. Абдуллаєвої, С. Ніколаєва, Г. Мамедової, де підкреслюється взаємозалежність продовольчої політики та державного управління.

Мета дослідження полягає у всебічному аналізі сучасного стану продовольчої безпеки в країнах Співдружності Незалежних Держав, виявленні основних проблем, викликів та перспектив її забезпечення, а також у розробці науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення політики продовольчої безпеки з урахуванням регіональної специфіки та глобальних трансформацій.

Завдання дослідження:

озкрити еволюцію поняття продовольчої безпеки та охарактеризувати основні теоретико-методологічні підходи до її вивчення у контексті міжнародної безпеки та сталого розвитку.

роаналізувати діяльність ключових міжнародних організацій (FAO, WFP, IFPRI) у формуванні глобальної політики продовольчої безпеки та визначити їхній вплив на національні стратегії країн СНД.

ослідити інституційне, нормативно-правове та організаційне забезпечення продовольчої безпеки в країнах Співдружності Незалежних Держав.

провести порівняльний аналіз рівня продовольчої безпеки в окремих країнах СНД (на прикладі Казахстану, Узбекистану та Білорусі) з урахуванням соціально-економічних, екологічних та технологічних чинників.

визначити основні загрози і виклики для продовольчої безпеки регіону СНД, зокрема пов'язані з кліматичними змінами, збройними конфліктами, економічною нестабільністю та зовнішньополітичними факторами.

цінити потенціал регіональної інтеграції та інноваційного розвитку аграрного сектору країн СНД, включно з можливими напрямками співпраці України у сфері забезпечення продовольчої безпеки.

Предметом дослідження є механізми, стратегії, інституції та інструменти реалізації політики продовольчої безпеки в країнах Співдружності Незалежних Держав, їх ефективність, взаємодія в межах регіональної та міжнародної системи, а також перспективи удосконалення цієї політики в умовах глобальних викликів.

Об'єктом дослідження є система забезпечення продовольчої безпеки в країнах Співдружності Незалежних Держав як складова регіональної та глобальної політики безпеки.

У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні **методи**, зокрема аналіз, синтез, індукцію та дедукцію для теоретичного осмислення сутності продовольчої безпеки; системний підхід для вивчення взаємозв'язків між державними політиками країн СНД; порівняльний аналіз для оцінки ефективності різних моделей забезпечення продовольчої безпеки; статистичний аналіз для обробки емпіричних даних щодо рівня доступності та якості харчових продуктів; а також контент-аналіз офіційних документів, звітів міжнародних організацій та національних стратегій у сфері продовольчої безпеки.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному підході до аналізу продовольчої безпеки країн Співдружності Незалежних Держав як

регіонального феномену в умовах глобальних трансформацій. У роботі уточнено понятійно-категоріальний апарат продовольчої безпеки з урахуванням соціально-економічних, екологічних і політичних чинників, що дозволяє розглядати це явище у міждисциплінарному контексті. Систематизовано моделі управління продовольчими системами в країнах СНД та виокремлено їхні типові й відмінні риси, що визначають ефективність національних політик у цій сфері. Обґрунтовано взаємозв'язок між регіональною інтеграцією, продовольчою самодостатністю та національною безпекою, що розкриває стратегічне значення продовольчої політики для стабільності держав. Окрім того, розроблено практичні рекомендації щодо вдосконалення механізмів міждержавної співпраці у сфері продовольчої безпеки, зокрема з урахуванням ролі та потенційної участі України в регіональних ініціативах.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів для удосконалення державної політики у сфері продовольчої безпеки країн Співдружності Незалежних Держав та України. Запропоновані підходи та рекомендації можуть бути застосовані при розробленні національних і регіональних стратегій продовольчої безпеки, програм сталого розвитку сільського господарства, а також у процесі гармонізації нормативно-правової бази з міжнародними стандартами FAO та WFP.

Отримані результати мають прикладне значення для органів державного управління, аналітичних центрів, наукових установ і навчальних закладів, які займаються питаннями економічної безпеки, продовольчої політики та регіонального розвитку. Висновки дослідження можуть бути використані при формуванні стратегій міждержавного співробітництва, оцінці ризиків продовольчої нестабільності.

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї та положення магістерського дослідження було оприлюднено на наукових конференціях, семінарах та конгресах, зокрема: Мошковський М. Особливості продовольчої безпеки країн СНД в сучасних умовах. Всеукраїнський науково-практичний

вебінар «Європейський вибір України: школа юного міжнародника», 1-3 квітня 2025 р. –

URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u362/programa_vebinaru_.pdf.

Мошковський М. Є., Хвіст В. О. Забезпечення торгівельної безпеки країнами Співдружності (на прикладі Казахстану, Білорусі та Вірменії). - Українська дипломатія: становлення, розвиток та перспективи / за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 10 квітня 2025 р. Київ, 2024. 357 с. - С. 247-248. –

URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u362/konferenciya_zbirnik.pdf

Мошковський М. Є., Хвіст В. О. Стратегічне партнерство України з країнами Співдружності у забезпеченні продовольчої безпеки. // Історія науки і біографістика 2025 №4

URL: <https://inb.dnsgb.com.ua/>

Структура і обсяг роботи. Магістерська кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Основний текст магістерської роботи викладено на 123 сторінках, у тому числі робота містить 80 використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Еволюція поняття продовольчої безпеки: теоретичні підходи та міжнародні визначення

Продовольча безпека є ключовою категорією у сфері міжнародних відносин, глобального розвитку, аграрної політики та соціального добробуту. Упродовж останніх десятиліть її значення суттєво зросло, що зумовлено не лише потребами окремих країн, але й процесами глобалізації, транснаціональної взаємозалежності, зростанням населення планети та зміною клімату. Концепція продовольчої безпеки стала міждисциплінарним поняттям, яке включає економічні, політичні, соціальні, екологічні та гуманітарні аспекти.

Історичний розвиток поглядів на продовольчу безпеку відображає еволюцію глобального мислення про роль продовольства в системі національної безпеки, сталого розвитку й захисту людських прав. У різні періоди наголос у визначенні продовольчої безпеки зміщувався від наявності їжі до доступності, від обсягу виробництва до стабільності, від кількісних до якісних характеристик. У цьому підпункті розглянемо, як змінювалися теоретичні підходи до продовольчої безпеки, як її визначають провідні міжнародні організації та як формується сучасне багатовимірне розуміння цього феномену.

Історичні передумови формування поняття продовольчої безпеки нерозривно пов'язані з трагічними наслідками світових воєн, голодом, економічною нестабільністю та глобальним усвідомленням важливості забезпечення населення базовими ресурсами для життя. Після Другої світової війни людство пережило період глибокої кризи, яка охопила не лише політичну і соціальну сфери, але й сферу сільського господарства, торгівлі та харчування. Масові голодомори в Європі, Азії та Африці, викликані як воєнними діями, так і порушенням економічної інфраструктури, зумовили

потребу в створенні системи міжнародного реагування на нестачу продовольства. Саме в цьому контексті у 1945 році була створена Продовольча та сільськогосподарська організація Об'єднаних Націй (FAO), яка стала першою міжнародною інституцією, уповноваженою координувати дії з подолання голоду і сприяти розвитку глобальної аграрної політики. Заснування FAO фактично ознаменувало початок формування світового підходу до продовольчої безпеки як предмета цілеспрямованої політики, дослідження та регулювання. У перші роки своєї діяльності організація зосередилася на зборі статистики, моніторингу врожайності, оцінці харчових потреб населення різних регіонів та формуванні рекомендацій щодо підвищення ефективності сільського господарства. Головна увага приділялася виробництву як такому вважалося, що подолання голоду можливе насамперед через збільшення обсягів виробництва продовольства. Такий підхід базувався на економічно-продуктивній парадигмі: чим більше виробляється їжі, тим вищий рівень продовольчої безпеки. Відповідно, акцент був зроблений на фізичній наявності продовольства як ключовому показнику безпеки.

Водночас розвиток глобального продовольчого ринку супроводжувався нерівномірністю розподілу ресурсів, аграрною нерівністю між країнами Півночі та Півдня, залежністю ряду держав від імпорту та нестабільністю внутрішніх аграрних секторів. Це ускладнювало оцінку реального рівня продовольчої безпеки: хоча світове виробництво зростало, мільйони людей у бідніших регіонах залишалися голодними. На цьому етапі поняття продовольчої безпеки ще не містило категорій соціальної справедливості, доступу до їжі або стабільності постачання. Його трактували виключно через обсяги та темпи виробництва сільськогосподарської продукції на рівні держав чи регіонів. Зазвичай мова йшла про забезпечення запасів зерна, контроль за врожайністю, стимулювання експорту або імпорту продовольства – всі ці заходи розглядалися як інструменти гарантування безпеки [12].

Значним етапом в історії інституалізації поняття продовольчої безпеки стала Всесвітня продовольча конференція FAO 1974 року. В умовах

загострення продовольчих криз у багатьох країнах Африки та Азії, світове співтовариство дійшло висновку, що необхідне уніфіковане бачення проблеми. На цій конференції було вперше запропоновано офіційне визначення продовольчої безпеки як глобального явища. FAO сформулювала його як «забезпечення наявності у будь-який час адекватної кількості основних продовольчих товарів для підтримки стабільного зростання споживання і компенсації коливань виробництва та цін». У цьому визначенні зберігався акцент на виробничому аспекті: продовольство розглядалося як товар, доступ до якого повинен бути гарантований через підтримку стабільних поставок. Фокус залишався на кількісних характеристиках: тоннажі зерна, рівні імпорту, товарні запаси, обсяги вирощування сільськогосподарських культур. І хоча зазначалося, що продовольча безпека повинна бути забезпечена "в усіх країнах", механізми досягнення цієї мети здебільшого стосувалися міжнародної торгівлі, створення продовольчих резервів і покращення логістики.

На цьому етапі продовольча безпека розглядалася в контексті світового ринку, а не окремої людини. Тобто головним критерієм вважався макроекономічний рівень наявності продовольства, що автоматично не гарантувало усунення голоду чи недоїдання в конкретних регіонах або серед уразливих соціальних груп. Таке обмежене бачення не враховувало різноманітність факторів, що впливають на фактичну можливість доступу людей до їжі: нерівність доходів, політичні конфлікти, неефективність державного управління, корупцію, інфляцію, інфраструктурну ізоляцію сільських територій. У підсумку, навіть за формального досягнення «високого рівня продовольчої безпеки» в окремій країні, значна частина її населення могла залишатися голодною [18].

У 1980–1990-х роках відбулася кардинальна переоцінка підходів до розуміння продовольчої безпеки, яка істотно змінила акценти у глобальному дискурсі. Цей період ознаменувався виходом за межі вузькоекономічної парадигми, що панувала раніше, та формуванням гуманітарно-соціального

підходу, в центрі якого поставлена людина, її потреби, гідність і право на харчування. Знаковим моментом став внесок індійського економіста Амартії Сена, чия праця «Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation» (1981) докорінно змінила наукове уявлення про природу голоду. Сен довів, що голод – це не наслідок нестачі їжі як такої, а результат відсутності або обмеженості доступу до неї у певних категорій населення. Це міг бути доступ економічний, правовий, фізичний або соціальний. За його висновками, люди можуть помирати від голоду навіть тоді, коли їжі в країні або регіоні достатньо, якщо вони не мають можливості її купити, виростити або отримати безкоштовно. Таким чином, вперше у фокус уваги потрапила не лише кількість продовольства, а здатність кожного індивіда фактично реалізувати своє право на харчування.

Цей теоретичний прорив значно вплинув на політику міжнародних організацій. Ідеї Сена були швидко адаптовані у практику формування глобальних підходів до продовольчої безпеки, і в 1996 році вони знайшли відображення у підсумкових документах Всесвітнього саміту з продовольства, організованого FAO. Саме тоді було запропоновано нове, концептуально розширене визначення продовольчої безпеки, яке зберегло актуальність донині. У ньому зазначалося, що продовольча безпека має місце тоді, коли всі люди, в будь-який час, мають як фізичний, так і економічний доступ до достатньої, безпечної та поживної їжі, що відповідає їхнім дієтичним потребам і харчовим уподобанням для ведення активного і здорового життя. Це формулювання стало точкою відліку для нової хвилі досліджень, політичного аналізу та розробки стратегій у галузі продовольчої політики [4].

Одним із найважливіших результатів цього переосмислення стало виокремлення чотирьох ключових компонентів продовольчої безпеки. По-перше, йдеться про наявність, тобто об'єктивну присутність харчових ресурсів – вироблених, імпортованих або збережених у державних резервах. По-друге, доступність охоплює фінансову спроможність населення придбати їжу, фізичну можливість її отримати, зокрема у віддалених або постраждалих від

стихійних лих регіонах, а також правовий та соціальний доступ до ресурсів. Третій компонент – використання, що означає не лише споживання їжі, а й її якісні характеристики, біологічну доступність, безпечність, правильне зберігання, приготування та засвоєння. І, нарешті, стабільність компонент, який забезпечує сталість продовольчої системи в часі, її захищеність від політичних, економічних чи екологічних шоків. Якщо хоча б один із цих елементів порушено, система продовольчої безпеки вважається вразливою.

Таке комплексне розуміння дозволило вийти за межі оцінки продовольчої безпеки через валові показники виробництва чи рівень експорту-імпорту. Тепер аналітики, політики й міжнародні установи почали враховувати широкий спектр чинників – рівень доходів домогосподарств, гендерну нерівність у доступі до їжі, харчову поведінку, культурні особливості споживання, стан охорони здоров'я, інфраструктуру зберігання і логістику. Наприклад, продовольча безпека малозабезпеченої сільської громади вже не вимірюється лише врожаєм, а аналізується через призму доступу до ринку, цінової політики, соціального захисту та рівня освіти населення. Таким чином, концепція була інтегрована у сферу соціального розвитку, прав людини і сталого управління ресурсами.

Цей підхід ліг в основу численних міжнародних стратегій (табл. 1.1) , серед яких Стратегія FAO щодо продовольчої безпеки, програми Всесвітньої продовольчої програми (WFP), діяльність Міжнародного інституту дослідження продовольчої політики (IFPRI), а також документів Світового банку, Програми розвитку ООН (UNDP) та Цілей сталого розвитку (SDGs). Зміна парадигми відбилася і на законодавстві багатьох держав, які почали закріплювати продовольчу безпеку як конституційно захищене право, а не лише як індикатор економічної стабільності. Багато країн включили продовольчу безпеку до числа пріоритетних напрямів національної безпеки, розробивши багаторівневі плани реагування на можливі продовольчі кризи [46].

У підсумку, 1980–1990-ті роки стали періодом глибокого концептуального зсуву: продовольча безпека з технократичного поняття перетворилася на соціально орієнтовану, гуманітарну, політико-економічну категорію. Центр уваги змістився з продукту на людину, з виробництва на споживання, з держави на домогосподарство, з кількості на якість. Це дало змогу розглядати продовольчу безпеку не лише як економічне завдання, а як частину ширшого глобального виклику – побудови справедливого, стійкого, інклюзивного світу, де право на їжу – це не привілей, а базова потреба, гарантована кожному.

Таблиця 1.1

**Сучасне бачення продовольчої безпеки: ключові підходи та орієнтири
глобальної політики**

Компонент	Зміст	Характеристика	Джерело / приклад застосування
Продовольча безпека	Комплексне поняття, що охоплює доступність, якість, стабільність	Інтегральна категорія з міждисциплінарним підходом	національні стратегії
Харчова безпека	Якість і безпечність харчових продуктів для здоров'я людини	Відсутність хімічних, біологічних, фізичних загроз	Codex Alimentarius, програми
Харчовий суверенітет	Право народів самостійно визначати продовольчу політику	Локалізація аграрної моделі, протидія глобалізації	
Стійкість	Здатність адаптуватися до економічних, кліматичних, політичних криз у продовольчих системах	Гнучкість системи в умовах шоків та конфліктів	Звіти WFP, адаптаційні стратегії FAO

Розроблено автором на основі джерела [43]

Сучасне трактування продовольчої безпеки вийшло далеко за межі традиційного уявлення, яке зосереджувалося лише на фізичній наявності їжі. У XXI столітті ця категорія набула ознак комплексного, багатофакторного явища, що охоплює економічні, соціальні, екологічні, культурні та правові аспекти. У центрі уваги перебуває не лише продукт як такий, а й умови його виробництва, споживання, розподілу, доступності та безпечності. Ключова

ідея сучасного підходу полягає в тому, що продовольча безпека – це не лише обов'язок держави постачати харчі, а також її здатність гарантувати гідне існування людини в умовах глобальної нестабільності [8].

Одним із важливих напрямів є розуміння продовольчої безпеки як інтегральної категорії, що базується на принципах міждисциплінарності. Вона не обмежується лише сільським господарством, а вбирає в себе такі теми, як економічна рівність, сталий розвиток, соціальна політика та міжнародне партнерство. У сучасному світі ця концепція тісно переплетена з глобальними цілями сталого розвитку, зокрема з Ціллю 2 ООН, яка акцентує на подоланні голоду та розвитку сталого сільського господарства.

Харчова безпека як складова цієї системи передбачає гарантування споживачам доступу до якісних і безпечних продуктів, що не становлять загрози для здоров'я. У центрі цієї ідеї контроль над технологіями виробництва, санітарними нормами, простежуваністю походження продуктів та ефективним наглядом з боку міжнародних і національних структур. Це питання вже давно вийшло за рамки суто національних стандартів і стало сферою глобального регулювання, про що свідчить застосування Codex Alimentarius – єдиного міжнародного набору харчових стандартів.

Не менш важливою є концепція харчового суверенітету, що з'явилася як реакція на негативні наслідки глобалізації аграрного сектору. Вона передбачає право народів самостійно визначати, що, як і в яких масштабах вони будуть вирощувати та споживати, базуючись на власних соціокультурних та екологічних умовах. Це ідея про свободу аграрної моделі, про відмову від універсалізованих глобальних схем на користь локальних рішень. Вона особливо актуальна для країн, які прагнуть зберегти продовольчий контроль усередині держави та уникнути залежності від транснаціональних корпорацій [10].

Окремий вимір становить поняття стійкості, що уособлює здатність продовольчих систем функціонувати в умовах криз. Економічні потрясіння, кліматичні катастрофи, пандемії, збройні конфлікти все це чинники, які

можуть порушити безперервний ланцюг виробництва та постачання продуктів. Стійкість означає не лише відновлення після шоку, а й передбачення ризиків, адаптацію та швидке реагування. Саме тому стратегії багатьох країн нині включають механізми продовольчого резерву, диверсифікації поставок, підтримки фермерських господарств і локалізації виробництва як елементів національної безпеки.

Усе це засвідчує, що у XXI столітті продовольча безпека стала політичним, стратегічним та етичним питанням, яке вимагає комплексного управління та гнучкої міжнародної співпраці.

Таблиця 1.2

Роль міжнародних організацій у формуванні глобальної політики продовольчої безпеки

Назва організації / інструмент	Основна функція	Характеристика діяльності	Приклади/спеціалізація
	Координація глобальної аграрної політики	Розробка термінології, стандартів, програм підтримки	Ціль №2 ООН, програми технічної допомоги
WFP (Всесвітня продовольча програма)	Екстрене продовольче реагування у зонах конфліктів і катастроф	Оперативна гуманітарна логістика, підтримка кризових регіонів	Постачання їжі під час воєн, стихійних лих
	Аналітика продовольчої політики	Моделювання сценаріїв, створення баз даних, прогнозування	Щорічні звіти, індекси продовольчого ризику
	Кількісне оцінювання рівня продовольчої безпеки в країнах	Оцінка за 60+ індикаторами: доступ, якість, ресурси, політика	Індекс продбезпеки EIU, аналітика для урядів
Інституційні пріоритети	Спрямованість на інклюзивність і сталість	Урахування прав жінок, вразливих груп, цифрових технологій	SDG, політики кліматичної стійкості, gender-food

Розроблено автором на основі джерела [44]

В таблиці 1.2 міжнародні інституції відіграють вирішальну роль у формуванні теоретичних підходів, оцінюванні рівня продовольчої безпеки та організації практичної взаємодії між країнами в умовах глобальних викликів.

Центральне місце в цьому процесі займає Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO), яка не лише ініціювала концептуалізацію самого поняття продовольчої безпеки, а й розробила термінологічну базу, методичні підходи та базові індикатори для оцінки її рівня. Саме FAO закріпила чотиривимірну структуру продовольчої безпеки, а також включила її до переліку Цілей сталого розвитку, зокрема як окрему ціль №2, що стосується подолання голоду і розвитку сталого сільського господарства [39].

Разом із FAO важливу функцію виконує Всесвітня продовольча програма (WFP), діяльність якої фокусується на екстреному реагуванні в умовах воєн, стихійних лих, гуманітарних катастроф. WFP забезпечує оперативне постачання продовольства в кризові зони та здійснює логістичну координацію для підтримки постраждалого населення. Таким чином, вона формує прикладну компоненту глобальної системи продовольчої безпеки, спрямовану на короткострокову стабілізацію. Її місія особливо важлива для країн із вразливою інфраструктурою та нестійкими політичними системами, де регулярні поставки продуктів харчування можуть бути перервані.

Іншим ключовим гравцем у цьому полі є Міжнародний інститут дослідження продовольчої політики (IFPRI), який виконує переважно аналітичну функцію. IFPRI спеціалізується на створенні моделей, прогнозів, звітів і баз даних, що дозволяють урядам і міжнародним організаціям приймати рішення на основі доказів. Інститут аналізує взаємозв'язок між продовольством, доходами, кліматом і політичними факторами, пропонуючи сценарії подолання голоду й нерівності у доступі до їжі. Його дослідження є орієнтиром для формування довгострокових стратегій та політик у галузі сільського господарства й продовольства [25].

Ще одним інструментом, що відіграє важливу роль у формуванні уніфікованих підходів до оцінювання рівня продовольчої безпеки, є Глобальний індекс продовольчої безпеки (Global Food Security Index). Він розроблений за ініціативи аналітичного підрозділу Economist Intelligence Unit

(EIU) і ґрунтується на понад шістдесяти показниках, що охоплюють аспекти продовольчої доступності, якості, стабільності, політики, інфраструктури та фінансування. Цей індекс використовується для порівняння рівня продбезпеки в різних країнах світу, слугує базою для прийняття рішень на урядовому рівні, розробки реформ та пошуку інвестицій у продовольчий сектор.

Загалом у сучасному міжнародному підході до продовольчої безпеки простежується прагнення до інклюзивності, сталості та міжсекторальної координації. Концепція дедалі більше інтегрує питання гендерної рівності, соціального захисту, прав уразливих груп, а також відповідального споживання і цифровізації аграрної політики. Це означає, що у XXI столітті продовольча безпека виходить за межі вузького аграрного або гуманітарного контексту та розглядається як центральна складова глобального розвитку, що вимагає синергії між державами, міжнародними організаціями, громадянським суспільством і науковими інституціями.

У різних регіонах світу поняття продовольчої безпеки інтерпретується по-різному, що зумовлено специфікою соціально-економічного розвитку, історичними передумовами, геополітичним контекстом та культурною традицією споживання. У країнах Європейського Союзу підходи до продовольчої безпеки формуються в руслі загальної політики сталого розвитку, де домінує фокус на якість, екологічну стійкість та довготривалі перспективи збереження аграрного потенціалу. ЄС розглядає продовольчу безпеку не лише як засіб забезпечення населення їжею, але й як елемент довкіллево відповідального господарювання. Тут велике значення надається зменшенню викидів у сільському господарстві, захисту ґрунтів, скороченню харчових відходів, відновленню біорізноманіття та зменшенню використання хімічних засобів виробництва. Також важливою є підтримка органічного фермерства, локального виробництва та прозорості ланцюгів постачання, що відповідає вимогам споживача щодо якості та етичності виробництва. Водночас у європейському вимірі продовольча безпека нерозривно пов'язана з концепцією «єдиного здоров'я» (One Health), де враховуються взаємозв'язки

між здоров'ям людей, тварин і довкілля. Біобезпека, відстежуваність харчових продуктів, суворий ветеринарно-санітарний контроль усе це є частиною цілісної продовольчої політики, спрямованої на стале майбутнє [1].

У країнах Африки та Південної і Південно-Східної Азії концепція продовольчої безпеки набуває здебільшого гуманітарного виміру. Тут акцент зроблено на фізичну доступність їжі для широких верств населення, боротьбу з недоїданням, дефіцитом поживних речовин, а також розвиток базової аграрної інфраструктури. У багатьох державах цієї групи продовольча безпека є щоденним викликом, що пов'язаний із хронічною бідністю, нерівномірним розподілом ресурсів, низькою врожайністю, деградацією земель та частими посухами. Додатково поглиблюють проблему конфлікти, переміщення населення, політична нестабільність, відсутність доступу до води та базових санітарних умов. У таких умовах міжнародна допомога, розвиток місцевого фермерства, підтримка жіночого агропідприємництва та забезпечення мінімального харчового набору набувають ключового значення. Тут важливі не стільки інституційні реформи чи цифровізація, скільки елементарне забезпечення людей калоріями, білками, залізом, йодом та іншими базовими елементами харчування. У багатьох регіонах Африки, зокрема в зонах, що постраждали від голоду або посух, саме продовольча безпека є головним критерієм виживання громад, тому її забезпечення часто зосереджене на міжнародних програмах допомоги та співпраці з гуманітарними організаціями.

Натомість у країнах пострадянського простору, зокрема у державах Співдружності Незалежних Держав, продовольча безпека переважно трактується через призму економічного суверенітету та державного втручання. Тут домінує концепція аграрної самодостатності, яка історично закладалася в умовах централізованого планування та орієнтації на забезпечення внутрішніх потреб незалежно від ситуації на зовнішніх ринках. Державне регулювання у сфері продовольства, субсидування сільськогосподарського виробництва, формування продовольчих резервів та

обмеження імпорту певних товарів це ті інструменти, якими оперує більшість урядів у регіоні. Водночас у країнах СНД продовольча безпека досить часто набуває технократичного змісту: її оцінка здійснюється за обсягами виробництва, імпортозаміщенням, рівнем цін і показниками валової продукції, тоді як питання прав людини, доступу вразливих груп, культурної відповідності або свободи вибору практично не розглядаються. Визначення «безпеки» часто обмежується лише її економічною складовою, без врахування соціальних чи екологічних чинників. Такий підхід, хоча й дозволяє забезпечити стабільність на внутрішньому ринку, нерідко призводить до монополізації галузі, зниження якості продуктів, обмеження конкуренції та слабкої адаптації до сучасних викликів, таких як зміна клімату чи цифрова трансформація.

Еволюція поняття продовольчої безпеки свідчить про його поступовий перехід від вузького аграрного трактування до комплексного, багатогранного підходу, що інтегрує економічні, соціальні, екологічні та гуманітарні компоненти. Історично почавшись із забезпечення наявності продуктів, концепція набула глибшого змісту, включаючи доступ, використання, стабільність та стійкість. Міжнародні організації, такі як FAO, WFP, IFPRI, зробили вагомий внесок у формулювання універсальних стандартів і критеріїв, які стали основою для розробки національних політик [19].

У сучасних умовах продовольча безпека є не лише індикатором внутрішньої стабільності держави, а й ключовим фактором міжнародної взаємодії, сталого розвитку, регіонального співробітництва та запобігання конфліктам. Її забезпечення вимагає міждисциплінарного підходу, інституційної підтримки, інновацій, а також врахування соціокультурних та географічних особливостей кожної країни.

Методологічні основи аналізу продовольчої безпеки в міжнародних відносинах

Проблема продовольчої безпеки на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин набуває все більшої складності й багатовимірності, що потребує відповідної методологічної бази для її дослідження. У контексті зростаючої глобалізації, політичної нестабільності, зміни клімату, збройних конфліктів, пандемій і поглиблення соціально-економічної нерівності питання доступу до якісної та безпечної їжі перестає бути виключно гуманітарним і перетворюється на критично важливий компонент міжнародної безпеки. Саме тому формування цілісного підходу до аналізу продовольчої безпеки в міжнародному вимірі вимагає застосування міждисциплінарної методології, яка поєднує економіку, політологію, екологію, міжнародне право, соціологію, а також дослідження в галузі прав людини.

Відсутність єдиної універсальної методики оцінювання продовольчої безпеки на глобальному рівні обумовлює потребу в систематизації теоретичних засад і методологічних підходів, що використовуються різними науковими школами, міжнародними інституціями та державами. Методологічна багатогранність дає змогу досліджувати не лише об'єктивні показники виробництва чи споживання, але й політичні рішення, інституційну ефективність, соціальні наслідки та культурні особливості, пов'язані з продовольством. У цьому підпункті проаналізовано ключові методи, підходи та індикатори, які дозволяють здійснювати порівняльну оцінку продовольчої безпеки, виявляти причини її порушення та формулювати політичні рекомендації у сфері міжнародного співробітництва.

Аналіз продовольчої безпеки в сучасному світі здійснюється на основі складної, багатоаспектної методологічної платформи, що відображає складність самого явища та його зв'язок із ключовими сферами глобального розвитку. Жоден із підходів не є універсальним або домінуючим кожен дозволяє побачити лише окрему грань проблеми, а тому в аналітичній

практиці найчастіше поєднуються декілька методів. В основі більшості досліджень лежить індикаторний підхід, що базується на числових даних, які можна кількісно виміряти, зіставити та проаналізувати у динаміці. Він дає змогу будувати об'єктивну картину продовольчої ситуації в країні, оцінювати ступінь доступності харчових ресурсів, рівень споживання, обсяг внутрішнього виробництва, залежність від імпорту, розміри продовольчих резервів, цінову політику та інші ключові фактори. У його межах використовуються такі змінні, як середньодобове споживання калорій, витрати на продукти харчування у структурі бюджету домогосподарства, обсяги продовольчої допомоги, доступність товарів на внутрішньому ринку, коефіцієнти бідності та індекси продовольчої інфляції. Цей підхід активно застосовується міжнародними структурами, зокрема FAO, World Bank, WFP, OECD, які щорічно готують огляди, формують рейтинги та публікують інтерактивні бази даних для відкритого використання урядами, дослідниками, аналітичними центрами та громадськістю. І хоча індикаторний підхід дає широкий фактичний матеріал, його обмеженням є схильність до узагальнення та знеособлення складних соціальних процесів, що стоять за цифрами.

Більш цілісний і глибокий аналіз забезпечує системний підхід, який передбачає розгляд продовольчої безпеки не як набору ізольованих показників, а як функціонування складної, взаємозалежної структури, де всі елементи: виробництво, розподіл, зберігання, доступ, споживання, регулювання – взаємодіють у рамках єдиної системи. Особливістю цього підходу є врахування не лише економічних, а й політичних, правових, управлінських та культурних чинників, які впливають на продовольчі процеси. Наприклад, у межах системного підходу аналізується, як нестабільна політична ситуація впливає на ланцюги постачання; як бюрократичні бар'єри затримують імпорт товарів; як неефективне управління державними резервами провокує продовольчі кризи; як недостатній рівень освіти або традиційні харчові упередження формують специфічний попит на продукцію. Такий підхід дозволяє виявити системні дисфункції та вразливості, які не

видно у звичайній статистиці, і сформулювати більш комплексні, гнучкі управлінські рішення. Він також широко використовується у формуванні національних стратегій продовольчої безпеки та у міжнародному аналізі продовольчих ланцюгів [34].

Паралельно з економічними та системними інструментами все більшої ваги набуває правовий підхід, особливо у межах міжнародного права та прав людини. Він передбачає аналіз нормативно-правових актів, ратифікованих міжнародних конвенцій, декларацій, національних законодавчих ініціатив, а також судової практики щодо забезпечення права на їжу, захисту аграрних прав, регулювання торгівлі продуктами харчування, доступу до земельних і водних ресурсів. В основі правового підходу лежить ідея про те, що продовольча безпека це не лише обов'язок держави перед громадянами, а й закріплене право людини, яке може і має бути захищене юридично. Ця ідея закріплена в низці базових міжнародних документів, зокрема в Загальній декларації прав людини (ст. 25), Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (ст. 11), а також у рекомендаціях спеціалізованих органів ООН. Правовий аналіз дозволяє виявити прогалини в законодавстві, неефективність реалізації зобов'язань державами, суперечності між торговельною політикою та соціальними зобов'язаннями, а також розробити механізми компенсації порушених прав, включаючи судові та міждержавні процедури.

Окремим напрямом є геополітичний і конфліктологічний підхід, який розглядає продовольчу безпеку не лише як внутрішній показник благополуччя населення, а як стратегічний фактор міжнародної стабільності, впливу та сили. Цей підхід особливо актуальний у XXI столітті, коли продовольчі кризи часто виступають каталізаторами політичної дестабілізації, масових протестів, міграційних хвиль і регіональних конфліктів. Продовольство стає елементом політики, іноді об'єктом маніпуляцій, шантажу, контролю або навіть військової стратегії. Конфліктологічний аналіз дозволяє простежити, як зниження доступності продуктів уразливим верствам населення призводить до

соціальної напруги, як обмеження експорту зерна впливає на геополітичну рівновагу, як санкції змінюють доступ до міжнародних ринків продовольства. У межах цього підходу вивчаються також питання продовольчого націоналізму, продовольчих війн, залежності від зовнішніх постачальників, формування стратегічних резервів та міждержавного співробітництва у кризових ситуаціях. Усі ці аспекти є ключовими в сучасному розумінні продовольчої безпеки як елемента національного і міжнародного балансу сил [1].

Інструментальна база аналізу продовольчої безпеки в міжнародній практиці спирається на уніфіковані індикатори, які дозволяють здійснювати як порівняльну оцінку між країнами, так і глибокий аналіз внутрішньої ситуації у конкретному регіоні чи державі. Ці індикатори виступають не лише як засіб для статистичної верифікації рівня доступу до їжі, а як інструмент прийняття політичних рішень, прогнозування ризиків, розробки програм підтримки та спрямування міжнародної допомоги. Найбільш комплексним і широко застосовуваним на сьогодні є Індекс глобальної продовольчої безпеки (Global Food Security Index – GFSI), який охоплює понад сто країн світу та ґрунтується на розгорнутій системі з понад шістдесяті змінних. Ці змінні згруповані у кілька основних блоків: доступність (availability), що включає фізичну наявність їжі та виробничі ресурси; доступ (access), який враховує доходи населення, цінову стабільність і державну підтримку; якість та безпечність (quality and safety), що охоплює харчові стандарти, харчову різноманітність, ризики для здоров'я; та стійкість (resilience), яка оцінює здатність країни протистояти довготривалим або екстремим продовольчим кризам. Завдяки багатовимірності та регулярному оновленню GFSI дозволяє не лише порівнювати країни між собою, а й виявляти динаміку розвитку, оцінювати ефективність агрополітик, рівень інституційної відповідальності та готовність держав до глобальних викликів.

Паралельно з GFSI у практиці FAO використовується індикатор Prevalence of Undernourishment (PoU) – поширеність недоїдання, який дає

змогу кількісно оцінити, яка частка населення певної країни або регіону не має стабільного доступу до достатньої кількості калорій для підтримання нормальної життєдіяльності. Цей індикатор застосовується як у глобальній статистиці продовольства, так і для оцінки досягнення міжнародних цілей, зокрема Цілі 2 сталого розвитку – подолання голоду. PoU має велике значення для гуманітарних місій, оскільки саме він фіксує найбільш критичні рівні нестачі продовольства. Удосконалення цього підходу відображено у впровадженні інструменту Food Insecurity Experience Scale (FIES), який ґрунтується не на абстрактних економічних показниках, а на соціологічних даних, отриманих шляхом безпосередніх опитувань населення. Цей індикатор дозволяє виявити досвід людей, які зазнають нестачі їжі, страху перед голодом, скорочення споживання, відмови від їжі протягом певного часу або нестабільності доступу до харчових продуктів. Він враховує не лише об'єктивну ситуацію, а й суб'єктивне сприйняття продовольчої безпеки, що значно розширює аналітичні можливості.

Із розвитком глобальної інтеграції продовольча безпека почала розглядатися у ширшому контексті через взаємозв'язок з екологічною та епідеміологічною ситуацією. У цьому контексті сформувалась концепція «One Health», яка закликає розглядати продовольчу систему не ізольовано, а як частину взаємопов'язаної мережі здоров'я людей, тварин і навколишнього середовища. Відповідно, у практику оцінки були включені індикатори, що вимірюють біологічну безпеку, якість аграрного виробництва, контроль за хворобами, рівень використання антибіотиків у тваринництві, епізоотичну ситуацію, санітарну інфраструктуру. Поєднання таких факторів дозволяє оцінити не лише кількість і доступність продуктів, а й їхню придатність до споживання в умовах безпеки. Це особливо важливо у часи глобальних епідемій, змін клімату, скорочення біорізноманіття та інтенсивної урбанізації, що впливають на стійкість аграрних систем [20].

На регіональному рівні також активно функціонують інститути моніторингу та оцінювання, які розробляють власні індекси. Так, в

Африканському союзу використовується регіональний Індекс продовольчої безпеки, що адаптований до специфіки континенту й охоплює такі аспекти, як доступ до води, вплив посухи, розвиток фермерських структур, а також гуманітарні фактори, пов'язані з конфліктами. У межах Європейського Союзу діють аграрні обсерваторії, що здійснюють моніторинг ринку, погодних умов, прогнозів урожайності, енергоспоживання та продовольчого імпорту. Розвинені системи раннього реагування, такі як FEWS NET (Famine Early Warning Systems Network), виконують критичну функцію у прогнозуванні криз і плануванні оперативної допомоги. Вони поєднують супутниковий моніторинг, метеорологічні дані, польові спостереження, соціальні дослідження й аналітичне моделювання. Їхнє завдання – виявити потенційні «гарячі точки» голоду ще до того, як ситуація стане катастрофічною.

У міжнародних відносинах методи аналізу продовольчої безпеки виконують не лише технічну чи аналітичну функцію, а й виступають інструментами формування політики, впливу на ухвалення рішень, мобілізації ресурсів і налагодження міждержавного діалогу. Сучасна система глобального врядування у сфері продовольства базується не просто на декларативних засадах гуманітарної допомоги чи прав людини, а на ретельно структурованих аналітичних підходах, які забезпечують обґрунтування політичних дій, бюджетних рішень, пріоритетів зовнішньої допомоги та регулювання торгівлі. Дані, що генеруються у рамках звітності FAO, WFP, IFPRI, Європейської комісії, Світового банку або ООН, використовуються для виявлення кризових зон, обрахунку потреб у продуктах харчування, визначення ступеня вразливості населення, планування термінових поставок, укладання двосторонніх чи багатосторонніх угод, розробки нормативних рамок. Ці звіти слугують своєрідною основою для офіційної реакції міжнародної спільноти, стаючи точкою відліку для дипломатичних звернень, гуманітарних кампаній, цільових фондів і обговорень у Раді безпеки ООН. На їхній основі формується легітимність дій донорів і урядів країн-реципієнтів, розподіляється допомога, створюються механізми оцінки ефективності політик.

Важливо, що в умовах політичної поляризації та інформаційних бар'єрів методологія аналізу продовольчої безпеки у міжнародних відносинах повинна враховувати контекстну чутливість. У багатьох країнах уряди не публікують достовірних статистичних даних або навмисне викривляють інформацію з метою покращення зовнішнього іміджу, зниження тиску донорів або уникнення критики міжнародної спільноти. У таких випадках особливу роль відіграють альтернативні канали збору та верифікації даних. Це можуть бути незалежні польові дослідження, що проводяться міжнародними організаціями або місцевими НУО, моніторинг цін та доступності продуктів через мобільні додатки, супутникове зондування для оцінки врожайності та стану ґрунтів, використання великих масивів даних у реальному часі (Big Data), які збираються з торговельних платформ, транспорту, соціальних мереж, а також систем раннього реагування. Крім того, аналітика на основі штучного інтелекту дозволяє виявляти приховані закономірності у динаміці продовольчого забезпечення, прогнозувати ризики нестачі ресурсів, планувати логістику доставки допомоги, а також моделювати вплив геополітичних рішень на регіональні ланцюги постачання [5].

Методи аналізу продовольчої безпеки у сфері міжнародних відносин відіграють особливо важливу роль у переговорних процесах, у яких беруть участь уряди, міжнародні фінансові установи, представники торговельних союзів, гуманітарних агентств і громадянського суспільства. Їхнє застосування дозволяє надати обговоренню предметності, конкретики та доказової бази. Наприклад, у рамках переговорів щодо торговельних квот у Світовій організації торгівлі (СОТ), саме методологічно обґрунтовані дані про рівень продовольчої безпеки можуть бути використані для доведення необхідності введення тимчасових обмежень на експорт певних культур або отримання пільгових умов імпорту. Під час обговорення глобальних стратегій у межах Цілей сталого розвитку методи аналізу формують підґрунтя для визначення національних пріоритетів, обґрунтування технічної допомоги, побудови систем моніторингу та оцінки ефективності втручань. Регіональні

інтеграційні утворення такі як ЄС, АСЕАН або Африканський союз – використовують дані про продовольчу безпеку як підставу для розподілу субсидій, формування сільськогосподарської політики, проектування міждержавних транспортних коридорів або інвестицій у зрошувальні системи.

Загалом методологічна база аналізу продовольчої безпеки не просто формує підхід до оцінки ситуації, а й безпосередньо впливає на глобальний політичний процес. Вона дозволяє урядам, міжнародним структурам та громадянському суспільству оперувати не загальними гаслами, а конкретними цифрами, прогнозами, доказами. Завдяки цьому продовольча безпека утвердилася як самостійний напрям зовнішньої політики держав, інструмент глобального управління, а також критерій оцінки ефективності міжнародної допомоги та дипломатичних зобов'язань. У ХХІ столітті саме точність, прозорість і адаптивність методів аналізу визначають, наскільки адекватною буде реакція світової спільноти на чергову продовольчу кризу, і наскільки ефективною система її попередження [38].

Методологічна основа аналізу продовольчої безпеки у міжнародних відносинах є складною, багаторівневою та міждисциплінарною. Вона поєднує кількісні індикатори, системний і правовий аналіз, геополітичний контекст і гуманітарні пріоритети. Такий підхід забезпечує глибоке розуміння того, що продовольча безпека це не лише питання виробництва чи імпорту, а проблема загального управління ресурсами, соціальної справедливості та політичної стабільності. Ефективний аналіз у цій сфері передбачає не лише оцінювання наявних загроз, а й передбачення майбутніх ризиків і формування політик, здатних реагувати на глобальні виклики від змін клімату до міграційних хвиль і воєнних конфліктів. Таким чином, удосконалення методів аналізу продовольчої безпеки є ключовою умовою ефективного міжнародного співробітництва у забезпеченні сталого розвитку людства.

1.3. Роль міжнародних інституцій у формуванні глобальної політики продовольчої безпеки (FAO, WFP, IFPRI)

Глобальні процеси, що відбуваються у сфері продовольчої безпеки, зумовлюють необхідність міжнародної координації зусиль, гармонізації політик та створення системи стійкого врядування, здатного адекватно реагувати на виклики сучасності. Серед таких викликів – стрімке зростання населення, деградація довкілля, наслідки змін клімату, збройні конфлікти, нестабільність аграрних ринків, енергетичні кризи та пандемії. Жодна країна у світі не спроможна самотійно впоратися з викликами, які мають глобальний масштаб і охоплюють як багаті держави, так і найбільш вразливі регіони планети. Саме в такому контексті особливого значення набуває діяльність міжнародних інституцій, які не лише здійснюють моніторинг ситуації, а й формують методологічну, аналітичну, політичну й фінансову основу для розбудови глобальної системи продовольчої безпеки. У цьому аспекті центральну роль відіграють три ключові організації – Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO), Всесвітня продовольча програма (WFP) та Міжнародний інститут дослідження продовольчої політики (IFPRI). Їхня діяльність охоплює всі рівні: від збору даних і прогнозування до гуманітарного реагування, від створення рекомендацій для урядів до розробки стратегій довготривалого розвитку. У межах цього підpunkту розглядається внесок зазначених інституцій у формування сучасної глобальної політики у сфері продовольчої безпеки, особливості їхніх підходів, механізми дії та міжорганізаційна взаємодія.

Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO) є фундаментальним елементом глобальної системи управління продовольством, яка забезпечує координацію, моніторинг, аналітику і стратегічне бачення у сфері подолання голоду, підвищення продуктивності агросектору та збереження агроекологічного балансу. Заснована у 1945 році, FAO з перших років свого існування орієнтувалася на створення універсального підходу до

проблеми голоду, відмовившись від суто гуманітарного підходу на користь комплексного бачення продовольчої безпеки як економічного, соціального та екологічного виклику. Завдяки цілеспрямованій роботі цієї організації вдалося закласти методологічну основу для міжнародного розуміння терміну «продовольча безпека», яка з часом трансформувалася у чотирирівніну модель: наявність, доступність, використання та стабільність. Ця модель, вперше представлена у підсумках Всесвітнього саміту з продовольства 1996 року, сьогодні стала глобальним стандартом для вимірювання рівня продовольчої безпеки як на глобальному, так і на національному рівнях [11].

FAO відіграє роль координуючого центру, що забезпечує крайнучасниць експертною підтримкою, доступом до перевіреної статистики, методиками оцінювання та системами прогнозування. Організація веде одну з найповніших у світі баз аграрної статистики – FAOSTAT, яка охоплює показники виробництва, споживання, торгівлі, використання добрив, земельного фонду, водних ресурсів, харчових витрат, цін та іншої релевантної інформації. На базі цих даних FAO формує щорічні звіти про стан світового сільського господарства, стан продовольчої безпеки та харчування, аналізує виклики, пов'язані зі зміною клімату, інфляцією на аграрних ринках, міграцією сільського населення, деградацією земель, гендерною нерівністю у доступі до ресурсів. Зокрема, флагманський звіт «The State of Food Security and Nutrition in the World» щороку стає основою для глобальних дискусій, політичних рішень і рішень донорів.

Важливим напрямом діяльності FAO є створення правової та нормативної бази у сфері харчової безпеки. Саме з ініціативи FAO, у партнерстві з Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ), було створено Codex Alimentarius міжнародний звід харчових стандартів, рекомендацій і настанов, що мають за мету захист здоров'я споживачів та сприяння справедливій торгівлі продуктами харчування. Codex є не лише технічним документом, а й універсальним механізмом гармонізації національних стандартів і забезпечення простежуваності продуктів на

глобальних ринках. Саме на основі Codex проводяться переговори в рамках Світової організації торгівлі, здійснюється контроль за експортом та імпортом, розробляються сертифікаційні програми та системи ризик-менеджменту в агропромисловому секторі. FAO активно співпрацює з національними урядами у питаннях адаптації міжнародних норм до локальних умов, сприяючи зміцненню національних інституційних спроможностей [27].

Окрім нормотворчої функції, FAO є ініціатором і виконавцем численних технічних програм, спрямованих на підтримку дрібних фермерів, розвиток агроінновацій, боротьбу з хворобами рослин і тварин, поширення практик агроекології, збереження генетичних ресурсів, підвищення цифрової грамотності фермерських господарств. Організація забезпечує консультаційну підтримку у формуванні національних стратегій продовольчої безпеки, інтеграції питань продовольства у загальну економічну політику, реформуванні аграрного законодавства та регуляторних механізмів. Через свої регіональні офіси FAO реалізує пілотні програми, проводить тренінги, семінари, дослідження впливу політичних рішень на ситуацію з продовольством, а також функціонує як платформа для партнерства між урядами, міжнародними агенціями, приватним сектором і громадянським суспільством.

Невід'ємною частиною сучасної діяльності FAO є її внесок у досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР), зокрема ЦСР №2 «Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки та поліпшення харчування». Організація здійснює моніторинг виконання національних зобов'язань у рамках цієї цілі, надає технічну експертизу для вдосконалення показників, допомагає адаптувати глобальні індикатори до місцевих умов, забезпечує фінансове та експертне сприяння державам у реалізації політик сталого розвитку агросектору. У відповідь на сучасні виклики, FAO також просуває нові концепції – стійкості продовольчих систем (resilience), цифровізації аграрної сфери, адаптації до зміни клімату, зменшення харчових втрат і відходів, формування прозорих та справедливих ланцюгів постачання [43].

Загалом FAO виступає глобальним стратегічним координатором, який формує основу для міжнародного діалогу, розробляє універсальні механізми реагування, надає країнам необхідні інструменти для підвищення рівня продовольчої безпеки. Завдяки її діяльності вдалося створити цілісну інфраструктуру міжнародного управління продовольством, яка охоплює як високорозвинені країни, так і держави з низьким рівнем доходу. Усе це свідчить про провідну роль FAO у формуванні сучасної глобальної парадигми, де продовольча безпека розглядається не лише як економічний пріоритет, а як базове право людини та наріжний камінь соціальної справедливості і стійкого розвитку.

Всесвітня продовольча програма (WFP), яка функціонує з 1961 року як гуманітарна структура ООН, є ключовим гравцем у глобальній системі забезпечення екстреної продовольчої допомоги. Її унікальність полягає в масштабі, швидкості реагування та здатності до міжсекторальної мобілізації ресурсів у критичних ситуаціях. Упродовж десятиліть діяльність WFP стала взірцем оперативного реагування на катастрофи, збройні конфлікти, масове переміщення населення, стихійні лиха, голод, пандемії та системні збої у ланцюгах постачання. Вона є прикладом того, як гуманітарна логістика, підтримана аналітикою, партнерствами та сучасними технологіями, перетворюється на стрижневу інфраструктуру підтримки життєздатності людських спільнот у найбільш критичні моменти.

Щороку WFP підтримує понад 100 мільйонів людей у більш ніж 80 країнах світу, забезпечуючи їх не лише продуктами харчування, а й грошовими переказами, ваучерами на закупівлю їжі, технічною підтримкою сільських громад і розвитком місцевої інфраструктури. Організація здатна швидко розгортати свої логістичні операції у важкодоступних районах як у зонах бойових дій, так і в постраждалих від стихійних лих регіонах. Вона має в своєму розпорядженні потужну інфраструктуру складів, мобільних кухонь, літаків, кораблів, вантажівок, а також навчений персонал і напрацьовані партнерські механізми, що дозволяють мінімізувати час між виявленням

потреб і фактичним наданням допомоги. Це перетворює WFP на свого роду глобальний щит проти голоду, особливо у випадках, коли державні інституції виявляються неспроможними забезпечити своїх громадян базовими потребами через руйнацію, брак ресурсів або політичну нестабільність [8].

Особливістю роботи WFP є її постійна залежність від якісного аналітичного супроводу. Перед кожною операцією проводяться оцінки вразливості населення, доступності ресурсів, безпекової ситуації, транспортної логістики та інших чинників. На основі зібраних даних WFP адаптує свої стратегії до специфіки регіону: у деяких випадках пріоритетом стає безпосередня роздача їжі, в інших надання грошової допомоги або підтримка локальних постачальників. Такий адаптивний підхід дозволяє не лише реагувати на поточні виклики, а й сприяти розвитку місцевої економіки, стимулюючи попит і пропозицію на внутрішньому ринку.

Важливим напрямом діяльності WFP є участь у довгострокових програмах розвитку, які дозволяють переходити від екстреного реагування до сталого зміцнення продовольчих систем. Організація реалізує широкомасштабні програми шкільного харчування, що сприяють одночасно й поліпшенню харчування дітей, і підвищенню рівня відвідуваності шкіл, особливо серед дівчаток. Вона підтримує дрібних фермерів, закупаючи у них продукти для подальшого розподілу, тим самим стимулюючи місцеве виробництво. Інфраструктурні проекти включають будівництво складів, ремонт доріг, створення водопостачальних систем, розвиток електронних платформ закупівель, що дозволяє формувати локальну стійкість до продовольчих шоків.

WFP активно впроваджує цифрові інструменти моніторингу та оцінки ефективності своїх програм. Використання мобільних додатків для збору даних, супутникове зондування територій, системи біометричної реєстрації отримувачів допомоги, інтерактивні карти вразливості та прогнозування усе це свідчить про високий рівень технологічного розвитку організації. Такі інновації дозволяють не лише швидко виявляти проблеми, а й забезпечувати

прозорість, звітність і точне адресування допомоги. Крім того, цифровізація сприяє зменшенню адміністративних витрат і скороченню часу від ухвалення рішення до практичного його втілення.

Потужність і ефективність роботи WFP отримали міжнародне визнання, кульмінацією якого стало присудження організації Нобелівської премії миру у 2020 році. Це стало визнанням її унікального внеску в глобальну боротьбу з голодом, її ролі як стабілізуючого чинника в зонах конфліктів, а також доказом того, що продовольча допомога може виступати інструментом не лише гуманітарної, а й політичної стабільності. Продовольча безпека, що забезпечується WFP, запобігає використанню голоду як зброї – це підтвердження того, що в сучасному світі боротьба з нестачею їжі є не лише моральним обов'язком, а й питанням глобальної безпеки.

У своїй діяльності WFP продовжує зміцнювати партнерства з іншими міжнародними структурами, національними урядами, неурядовими організаціями, приватним сектором. Така синергія дозволяє оптимізувати ресурси, розширювати географію втручання, впроваджувати найкращі практики та забезпечувати кращу координацію. Крім того, організація відіграє важливу роль у визначенні пріоритетів міжнародного фінансування, обґрунтовуючи необхідність допомоги відповідними даними, оцінками та рекомендаціями. Її аналітика часто лежить в основі рішень донорів і формування програм Світового банку, Європейського Союзу, USAID, урядів окремих країн.

Отже, Всесвітня продовольча програма є не лише найбільшою у світі структурою з доставки їжі в кризових умовах, а й ключовим елементом архітектури глобального управління продовольчою безпекою. Її діяльність охоплює всі фази від прогнозування й виявлення проблем до безпосередньої доставки, від оперативного реагування до довгострокового розвитку. Завдяки масштабам, гнучкості, інноваційності та партнерству WFP стала символом надії для мільйонів людей і незамінним інструментом у досягненні глобальних гуманітарних і політичних цілей [51].

Міжнародний інститут дослідження продовольчої політики (IFPRI), заснований у 1975 році, є однією з ключових інституцій у сфері аналітичного забезпечення глобальної продовольчої безпеки. На відміну від організацій, що займаються оперативною допомогою або нормотворчістю, IFPRI виступає як аналітичний мозковий центр, орієнтований на формування довгострокових стратегій, оцінювання ефективності політик та прогнозування глобальних тенденцій. Його головна місія полягає у створенні та поширенні доказової бази для прийняття рішень у сфері сільського господарства, харчування, природокористування, торгівлі та соціальної політики. IFPRI не надає прямої гуманітарної допомоги і не розробляє стандарти, однак його вплив відчутний на рівні стратегічного бачення і планування, яке формує основи національних і міжнародних програм у галузі продовольства.

Інститут виконує унікальну роль генератора знань, що поєднує складні економічні моделі, глибокий соціальний аналіз і емпіричні дослідження з метою забезпечення урядів і донорів достовірною, структурованою та придатною до використання інформацією. Його дослідження охоплюють широкий спектр тем, включаючи зміни клімату та їхній вплив на врожайність, ефективність аграрних субсидій, аналіз ринку добрив, фінансування дрібних фермерських господарств, гендерну нерівність у доступі до ресурсів, питання охорони здоров'я у контексті харчування, регіональну інтеграцію, управління ризиками, торговельні бар'єри та багато іншого. Завдяки такій міждисциплінарності IFPRI вдалося створити унікальну платформу для обміну досвідом між академічною наукою, практичною політикою та неурядовим сектором.

Особливе значення має здатність IFPRI комбінувати макроекономічний підхід з глибоким розумінням локальних реалій. Його дослідження базуються як на багаторічних статистичних масивах, так і на польових опитуваннях, які проводяться в окремих країнах і громадах. Це дозволяє не лише відстежувати глобальні тенденції, а й виявляти контекстуальні фактори, що впливають на продовольчу безпеку на рівні домогосподарств. IFPRI регулярно публікує

результати своїх досліджень у вигляді наукових звітів, оглядів політики, методологічних посібників, баз даних, візуалізацій і аналітичних платформ. Одним з найвідоміших продуктів інституту є щорічний Global Food Policy Report документ, який аналізує основні виклики й перспективи у сфері продовольчої політики, формує порядок денний для міжнародних форумів і надає практичні рекомендації урядам країн, що розвиваються.

У практичному вимірі IFPRI активно співпрацює з іншими міжнародними організаціями (FAO, WFP, Світовим банком, ПРООН), національними урядами, університетами, аналітичними центрами та громадянським суспільством. Така співпраця забезпечує двосторонній рух знань: з одного боку, IFPRI отримує актуальні дані з місць, а з іншого транслює академічні напрацювання у вигляді доступних інструментів для використання у сфері державного управління. Інститут бере участь у консультуванні державних структур, розробці законодавства, формуванні бюджетної політики у сфері сільського господарства та розподілу земельних ресурсів. Його моделі часто використовуються для оцінки потенційного ефекту реформ, змін у податковій політиці, аграрного інвестування або лібералізації торгівлі.

Важливим елементом успішності IFPRI є його акцент на прозорості, науковій обґрунтованості та доказовості. Його аналітичні продукти базуються на верифікованих джерелах, застосуванні сучасних економетричних і статистичних методів, відкритому доступі до методологій та результатів. Завдяки цьому IFPRI користується високим рівнем довіри як серед наукової спільноти, так і серед практиків, політиків, донорів та інвесторів. Його рекомендації часто стають основою для багатомільйонних інвестицій, гуманітарних програм, законодавчих ініціатив та публічних дебатів у різних частинах світу. Крім того, IFPRI активно працює у сфері цифрової трансформації аналітики, створюючи інтерактивні дашборди, прогнозні платформи, онлайн-карти вразливості та модулі для оцінки політичного впливу [15].

Роль міжнародних інституцій у формуванні глобальної політики продовольчої безпеки є визначальною як у стратегічному, так і в оперативному вимірі. FAO створює системні рамки та методологічну базу для прийняття рішень на всіх рівнях від національного до глобального. WFP забезпечує критично важливу гуманітарну функцію, оперативно реагуючи на надзвичайні ситуації та підтримуючи найбільш вразливі верстви населення. IFPRI надає інтелектуальний фундамент для розробки ефективних, доказово обґрунтованих політик, які враховують економічні, екологічні, соціальні та технологічні виклики. Разом ці інституції формують цілісну архітектуру глобального управління продовольчою безпекою від стандартів і індикаторів до аналізу, дій і моніторингу. Їхня взаємодія є прикладом ефективної багаторівневої координації, що має вирішальне значення для досягнення Цілей сталого розвитку та збереження миру і стабільності у світі. У майбутньому, з урахуванням зростання загроз як природних, так і соціальних – роль цих організацій лише посилюватиметься, вимагаючи нових форм співпраці, інновацій і політичної відповідальності.

Висновки до розділу 1. У першому розділі дослідження було розкрито теоретико-методологічні засади аналізу продовольчої безпеки як складової системи міжнародних відносин і глобальної безпеки. Проведений огляд дозволив простежити еволюцію поняття продовольчої безпеки від вузького економічного тлумачення, пов'язаного із забезпеченням населення достатньою кількістю харчових ресурсів, до сучасного комплексного підходу, який охоплює соціальні, політичні, екологічні та гуманітарні аспекти.

З'ясовано, що ключові міжнародні інституції Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO), Всесвітня продовольча програма (WFP) та Міжнародний інститут дослідження продовольчої політики (IFPRI) відіграли визначальну роль у формуванні універсальних підходів до розуміння продовольчої безпеки. Їхні концепції закріпили чотиривимірну структуру продовольчої безпеки, що включає наявність, доступність, стабільність і

використання продовольства, та визначили методологічні орієнтири для національних стратегій різних країн.

Методологічні підходи до аналізу продовольчої безпеки охоплюють системний, інституційний, порівняльний та глобалізаційний виміри, що дозволяє досліджувати це явище як елемент ширшої архітектури міжнародної безпеки. Застосування міждисциплінарного підходу забезпечує можливість вивчення взаємозв'язку продовольчих, економічних, екологічних і політичних чинників, які впливають на стабільність продовольчих систем.

У ході аналізу доведено, що продовольча безпека є не лише економічною, а й стратегічною категорією, від якої залежить соціальна стабільність, політична легітимність урядів та здатність держав адаптуватися до глобальних викликів. Сучасна методологія її дослідження передбачає оцінку не лише обсягів виробництва і споживання продуктів харчування, а й аспектів доступності, якості, раціональності споживання, екологічної сталості та ризиків, пов'язаних із кліматичними чи політичними факторами.

Таким чином, теоретико-методологічні основи, розглянуті в першому розділі, створюють наукове підґрунтя для подальшого аналізу продовольчої безпеки країн Співдружності Незалежних Держав. Вони дозволяють здійснити оцінку стану національних продовольчих систем, виявити їхні сильні та вразливі сторони, а також визначити напрями підвищення ефективності політики продовольчої безпеки в умовах глобальної нестабільності.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ПОЛІТИК ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇН СПІВДРУЖНОСТІ

2.1. Інституційне та нормативно-правове забезпечення продовольчої безпеки країн СНД

Продовольча безпека у країнах Співдружності Незалежних Держав (СНД) є комплексною проблемою, яка потребує ефективної взаємодії державних органів, галузевих структур та правових механізмів. Особливість пострадянського простору полягає в тому, що більшість країн СНД успадкували централізовані моделі управління агропромисловим комплексом, які після розпаду СРСР були реформовані за різними траєкторіями. Проте, у всіх випадках інституційна та правова архітектура відіграє ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки як стратегічного пріоритету державної політики. У цьому підпункті розглядаються основні національні інститути продовольчої політики, нормативно-правова база, стратегічні документи та міждержавні механізми співпраці країн СНД у сфері продовольства.

У країнах Співдружності Незалежних Держав національні інституції відіграють ключову роль у формуванні та реалізації політики продовольчої безпеки, забезпечуючи регулювання агропродовольчого комплексу, моніторинг ринку, координацію дій суб'єктів господарювання та контроль за якістю харчових продуктів. І хоча кожна держава обирає власну інституційну конфігурацію відповідно до політичної системи, адміністративної традиції та економічної моделі, загальна структура органів управління продовольчою сферою має спільні риси, які зумовлені пострадянською спадщиною і централізованими принципами регулювання.

Центральним органом управління аграрною політикою у країнах СНД, як правило, є міністерство сільського господарства. У Республіці Казахстан Міністерство сільського господарства забезпечує координацію державної політики у сфері виробництва сільськогосподарської продукції, тваринництва, земельних відносин, переробної промисловості, контролює розподіл субсидій,

організовує страхування аграрних ризиків та регулює логістику продовольства. В Узбекистані відповідне міністерство також виконує функції стратегічного планування розвитку сільських територій, модернізації агропромислового комплексу та імпортозаміщення продовольства, а в Білорусі Міністерство сільського господарства і продовольства має ще більший вплив, оскільки діє в умовах жорсткого централізованого управління економікою і контролює більшість аграрних підприємств через вертикально інтегровану систему держпідприємств. Такі міністерства, окрім нормативного регулювання, беруть участь у визначенні обсягів держзамовлень, затвердженні мінімальних закупівельних цін, формуванні продовольчих резервів, розробці аграрних кластерів і підтримці малих фермерських господарств [44].

Особливу роль у системі гарантування продовольчої безпеки виконують спеціалізовані агентства, що займаються формуванням і управлінням державними продовольчими резервами. Наприклад, у Білорусі функціонує Республіканське унітарне підприємство «Белгоспрод», яке є відповідальним за накопичення стратегічних запасів основних видів продовольства, їх зберігання, обіг та реалізацію в умовах надзвичайних ситуацій або підвищеної соціальної напруги. Подібні структури створені і в Казахстані, де діють обласні стабілізаційні фонди, які закупають продукти за фіксованими цінами і реалізують їх через соціальні магазини, а також в Узбекистані, де регіональні резерви продовольства дозволяють оперативно реагувати на дефіцит або спекулятивне зростання цін. Такі агентства координуються з центральними органами влади, діють на основі нормативних актів і відіграють важливу роль у забезпеченні соціальної стабільності, особливо в періоди криз, неврожаю чи воєнних загроз [30].

Крім профільних міністерств і резервних агентств, у механізмі продовольчої безпеки важливу функцію виконують антимонопольні органи, які контролюють стан конкуренції на продовольчому ринку, запобігають зловживанням монопольним становищем, здійснюють моніторинг оптово-

роздрібних цін та впроваджують антикартельні заходи. У Казахстані це функції Комітету з регулювання природних монополій та захисту конкуренції, в Узбекистані – Державної антимонопольної служби, яка також має повноваження щодо цінового регулювання соціально значущих товарів. У Білорусі подібні повноваження покладені на Міністерство антимонопольного регулювання і торгівлі, яке безпосередньо затверджує цінову політику на низку базових продуктів харчування. Ці структури забезпечують баланс інтересів між виробниками, переробниками, ритейлерами та споживачами, сприяють стримуванню інфляції та запобігають продовольчим спекуляціям.

Одним із ключових елементів у підтримці належного рівня якості харчової продукції є система санітарно-епідеміологічного нагляду, що функціонує на основі законодавства про захист здоров'я населення та безпечність харчових продуктів. Усі три країни мають розгалужену систему органів, які здійснюють контроль за дотриманням стандартів виробництва, умов зберігання, транспортування і реалізації продовольства. Наприклад, у Білорусі діє Департамент ветеринарного і продовольчого нагляду, який контролює безпечність як тваринницької, так і рослинницької продукції; в Узбекистані ці функції виконує Державна служба санітарного нагляду при Міністерстві охорони здоров'я; у Казахстані – Комітет санітарно-епідеміологічного контролю при МОЗ, який також відповідає за дотримання міжнародних стандартів Codex Alimentarius у рамках інтеграції до глобального харчового ринку.

Суттєвою характеристикою інституційної архітектури продовольчої політики в країнах СНД є вертикальна структура управління, що охоплює не лише центральний, але й регіональний та місцевий рівень. Регіональні управління сільського господарства, департаменти продовольства, комісії з регулювання цін та забезпечення стабільності ринку функціонують у кожній області, забезпечуючи адаптацію державної політики до локальних умов. Вони відповідають за реалізацію програм підтримки фермерів, моніторинг ситуації на продовольчому ринку, ведення обліку виробництва, координацію

з місцевими резервами, організацію соціальних програм харчування. Ця децентралізація дозволяє швидше реагувати на локальні виклики, але водночас вимагає чіткої координації з центральними органами для забезпечення цілісності продовольчої стратегії.

У межах виконавчої влади в усіх трьох країнах діють міжвідомчі комісії з продовольчої безпеки, які об'єднують представників міністерств, державних агентств, наукових установ, місцевого самоврядування та громадських організацій. Такі комісії виконують аналітичні функції, готують прогнози, проводять аудит продовольчих резервів, оцінюють ризики і розробляють проекти нормативних актів. В окремих випадках створюються тимчасові робочі групи при урядах, які працюють над подоланням кризових ситуацій, таких як стрімке зростання цін, порушення логістики, стихійні лиха або зміна кліматичних умов. Крім того, при міністерствах функціонують дорадчі ради, які залучають експертів і представників аграрного бізнесу для оцінки регуляторних ініціатив та розробки інструментів державної підтримки [24].

Інституційна система забезпечення продовольчої безпеки у країнах СНД є багаторівневою та комплексною. Вона включає спеціалізовані міністерства, резервні агентства, органи нагляду за конкуренцією і санітарією, а також розгалужену мережу регіональних адміністрацій. Незважаючи на загальну ефективність і здатність мобілізувати ресурси в умовах кризи, ця система часто залишається інерційною, орієнтованою на вертикальні команди та не завжди враховує сучасні виклики, такі як зміни клімату, цифровізація агросектору, потреби вразливих груп населення та глобальні тренди продовольчої політики. Інституційна модернізація, розширення прозорості управління, підвищення участі громадянського суспільства та інтеграція з міжнародними структурами є необхідною умовою для забезпечення справжньої, стійкої продовольчої безпеки у країнах Співдружності.

У країнах Співдружності Незалежних Держав нормативно-правове забезпечення продовольчої безпеки формується на основі національних законів, стратегій, указів і галузевих програм, що встановлюють засади

державної політики у сфері виробництва, зберігання, розподілу та споживання харчових продуктів. В основі правового поля лежить прагнення до інтеграції продовольчої безпеки в загальнонаціональні пріоритети, такі як соціальний захист населення, економічна стабільність, розвиток сільських територій і забезпечення державного суверенітету в питаннях харчового постачання. Залежно від політичної моделі, економічної структури та адміністративної традиції, країни СНД формують різні підходи до нормативного регулювання, проте спільним залишається акцент на пріоритетності продовольства як стратегічного ресурсу.

У Казахстані нормативно-правова база у сфері продовольчої безпеки є однією з найбільш систематизованих у регіоні. Принциповим етапом стала поява Закону Республіки Казахстан «Про продовольчу безпеку» у 2021 році першого в Центральній Азії комплексного законодавчого акта, який чітко визначив поняття продовольчої безпеки, розмежував повноваження між органами державної влади, закріпив права громадян на безпечну та якісну їжу, а також окреслив механізми моніторингу, попередження та реагування на продовольчі загрози. Закон вперше формалізував поняття стратегічного продовольчого резерву, передбачив необхідність прогнозування і створення стабілізаційних фондів. Він також запровадив індикативне планування та інструменти міжвідомчої координації, що дозволяє комплексно управляти ризиками, пов'язаними з дефіцитом, інфляцією або порушенням логістики [45].

У рамках реалізації цього закону функціонує Державна програма розвитку агропромислового комплексу до 2025 року, яка охоплює низку ключових напрямів: технічне переоснащення фермерських господарств, впровадження «точного землеробства», розвиток систем зрошення в умовах кліматичних змін, зміцнення експортного потенціалу шляхом розширення географії постачань зернових і м'ясопродуктів. Програма також містить інструменти страхування аграрного виробництва, субсидування інвестицій у логістику, елеваторну інфраструктуру та харчову переробку. Доповненням до

цього комплексу є Програма формування продовольчих запасів на 2020–2024 роки, яка передбачає створення спеціальних стабілізаційних фондів у регіонах країни, акумулювання стратегічних обсягів зерна, борошна, цукру, олії та інших основних продуктів у державних інтервенційних агентствах. Ці заходи спрямовані на оперативне реагування в періоди дефіциту, запобігання спекуляціям, стабілізацію внутрішнього ринку та підтримку споживчої спроможності малозабезпечених верств населення.

У Республіці Узбекистан нормативно-правове поле у сфері продовольчої безпеки активно формується в останнє десятиліття, особливо з 2020 року, коли уряд країни оголосив курс на прискорену аграрну реформу. Важливою віхою стало ухвалення у 2023 році Закону Республіки Узбекистан «Про продовольчу безпеку», який закріпив концепцію продовольчого суверенітету, тобто права держави самостійно визначати пріоритети аграрного розвитку, захищати внутрішній ринок, підтримувати національного виробника, контролювати якість харчових продуктів і забезпечувати рівний доступ до їжі. Закон містить положення про обов'язкову державну підтримку виробників основних продуктів харчування, про запровадження регіональних продовольчих балансів і формування локальних резервів у містах і селах [17].

Комплексна Програма продовольчого самозабезпечення на 2021–2025 роки стала логічним продовженням цього закону. Вона передбачає розвиток внутрішнього виробництва за рахунок імпортозаміщення, стимулювання місцевих фермерських господарств, впровадження системи гарантійних закупівель, розширення мікрокредитування селян і підтримку жіночого підприємництва в аграрному секторі. Програма також містить компоненти щодо покращення логістики – будівництва сховищ, холодильників, ринкових павільйонів, що дозволяє скоротити втрати продукції і стабілізувати її постачання в усі регіони країни. У стратегічному плані розвиток аграрного сектору визначено в документі «Стратегія розвитку сільського господарства до 2030 року», який став орієнтиром для цифрової трансформації галузі, модернізації іригаційних систем, впровадження систем моніторингу за

допомогою супутникових технологій і підвищення прозорості у земельних відносинах. Стратегія ґрунтується на концепції «розумного сільського господарства» та враховує екологічні аспекти, такі як адаптація до кліматичних змін, раціональне використання води, збереження родючості ґрунтів, а також впровадження сталих практик управління природними ресурсами.

У Білорусі нормативно-правове забезпечення продовольчої безпеки має надзвичайно централізований характер, що обумовлено авторитарною політичною системою та орієнтацією на державний контроль над основними галузями економіки. Указ Президента Республіки Білорусь №585 «Про державну продовольчу безпеку» від 2016 року є ключовим нормативним актом, що закладає правову базу функціонування державних закупівель продовольства, формування обов'язкових резервів, визначення переліку соціально значущих товарів із контрольованими цінами, а також обмеження на експорт окремих категорій продовольства в умовах внутрішньої нестабільності. Указ передбачає щорічне затвердження мінімальних нормативів забезпеченості населення основними видами харчових продуктів, які є обов'язковими до виконання всіма регіонами країни, та регламентує діяльність стабілізаційних фондів на рівні районів і областей.

На стратегічному рівні продовольча безпека закріплена у Стратегії національної безпеки Республіки Білорусь до 2030 року, де вона розглядається як невід'ємна складова загального курсу на зміцнення державного суверенітету, політичної стабільності та внутрішньої самодостатності. Документ наголошує на необхідності збереження високого рівня аграрного виробництва, формування стійкої продовольчої системи, захисту внутрішнього ринку від імпортного тиску та підвищення конкурентоспроможності білоруських продуктів на зовнішніх ринках. Одночасно реалізується Програма розвитку агропромислового комплексу до 2025 року, яка містить заходи з оновлення сільськогосподарської техніки, зміцнення вертикальної інтеграції аграрних підприємств, розширення

експортної географії та підтримки національних агропромислових об'єднань. У програмі також передбачено формування державних агрохолдингів, поглиблення переробки сільськогосподарської продукції та посилення державного контролю за якістю і безпечністю харчів.

У кожній із трьох країн СНД сформовано власну нормативно-стратегічну систему забезпечення продовольчої безпеки, яка поєднує як загальні регіональні риси – пріоритет державного втручання, контроль над цінами, субсидування виробництва так і національну специфіку. Казахстан демонструє прагнення до законодавчої систематизації та цифрової модернізації, Узбекистан активно реформує аграрну політику в напрямі сталого розвитку і локалізації виробництва, а Білорусь тримається моделі тотального державного контролю і централізованого управління. Усі ці підходи відображають прагнення держав до забезпечення стабільного і безперервного постачання продуктів населенню, проте водночас створюють і ризики інституційної інертності, надмірної зарегульованості, обмеженої ринкової гнучкості та слабкої інтеграції в глобальні продовольчі мережі. У цьому контексті важливою є адаптація правових систем до нових викликів – зміни клімату, цифровізації, мобільності робочої сили, зростаючих вимог споживачів до якості, прозорості й етичності виробництва продовольства.

У країнах Співдружності Незалежних Держав державне втручання у сферу продовольчої безпеки має системний і багаторівневий характер, що є наслідком пострадянської традиції централізованого управління та високого ступеня участі держави в регулюванні економіки. Механізми втручання охоплюють як ринкову, так і соціальну складові продовольчої політики, дозволяючи урядам безпосередньо впливати на виробництво, ціноутворення, логістику та розподіл харчових продуктів. Така модель управління виявилася особливо ефективною в умовах криз, природних катаклізмів, пандемій чи зовнішньополітичної ізоляції, коли функціонування вільного ринку виявляється недостатнім для забезпечення продовольчих потреб населення [22].

Одним із ключових інструментів державного регулювання є пряме цінове втручання. Уряди країн СНД систематично фіксують або обмежують зростання цін на базові продукти харчування, до яких зазвичай належать хліб, борошно, молоко, яйця, олія, цукор, крупи та овочі борщового набору. Ці товари визначаються як соціально значущі і входять до спеціальних переліків, по яких застосовуються спеціальні режими регулювання. Наприклад, у Казахстані функціонує механізм погодження граничних роздрібних цін на соціальні продукти з місцевими виконавчими органами, що дозволяє оперативно реагувати на інфляційний тиск. В Узбекистані діє нормативна система, яка дозволяє вводити тимчасові обмеження на націнку в торгових мережах, а також передбачає компенсаційні виплати виробникам у разі фіксації цін нижче ринкових. У Білорусі Мінторг щомісяця затверджує допустимі рівні зростання цін на продукти першої необхідності, і перевищення цих меж карається адміністративно. Така практика дозволяє утримувати контрольовану інфляцію у харчовому секторі, однак нерідко призводить до спотворення ринкових стимулів, дефіциту товарів та активізації тіньової торгівлі.

Наступним вагомим інструментом є система державних дотацій та субсидій, які спрямовуються безпосередньо на підтримку виробників сільськогосподарської продукції. В усіх країнах СНД діє масштабна система фінансової підтримки аграрного сектору, що охоплює субсидії на закупівлю мінеральних добрив, насіння, пального, сільськогосподарської техніки, засобів захисту рослин, а також державні компенсації за втрати врожаю внаслідок посух, заморозків, повеней та інших кліматичних катаклізмів. У Казахстані реалізується програма субсидування інвестиційних проєктів у сільському господарстві, що передбачає часткове покриття витрат на створення або модернізацію аграрної інфраструктури, зокрема елеваторів, ферм, зрошувальних систем. В Узбекистані особливу увагу приділяють підтримці дрібних фермерів та сімейних господарств, які отримують пільгові кредити, мікрофінансування, податкові пільги та преференції при оренді землі.

У Білорусі система дотацій має планово-адміністративний характер: держава встановлює обов'язкові обсяги виробництва окремих видів продукції, після виконання яких нараховує відповідні компенсації, що дозволяє утримувати високий рівень агровиробництва, хоча й знижує гнучкість ринку.

Ще одним критично важливим елементом державного втручання є формування та управління продовольчими резервами. У більшості країн СНД функціонують системи централізованих або регіональних продрезервів, у межах яких створюються стратегічні запаси основних харчових продуктів, зокрема зерна, цукру, олії, консервів, борошна, м'яса та молока. Такі запаси можуть бути використані для оперативного втручання у разі виникнення дефіциту, зростання цін або гуманітарної кризи. У Казахстані стабілізаційні фонди створюються на рівні кожної області, а їх формування та розподіл координується через регіональні комісії з питань продовольчої безпеки. В Білорусі існує централізована система, де всі обсяги стратегічних запасів затверджуються на рівні уряду, а їх розподіл здійснюється через мережу державних підприємств. Узбекистан використовує гібридну модель, поєднуючи регіональні запаси з централізованими інтервенціями під контролем уряду. Окрім класичних продрезервів, останнім часом розвивається практика створення електронних платформ для моніторингу складу, обсягів і розміщення таких резервів, що дозволяє забезпечити оперативність реагування та прозорість управління [48].

Не менш важливим напрямом є реалізація антикризових програм, які дозволяють оперативно підтримати населення в умовах різких зовнішніх потрясінь. Зокрема, у відповідь на пандемію COVID-19 усі країни СНД запровадили пакети соціально-економічної підтримки, що включали прямі грошові виплати, продуктові набори для вразливих груп, тимчасове розширення списків субсидованих продуктів, замороження цін на ключові товари. У періоди економічної нестабільності: інфляції, обвалу валютного курсу, зростання світових цін на продовольство – держава мобілізує стабілізаційні фонди, застосовує експортні обмеження, скасовує імпорتنі мита

на певні категорії товарів. Узбекистан, наприклад, у 2022 році призупинив експорт пшениці і цукру для збереження внутрішньої пропозиції, а Казахстан активізував реалізацію програм підтримки зайнятості в сільській місцевості, щоб зменшити ризики соціальної дестабілізації. В умовах геополітичної ізоляції Білорусь розширила внутрішнє виробництво низки харчових продуктів, провела заміщення імпорту інгредієнтів та пакувальних матеріалів і спрямувала додаткові ресурси на розвиток локальної переробки.

Зазначені механізми втручання майже завжди тісно інтегруються із соціальною політикою держав. Продовольча безпека не розглядається винятково як економічна категорія, а насамперед як елемент захисту прав громадян і забезпечення гідного рівня життя. Тому уряди країн СНД поєднують ринкове регулювання з адресною підтримкою малозабезпечених верств населення, впроваджуючи системи продуктових сертифікатів, пільгових карток, грошових компенсацій на харчування, а також субсидованих їдалень у школах, лікарнях, інтернатах. У періоди загострення соціальної напруги ця підтримка посилюється через розширення категорій одержувачів допомоги, збільшення обсягів продуктових кошиків та цільові субвенції регіонам на закупівлю продовольства для незахищених груп.

На наднаціональному рівні забезпечення продовольчої безпеки країн Співдружності Незалежних Держав частково координується міждержавними структурами, покликаними формувати єдину аграрну політику, сприяти гармонізації національних стратегій, розвивати торговельну взаємодію та протидіяти продовольчим кризам у регіоні. Хоча Співдружність не є інтеграційним утворенням на кшталт Європейського Союзу і не має спільного ринку чи зобов'язальних наднаціональних норм, у її межах створено низку консультативно-дорадчих органів, що діють як платформи для обміну досвідом, узгодження політик, формування узагальнених підходів до вирішення проблем агропромислового комплексу та забезпечення продовольчого суверенітету країн-учасниць.

Одним із ключових органів, що функціонує в рамках СНД, є Міжурядова рада з агропромислового комплексу. Її діяльність спрямована на координацію дій держав-членів у сфері сільського господарства, переробки продукції, формування продовольчих ринків, розвитку логістики та запобігання ціновим коливанням. Рада організовує регулярний моніторинг сільськогосподарських врожаїв у державах Співдружності, проводить порівняльний аналіз обсягів виробництва та споживання, надає рекомендації щодо оптимізації міждержавного обміну аграрною продукцією. В умовах можливих кризових загроз: посух, епідемій, транспортних блокад саме ця структура формулює пропозиції з міждержавного перерозподілу ресурсів, надає експертні оцінки, готує проекти спільних заходів із подолання дефіциту. Разом із тим, її рішення мають рекомендаційний характер і потребують добровільної імплементації з боку кожної країни, що суттєво обмежує оперативність і ефективність ухвалення рішень у разі надзвичайних ситуацій.

Іншим важливим інструментом багатосторонньої взаємодії є Координаційна рада з питань продовольчої безпеки СНД, яка виступає як спеціалізований міждержавний дорадчий орган, створений для обміну інформацією, обговорення стратегічних напрямів розвитку продовольчих систем, узгодження пріоритетів та оцінки ризиків. Ця рада функціонує як платформа для зустрічей представників міністерств сільського господарства, економіки, охорони здоров'я, фінансів та інших зацікавлених відомств, а також запрошує до співпраці міжнародних експертів, аналітичні центри, неурядові організації. Вона обговорює питання формування міждержавних резервів, створення єдиного інформаційного поля моніторингу цін, розробку механізмів реагування на продовольчі загрози. У рамках її діяльності країни СНД узгоджують методичні підходи до визначення рівня продовольчої безпеки, погоджують глосарії та індикатори, обмінюються кращими практиками ведення аграрної політики. Водночас, координаційна функція цієї структури суттєво залежить від політичної волі держав-учасниць, а відсутність

обов'язкових юридичних механізмів обмежує її здатність ефективно впливати на реальні процеси в країнах [52].

Окрему роль у формуванні інтеграційного агропродовольчого простору СНД відіграють регіональні торговельні угоди, які передбачають зниження бар'єрів для обігу сільськогосподарської продукції між державами-членами. Це включає як домовленості про безмитну торгівлю, так і угоди щодо гармонізації ветеринарних і фітосанітарних стандартів, сертифікації продукції, спрощення процедур проходження митного контролю. Наприклад, у рамках Угоди про зону вільної торгівлі СНД окремі види продовольчих товарів звільнено від ввізного мита при торгівлі між державами-учасницями. Такі домовленості сприяють більш гнучкому реагуванню на локальні дефіцити, забезпечують взаємозамінність ланцюгів постачання та підвищують стійкість регіонального ринку до зовнішніх шоків. Разом із тим, реальна ефективність цих механізмів залишається обмеженою через часті випадки одностороннього введення торговельних обмежень, експортних квот, нетарифних бар'єрів, що свідчить про недостатню довіру між учасниками.

Суттєвою проблемою міждержавної взаємодії у сфері продовольчої безпеки в межах СНД є фрагментованість інтересів країн-учасниць, різний рівень економічного розвитку, політична роз'єднаність і орієнтація на національний суверенітет у прийнятті рішень. Це призводить до того, що в рамках СНД досі не створено спільного регіонального резервного фонду продуктів харчування, відсутні єдині стандарти оцінки продовольчої безпеки, не розроблено узгоджену модель реагування на надзвичайні ситуації в агросекторі. Країни діють переважно автономно, а участь у міждержавних структурах часто зводиться до обміну інформацією без глибокої координації політик. Навіть у питаннях, які стосуються життєво важливих потреб населення, як-от продовольча безпека, домінують національні пріоритети, що унеможливує створення ефективної колективної відповіді на глобальні виклики [13].

Тим не менш, потенціал для зміцнення міждержавної співпраці у сфері продовольства залишається значним. Удосконалення механізмів координації, перехід від декларативних форм до обов'язкових зобов'язань, створення спільних логістичних хабів, інвестиційних фондів та систем раннього попередження могли б суттєво посилити стійкість регіону до зовнішніх ризиків. Створення єдиного цифрового простору моніторингу харчових балансів, розробка регіональної продовольчої стратегії та підтримка аграрної науки в рамках СНД можуть стати тими елементами, які дозволять перейти від фрагментарного партнерства до справжньої синергії у справі забезпечення продовольчої безпеки. Для цього, однак, потрібна не лише технічна підготовка, але й політична рішучість долати міждержавні бар'єри та діяти на основі спільного блага.

Інституційне та нормативно-правове забезпечення продовольчої безпеки в країнах СНД демонструє поєднання пострадянських традицій централізованого управління з елементами модернізації та адаптації до глобальних стандартів. Хоча кожна країна має власну траєкторію розвитку, спільними залишаються високий ступінь державного втручання, наявність стратегічних резервів, підтримка аграрного сектору через субсидії та регулювання цін.

Законодавчо всі три країни – Казахстан, Узбекистан і Білорусь визнають продовольчу безпеку пріоритетом національної політики, однак рівень інтеграції у міжнародні продовольчі системи та гнучкість у реагуванні на нові виклики залишається обмеженим. Крім того, інституційна координація між державами СНД в аграрній сфері є слабо розвиненою і не забезпечує належного рівня регіональної стійкості.

Для підвищення ефективності інституційного забезпечення продовольчої безпеки в країнах СНД доцільно:

- гармонізувати законодавства із глобальними стандартами FAO;
- створити спільну систему раннього попередження про продовольчі ризики;

- активізувати роль міждержавних координаційних структур;
- розширити цифровізацію у сфері продовольчого моніторингу.

Лише поєднання ефективних національних політик і регіонального співробітництва здатне забезпечити справжню стійкість продовольчої безпеки в країнах СНД в умовах глобальних загроз.

2.2. Порівняльний аналіз рівня продовольчої безпеки в країнах СНД (на прикладі Казахстану, Узбекистану, Білорусі)

Оцінка продовольчої безпеки у країнах Співдружності Незалежних Держав вимагає комплексного міждисциплінарного підходу, який охоплює як кількісні, так і якісні показники, враховує специфіку національних моделей аграрного розвитку, рівень економічної стійкості, політичного управління, соціальної захищеності населення та адаптації до глобальних викликів. В таблиці 2.1 зображено аналіз між окремими державами на основі уніфікованих індикаторів, таких як Глобальний індекс продовольчої безпеки (Global Food Security Index – GFSI), Індекс глибини продовольчої недостатності (PoU), Індекс досвіду продовольчої незабезпеченості (FIES), а також рівень самозабезпечення основними продуктами, стан запасів, структуру споживання, масштаби субсидування та інші параметри.

Таблиця 2.1

Глобальний індекс продовольчої безпеки (GFSI) у країнах СНД, 2023 рік

Країна	Загальний бал	Місце у рейтингу (зі 113)	Доступність	Наявність	Якість і безпечність	Стійкість
Казахстан						
Узбекистан						
Білорусь						

Розроблено автором на основі джерела [1]

Аналіз даних Глобального індексу продовольчої безпеки за 2023 рік дозволяє здійснити глибоку оцінку стану продовольчої безпеки у трьох ключових країнах СНД – Казахстані, Узбекистані та Білорусі. Найвищі

показники у цьому рейтингу демонструє Білорусь, яка посідає 49 місце серед 113 країн із загальним балом 63,4. Цей результат відображає досить високий рівень продовольчої стабільності, контрольованості процесів постачання, ефективності державного регулювання цін і підтримки продовольчих резервів. Високі значення за такими підіндексами як доступність (66,5) та якість і безпечність (62,3) свідчать про наявність стабільного доступу населення до їжі та ефективну систему контролю за якістю продукції.

Казахстан, із загальним балом 61,1 та 57 місцем у світовому рейтингу, демонструє середній рівень забезпеченості, проте варто зазначити, що країна має сильну позицію у контексті доступності (64,0) і наявності (59,8). Це пояснюється великою роллю Казахстану як експортера зернових і наявністю великих агропромислових потужностей. Проте певне відставання у показниках безпечності (55,4) та стійкості (50,3) може свідчити про необхідність зміцнення інфраструктури контролю якості та підвищення адаптивності до кліматичних ризиків, інфляційних впливів або міжнародних викликів.

Найнижчі позиції у рейтингу спостерігаються в Узбекистану – 72 місце і загальний бал 54,8. Незважаючи на активну реформаторську політику останніх років, країна ще не змогла вийти на високі позиції в системі глобальної продовольчої оцінки. Особливо слабкими залишаються показники доступності (52,2) та стійкості (43,0), що свідчить про нерівномірний доступ до продовольства, значну фінансову вразливість населення і обмежену здатність реагувати на системні кризи. Водночас відносно кращий показник за індексом наявності (58,1) вказує на певні успіхи в розвитку фермерського господарства і підтримці локального виробництва [9].

Загалом порівняльний аналіз дозволяє констатувати, що Білорусь є найбільш збалансованою у питанні продовольчої безпеки серед розглянутих країн, Казахстан володіє стратегічним аграрним потенціалом, але потребує інституційного посилення, тоді як Узбекистан перебуває на етапі становлення

системи національної продовольчої безпеки, яка ще не повною мірою відповідає сучасним викликам і міжнародним стандартам.

Таблиця 2.2

Індекс глибини продовольчої недостатності (PoU) та Індекс FIES, 2023

рік

Країна	PoU (% населення з недостатнім харчуванням)	Індекс FIES (% у середній/тяжкій незабезпеченості)
Казахстан		
Узбекистан	5,5–6,0 %	
Білорусь		

Розроблено автором на основі джерела [18]

Дані таблиці 2.2 свідчать про суттєві відмінності у рівні продовольчої недостатності та продовольчої незабезпеченості серед країн СНД, що аналізуються. Найнижчі показники демонструє Білорусь, де лише 2,1 % населення стикається з недостатнім харчуванням згідно з PoU, а лише 2,5 % перебуває у середньому або тяжкому стані продовольчої незабезпеченості за даними FIES. Така стабільність є результатом централізованої політики державного регулювання, наявності продрезервів, контрольованих цін та розвиненої соціальної підтримки вразливих верств населення.

Казахстан посідає проміжну позицію, де 3,2 % населення має дефіцит енергетичного споживання їжі, а 5,8 % зазнає труднощів із регулярним доступом до харчування. Це свідчить про певну соціальну нерівність у доступі до продовольства, навіть за умов загальної надлишкової наявності зернових культур і великого сільськогосподарського виробництва. Індикатори вказують на проблеми з доступністю продуктів харчування у віддалених регіонах, особливо серед малозабезпечених верств населення [49].

Найгірша ситуація спостерігається в Узбекистані. Понад 5,5–6,0 % населення, за оцінкою PoU, не споживає мінімально необхідну кількість калорій, а понад 7,4 % зазнає досвіду середньої або тяжкої продовольчої незабезпеченості. Це вказує на наявність системних бар'єрів доступу до продовольства, включно з фінансовими, логістичними та соціальними обмеженнями, особливо у сільській місцевості. Попри розвиток локального

фермерства та орієнтацію на продовольче самозабезпечення, Узбекистану поки що не вдалося повністю подолати проблему доступу до якісного і достатнього харчування.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що Білорусь демонструє найвищу ефективність у запобіганні продовольчій вразливості, Казахстан – помірну стабільність із наявними ризиками соціальної нерівності, тоді як Узбекистан продовжує бути найбільш вразливим до внутрішніх і зовнішніх шоків у сфері продовольчої безпеки серед трьох аналізованих країн.

Таблиця 2.3

Рівень самозабезпечення основними продуктами харчування (% до внутрішньої потреби), 2023 рік

Продукт	Казахстан	Узбекистан	Білорусь
Зернові			
Овочі та фрукти			
М'ясо			
Молоко			
Цукор			

Розроблено автором на основі джерела [51]

Аналіз рівня самозабезпечення в таблиці 2.3 основними категоріями продовольства у трьох країнах СНД свідчить про істотні відмінності у структурі аграрного виробництва та залежності від імпорту. Найвищий рівень самозабезпечення демонструє Білорусь, яка повністю або навіть з надлишком забезпечує себе більшістю ключових продуктів, зокрема м'ясом і молоком, що перевищують 100 % внутрішньої потреби. Це вказує на ефективну, централізовано контрольовану агрополітику, орієнтовану не лише на внутрішнє споживання, але й на експортний потенціал.

Казахстан, маючи надлишкове виробництво зерна (180 % до потреби), підтверджує свою репутацію регіонального зернового лідера. Проте ситуація зі споживчими продуктами тваринного походження менш сприятлива: країна забезпечує себе лише на 65 % м'ясом і на 80 % молоком, що свідчить про незбалансованість сільського господарства, у якому переважає рослинництво.

Часткова залежність від імпорту у цих категоріях може становити ризик у кризові періоди [26].

Узбекистан демонструє стійке забезпечення овочами і фруктами (100 %), що є результатом кліматичних умов і пріоритетного розвитку дрібного фермерства. Водночас рівень самозабезпечення м'ясом (60 %), молоком (55 %) та цукром (50 %) залишається недостатнім. Це свідчить про нездатність поки що створити потужну тваринницьку індустрію та переробні ланцюги, що, у поєднанні з високими цінами на імпорт, формує вразливість до глобальних коливань ринку.

У контексті внутрішньої продовольчої незалежності Білорусь виступає як модель високого рівня самозабезпечення, Казахстан демонструє сильні позиції у зерновому сегменті, але недостатню диверсифікацію, тоді як Узбекистан потребує зміцнення продовольчої самодостатності у тваринницькому секторі та категоріях стратегічної важливості, таких як цукор і білкові продукти.

Таблиця 2.4

Частка витрат домогосподарств на харчування, 2023 рік

Країна	Частка витрат на харчування (%)
Казахстан	
Узбекистан	
Білорусь	

Розроблено автором на основі джерела [51]

Показники частки витрат домогосподарств на харчування у країнах СНД (табл. 2.4) відображають рівень економічного добробуту населення, доступність продуктів та ефективність соціальної політики. Найнижчу частку демонструє Білорусь лише 31 % від загального бюджету витрачається на продукти харчування. Це свідчить про відносно стабільну цінову ситуацію на споживчому ринку, наявність системи соціального регулювання цін на основні продовольчі товари та збереження контролю за інфляційними процесами. Така пропорція характерна для країн з відносно розвиненими механізмами державного втручання у сферу продовольства.

У Казахстані цей показник сягає 38 %, що також можна вважати помірним рівнем навантаження на бюджет домогосподарств. Це свідчить про те, що держава частково контролює ціноутворення і водночас забезпечує внутрішній ринок значною кількістю базових продовольчих товарів. Проте рівень витрат є вищим, ніж у Білорусі, що може бути зумовлено більшою диференціацією доходів населення, меншою часткою централізованих механізмів захисту споживачів та впливом інфляційних коливань.

Найвищий рівень витрат на харчування зафіксовано в Узбекистані – 48 %, що майже дорівнює половині середнього доходу домогосподарства. Це є ознакою низької купівельної спроможності населення, високої вартості базових продуктів на тлі обмеженого асортименту в деяких регіонах, а також нерозвиненої системи продовольчих субсидій. Такий показник вказує на серйозну продовольчу вразливість населення, особливо у сільських громадах, де доходи найнижчі[50].

Аналіз витрат домогосподарств на харчування дозволяє оцінити не лише рівень доступності продовольства, а й загальний соціально-економічний контекст, у якому функціонує продовольча система. Білорусь виглядає найстабільніше з точки зору споживчих витрат, Казахстан демонструє середню ситуацію з тенденцією до помірного тиску на домогосподарства, тоді як Узбекистан потребує системної політики щодо зниження продовольчих витрат і посилення соціального захисту.

Таблиця 2.5

Порівняльна характеристика моделей продовольчої безпеки, 2023 рік

Параметр	Казахстан	Узбекистан	Білорусь
Тип моделі	Експортно-орієнтована	Імпортозаміщення і локальна самодостатність	Централізоване державне регулювання
Рівень самозабезпеченості	Високий по зерну, середній по решті	Високий по овочах, низький по м'ясу	Високий по всіх основних категоріях
Стан резервів	Регулярні стратегічні фонди	Обмежені, регіональні фонди	Централізована система продрезервів

Політика субсидій	Акцент на великотоварне виробництво	Підтримка малих фермерів, жінок	Державне планування, підтримка всіх форм
-------------------	-------------------------------------	---------------------------------	--

Розроблено автором на основі джерела [50]

В таблиці 2.5 порівняльний аналіз моделей продовольчої безпеки Казахстану, Узбекистану та Білорусі свідчить про різні стратегічні підходи до формування і підтримки стабільного продовольчого середовища. Білорусь продовжує дотримуватись централізованої моделі з жорстким державним регулюванням, яка передбачає планове виробництво, широке застосування державних закупівель, встановлення мінімальних цін та підтримку сільського господарства за рахунок прямих інтервенцій. Такий підхід забезпечує високий рівень самозабезпеченості по всіх основних продуктах, збереження продрезервів у централізованій системі зберігання, а також відносну стабільність у періоди кризових коливань [30].

Казахстан використовує більш ринкову модель, орієнтовану на експорт аграрної продукції, зокрема зернових, і підтримку великотоварного сільськогосподарського виробництва. При цьому зберігаються механізми державної підтримки у формі субсидій, страхування врожаїв та цінового регулювання на соціально важливі продукти. Водночас така модель є вразливою до зовнішніх коливань, особливо в умовах залежності від експорту та нестачі гнучких механізмів підтримки дрібних фермерів у регіонах.

Узбекистан натомість демонструє перехідну модель, що поєднує елементи імпортозаміщення з розвитком локального фермерства. Держава робить ставку на продовольче самозабезпечення через підтримку малих виробників, стимулювання жіночої зайнятості у сільському господарстві, розвиток локальної переробки. Попри наявність регіональних резервів та аграрних програм, країна ще не має централізованої інфраструктури продрезервів або масштабних механізмів швидкого втручання у ринок у кризові періоди. Показники самозабезпечення залишаються нерівномірними: сильні позиції в овочах і фруктах, але низькі у білкових продуктах.

Загалом, при порівнянні Казахстану, Узбекистану і Білорусі виявляється, що жодна з моделей не є ідеальною, проте білоруська модель вирізняється вищим рівнем стабільності та контрольованості, казахстанська – високим потенціалом експорту, але з меншими гарантіями внутрішнього диверсифікованого харчування, а узбекистанська – активною реформаторською політикою, але з ризиками доступності для бідних верств населення. Кожна країна, виходячи з власного ресурсу, кліматичних умов, інституційної спроможності та політичної моделі, формує унікальний шлях до забезпечення харчового суверенітету. Порівняльний аналіз дозволяє не лише виявити сильні та слабкі сторони, але й вивести потенційні напрямки для взаємного обміну досвідом, інтеграції механізмів підтримки, кооперації у сфері резервів, логістики, страхування врожаю та цифрового моніторингу продовольчої ситуації. Такий підхід є критично важливим для формування ефективної регіональної політики продовольчої безпеки у межах СНД, яка б враховувала національні інтереси і водночас спиралася на принципи колективної стійкості.

2.3. Основні виклики та загрози продовольчій безпеці у країнах

Співдружності: клімат, конфлікти, економіка

Система продовольчої безпеки у країнах Співдружності Незалежних Держав функціонує у надзвичайно динамічному середовищі, що зазнає постійного впливу внутрішніх і зовнішніх викликів. З одного боку, наявність родючих земель, аграрної традиції та державної підтримки агропромислового комплексу дозволяє багатьом країнам забезпечувати базову самозабезпеченість продуктами харчування. З іншого вплив глобальних ризиків, таких як кліматичні зміни, геополітична нестабільність, порушення торговельних ланцюгів, економічні кризи та військові конфлікти, дедалі гостріше ставить питання продовольчої вразливості регіону. У цьому контексті аналіз основних загроз – критично важливий крок для формування

адаптивної, довготривало ефективної моделі продовольчої політики країн СНД.

Кліматичні зміни в сучасному світі дедалі частіше стають одним із ключових чинників, що дестабілізують національні продовольчі системи, особливо в регіоні Співдружності Незалежних Держав. Вони не лише впливають на зміну погодних умов, але й глибоко трансформують агроекологічні параметри, що визначають ефективність сільськогосподарського виробництва. Країни СНД, маючи значний сільськогосподарський потенціал, дедалі більше стикаються з викликами, що стосуються не лише кількості та якості врожаю, а й стійкості аграрних систем до природних катаклізмів [5].

Однією з найуразливіших країн у цьому контексті є Казахстан, чия модель аграрного розвитку значною мірою базується на вирощуванні зернових культур, особливо пшениці. Упродовж останнього десятиліття посухи стали регулярним явищем, особливо у південних та центральних регіонах країни, де бракує зрошуваних земель. Сезонні посухи скорочують період вегетації, погіршують якість зерна, знижують урожайність, створюючи не лише економічні, а й соціальні наслідки для аграріїв. Нестабільність клімату змушує Казахстан формувати більш диверсифіковану продовольчу політику, зокрема впроваджувати страхування врожаїв, створювати стабілізаційні фонди та інвестувати у технології збереження вологи, адаптивні сорти культур і точне землеробство.

Узбекистан, розташований у посушливому кліматичному поясі, вже тривалий час перебуває у стані хронічного водного дефіциту. Традиційна орієнтація на зрошувальне сільське господарство робить країну надзвичайно вразливою до змін гідрологічного балансу, що спричинені таненням льодовиків у гірських районах Тянь-Шаню та зниженням дебіту основних річок – Амудар'ї та Сирдар'ї. Цей процес веде до скорочення водних ресурсів, що використовуються для поливу бавовникових і плодоовочевих культур. Ризики, пов'язані з нестачею води, викликають не лише зниження

врожайності, а й соціальну напругу у фермерських регіонах. У відповідь на це уряд Узбекистану розпочав поступовий перехід до концепції «розумного сільського господарства», включаючи цифровий моніторинг ґрунтової вологості, застосування крапельного зрошення, розвиток стійких сортів сільськогосподарських культур, а також освітні програми для фермерів щодо адаптації до нових кліматичних умов.

Білорусь, яка розташована в зоні помірному клімату, на перший погляд, менше схильна до кліматичних екстремумів. Проте і тут дедалі частіше спостерігаються ознаки зміни сезонної динаміки: зсув посівних і жнивних періодів, збільшення частоти теплових хвиль, а також нестабільність температурного режиму. Це безпосередньо впливає на планування аграрного циклу, створює ризики втрат через нерегулярні опади, а також підвищує ризик появи нових шкідників і захворювань рослин, які не були типовими для цього кліматичного регіону. Зміна клімату в Білорусі не лише загрожує традиційному сільському господарству, але й вимагає перегляду існуючих агротехнологічних карт, інвестування у селекцію та розвиток мікрокліматичних систем в агроекономіках [53].

Загалом кліматичні виклики мають транснаціональний характер, тому вимагають не лише національної відповіді, але й міждержавної координації. Впровадження спільних програм моніторингу кліматичних ризиків, обмін інформацією про успішні адаптивні практики, створення регіональних кліматичних карт, спільна розробка інструментів реагування на посухи та повені – усе це може сформувати основу для стійкості аграрного сектору країн СНД до змін клімату. У сучасних умовах без врахування екологічних факторів, стратегічне планування продовольчої безпеки буде неповноцінним, оскільки ризик кліматичної дестабілізації виступає одним із ключових елементів загрози продовольчій незалежності та стабільності у регіоні.

Воєнно-політичні конфлікти стали серйозним деструктивним фактором, який у сучасних умовах суттєво трансформує модель забезпечення продовольчої безпеки у країнах Співдружності Незалежних Держав.

Політична нестабільність, ескалація воєн, запровадження міжнародних санкцій, закриття кордонів, порушення логістичних ланцюгів усе це формує багатомірний вплив на функціонування продовольчих ринків та аграрної системи в цілому. Країни, які ще донедавна розвивали експортно-орієнтоване сільське господарство, сьогодні змушені переорієнтовуватись на внутрішні потреби та адаптуватися до нових геополітичних реалій [54].

Казахстан, як найбільша транзитна країна Центральної Азії, особливо відчуває наслідки порушення геополітичного балансу. Розташований на перетині торгових маршрутів між Китаєм, Росією та Європою, Казахстан страждає від розриву транспортних ланцюгів, затримок на кордонах, зменшення пропускної спроможності портів та складнощів із переорієнтацією товаропотоків. Для аграрного сектору це означає нестабільність у поставках сільськогосподарської техніки, добрив, засобів захисту рослин і насіння, велика частина яких імпортується. Становить загрозу й зменшення доступу до зовнішніх ринків збуту, що вдаряє по експортному потенціалу казахстанської пшениці – одного з ключових джерел валютних надходжень. Воєнні ризики в регіоні, навіть без прямої участі у конфлікті, автоматично підвищують страховий тиск на інвестиції, призводять до девальвації національної валюти, зростання собівартості виробництва й фінансового виснаження фермерських господарств.

Узбекистан, хоч і має меншу залежність від прямих зовнішніх поставок, проте глобальні воєнно-політичні зрушення також накладають свій відбиток на його аграрну систему. Як країна з високим рівнем імпорту компонентів для виробництва сільськогосподарської продукції, Узбекистан зазнає тиску через подорожчання енергоносіїв, машинно-тракторної техніки, добрив, пакувальних матеріалів та засобів обробки. Економічні санкції, накладені на сусідні країни, обмежують можливості транзиту, ускладнюють доступ до інвестиційних проектів і технологій, що ускладнює модернізацію агросектору. Крім того, геополітична нестабільність спричиняє необхідність внутрішньої мобілізації ресурсів, що часто призводить до перерозподілу бюджетних витрат

на користь оборонних потреб, освіти чи інфраструктури, залишаючи сільське господарство без достатньої підтримки.

Особливо складною залишається ситуація в Білорусі, яка внаслідок конфліктної зовнішньополітичної позиції фактично опинилась у стані часткової міжнародної ізоляції. Обмеження доступу до ринків країн ЄС, припинення іноземного фінансування, відмова міжнародних партнерів від співпраці з білоруськими постачальниками усе це призвело до дефіциту високотехнологічного обладнання, модернових аграрних рішень та інновацій у зберіганні й переробці харчових продуктів. В умовах ізоляції країна змушена переорієнтовуватись на внутрішнє самозабезпечення, однак без належного технологічного оновлення навіть потужна централізована модель може втратити свою ефективність. У таких умовах продовольча безпека у Білорусі дедалі більше стає не лише питанням доступності продуктів, але й інструментом збереження внутрішньої соціально-економічної стабільності.

Военно-політичні конфлікти не тільки руйнують традиційні економічні зв'язки, але й ускладнюють довгострокове стратегічне планування продовольчих систем. Замість сталого розвитку та інтеграції до глобальних ринків, країни СНД змушені адаптуватись до нової реальності, в якій аграрна політика стає інструментом зміцнення національного суверенітету, підтримки соціального спокою та реагування на зовнішні ризики. Усе це вимагає переосмислення механізмів регулювання, диверсифікації торговельних відносин, розвитку альтернативних ланцюгів постачання, розширення внутрішнього виробництва критично важливих ресурсів і формування стратегічних резервів на випадок довготривалих криз.

Економічні кризи, що періодично охоплюють країни Співдружності Незалежних Держав, становлять серйозну загрозу для стабільності національних систем продовольчої безпеки. Макроекономічна нестабільність, інфляційні сплески, девальвація національних валют, падіння реальних доходів населення, скорочення робочих місць та зниження купівельної спроможності – усі ці чинники перетворюють питання харчування з

технічного або логістичного аспекту у глибоку соціально-економічну проблему. Навіть при достатньому фізичному обсязі продовольства на ринку, для значної частини населення доступ до якісної та безпечної їжі стає обмеженим, а вразливі категорії громадян дедалі частіше опиняються за межею продовольчої забезпеченості.

У Казахстані, попри значний аграрний потенціал та здатність країни забезпечувати себе основними видами продовольства, ситуація на рівні домогосподарств залишається складною. Особливо вразливими є сільські регіони, де високий рівень безробіття, недостатній розвиток інфраструктури, обмежений доступ до якісних соціальних послуг формують сталу соціальну нерівність. Значна частка населення змушена витратити понад 40% свого місячного доходу лише на харчування, що свідчить про відсутність фінансової подушки безпеки та високу чутливість до будь-яких цінових коливань. Умови макроекономічної нестабільності, включаючи інфляцію, коливання валютного курсу та зростання цін на енергоносії, лише посилюють цю вразливість. Навіть помірне підвищення цін на хліб, молоко чи овочі може мати катастрофічні наслідки для малозабезпечених родин, які не мають альтернативних джерел доходів або доступу до соціальних програм підтримки [17].

В Узбекистані ситуація є ще більш напруженою, адже домогосподарства, особливо у сільських районах, змушені витратити до 50% від загального доходу на продукти харчування. Така частка витрат свідчить про надмірне навантаження на бюджет родин і створює високі ризики продовольчої незахищеності у випадку навіть незначного економічного шоку. Крім того, економічна модель країни ще не сформувала потужної системи субсидій для фермерів і споживачів, а механізми цінового регулювання мають обмежену ефективність. Узбекистан також стикається з нерозвиненою логістикою, що ускладнює доставку продуктів у віддалені регіони, формує регіональні цінові дисбаланси та поглиблює соціальні нерівності. Глобальні економічні процеси, зокрема зміна цін на імпортовані ресурси, паливо, обладнання та продовольство, безпосередньо відбиваються на внутрішньому

ринку і загрожують здатності уряду забезпечити доступність продуктів харчування для найбільш вразливих категорій населення.

Білорусь, що обрала модель жорсткого державного регулювання економіки, демонструє певну стійкість до зовнішніх економічних впливів, проте не є винятком у процесі загального економічного тиску. В умовах міжнародної ізоляції та санкційного режиму країна втрачає доступ до новітніх технологій, західного фінансування, інноваційних аграрних рішень, що негативно позначається на ефективності сільського господарства. Інфляційні процеси присутні й тут, особливо з урахуванням обмеженої конкуренції на внутрішньому ринку та залежності від імпорту низки критичних товарів. Проте централізована модель управління дозволяє уряду втручатись у ціноутворення, здійснювати контроль за соціально значущими товарами, зберігати продовольчі резерви та застосовувати дотаційні механізми, що в певній мірі стримує падіння споживчої доступності продуктів. Водночас така модель має суттєві обмеження у довгостроковій перспективі, зокрема через брак інвестицій, інновацій та доступу до міжнародних ринків [40].

Усі три країни демонструють різні ступені адаптації до економічних викликів, але жодна з них не є повністю захищеною від наслідків глобальних та регіональних економічних криз. Соціальна вразливість населення залишається критичним фактором, що визначає рівень національної продовольчої безпеки, і вимагає цілеспрямованих політик із підтримки купівельної спроможності, розвитку локальних продовольчих систем, зниження цінової волатильності та розбудови надійної соціальної інфраструктури у сільських регіонах. Тільки комплексне поєднання економічної стабілізації, соціального захисту та аграрної підтримки дозволить сформувати стійку модель продовольчої безпеки у країнах СНД в умовах зростаючих викликів [6].

Загрози продовольчій безпеці у країнах СНД мають комплексний і взаємопов'язаний характер. Кліматичні зміни поступово трансформують аграрну екосистему, змінюючи умови виробництва і розподілу ресурсів.

Воєнно-політичні конфлікти порушують логістичні та торговельні зв'язки, впливають на функціонування ринків і доступ до зовнішніх ресурсів. Економічна нестабільність, інфляція, соціальна вразливість – посилюють внутрішню продовольчу нерівність і поглиблюють розрив між номінальною наявністю продуктів та фактичною можливістю населення їх придбати. У цьому контексті питання продовольчої безпеки перестає бути лише технічним завданням сільського господарства, натомість стає основою соціального миру, політичної стійкості та довгострокового розвитку держав. Реагування на виклики потребує стратегічного мислення, міждержавної координації, інституційної гнучкості та інноваційного підходу до трансформації всієї продовольчої системи країн Співдружності.

Висновки до розділу 2. У другому розділі дослідження здійснено комплексний аналіз політик продовольчої безпеки країн Співдружності Незалежних Держав. На основі вивчення інституційних, нормативно-правових та організаційних засад встановлено, що більшість держав СНД формують власні моделі забезпечення продовольчої безпеки, спираючись на національні пріоритети економічного розвитку, рівень аграрного потенціалу та ступінь інтегрованості у світову економіку. Разом із тим, міждержавна координація у цій сфері залишається недостатньо розвиненою, а механізми спільного реагування на продовольчі ризики – фрагментарними.

Виявлено, що нормативно-правова база країн СНД загалом охоплює ключові напрями забезпечення продовольчої безпеки: продовольче самозабезпечення, контроль якості продуктів, розвиток сільського господарства та підтримку вразливих верств населення. Водночас наявні розбіжності у рівні правового регулювання, обсягах державної підтримки та ступені інтеграції до міжнародних стандартів FAO і WFP.

Проведений порівняльний аналіз рівня продовольчої безпеки у Казахстані, Узбекистані та Білорусі показав, що ці країни демонструють різні моделі продовольчої політики. Казахстан орієнтується на експортно-аграрну

модель із високим рівнем виробництва зернових, але має територіальні диспропорції у доступності продовольства. Узбекистан, активно реформуючи аграрний сектор, досягає поступової диверсифікації виробництва, хоча стикається з проблемами водних ресурсів і низькою ефективністю земельного використання. Білорусь, натомість, зберігає модель державного регулювання продовольчої системи, що забезпечує стабільне внутрішнє постачання, але обмежує конкурентоспроможність через зовнішньоекономічні обмеження.

Визначено, що основними викликами для продовольчої безпеки країн СНД є зміни клімату, деградація земель, нестача водних ресурсів, економічна нестабільність, збройні конфлікти та залежність від імпорту енергоресурсів і продовольства. Сукупність цих факторів зумовлює вразливість продовольчих систем і потребує узгоджених регіональних дій, спрямованих на підвищення стійкості аграрного сектору та забезпечення доступності продуктів харчування.

Таким чином, аналіз політик продовольчої безпеки країн Співдружності свідчить про наявність значного потенціалу для розвитку взаємодії та координації дій у сфері продовольчої безпеки. Разом із тим, реалізація цього потенціалу потребує оновлення нормативної бази, розширення міждержавного співробітництва, впровадження інноваційних технологій і цифрових рішень у сільському господарстві, що стане передумовою підвищення продовольчої стабільності всього регіону.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛІТИКИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇН СПІВДРУЖНОСТІ

3.1. Можливості регіональної інтеграції в системі продовольчої безпеки СНД

У сучасних умовах глобальної нестабільності, викликаній змінами клімату, воєнно-політичними конфліктами, економічними кризами та порушенням ланцюгів постачання, питання регіональної інтеграції набуває нового звучання для країн Співдружності Незалежних Держав. Розпорошеність підходів, різні рівні економічного розвитку, але водночас спільна пострадянська спадщина, інтегровані ринки й наявність усталених міждержавних механізмів співпраці – усе це створює унікальні передумови для поглиблення взаємодії в сфері продовольчої безпеки. На тлі обмеженого доступу до західних ринків і санкційного тиску, країни СНД дедалі частіше звертають увагу на внутрішньорегіональні можливості. Інтеграція в сфері продовольства не лише сприяє ефективному використанню ресурсів, а й забезпечує кращу стійкість до криз, гармонізацію стандартів і синхронізацію політик.

Роль інтеграційних механізмів у формуванні спільної продовольчої політики країн Співдружності Незалежних Держав має ключове значення у контексті регіональної продовольчої безпеки, особливо в умовах зростаючих глобальних викликів і загроз. Зважаючи на спільну історію, спорідненість інституційних структур, уніфіковані технічні стандарти та довготривалу економічну взаємозалежність, країни СНД мають потужні передумови для координації своїх зусиль у сфері агропромислової політики. І хоча в реальності цей потенціал поки що не реалізується повною мірою, вже існуючі механізми інтеграції створюють платформу для поступового формування спільної продовольчої політики [41].

На сьогоднішній день у рамках СНД функціонують кілька міждержавних органів, які тим чи іншим чином дотичні до проблематики продовольчої безпеки. Серед них – Міжурядова рада з агропромислового

комплексу СНД, що здійснює координацію аграрної політики, організовує обмін статистикою, проводить аналітичні оцінки та розробляє методичні рекомендації для країн-учасниць. Проте ефективність цієї структури, як і більшості інтеграційних органів СНД, залишається обмеженою через те, що її рішення мають дорадчий характер і не є обов'язковими до виконання. Тобто механізм реалізації ініціатив виявляється слабо пов'язаним з реальним процесом прийняття політичних рішень на національному рівні.

Іншим важливим органом є Координаційна рада з продовольчої безпеки СНД, яка має потенціал стати майданчиком для синхронізації політик у сфері продовольства, обміну оперативною інформацією щодо стану врожайності, ситуації на ринках, цінової динаміки, доступу до ресурсів. В ідеалі така рада могла б виступати як центр аналізу ризиків продовольчої безпеки, розробки спільних сценаріїв реагування на надзвичайні ситуації, планування розподілу резервів та оцінки вразливих секторів. Проте наразі ця функція обмежена загальними деклараціями та рекомендаціями, що не підкріплені інструментами контролю чи моніторингу виконання. Відсутність правового механізму імплементації рішень таких органів знижує їхню вагу і призводить до фрагментарного застосування рішень у різних країнах СНД.

Попри ці обмеження, концептуальна основа для розвитку спільної продовольчої політики вже закладена. Розробка міждержавної стратегії з продовольчої безпеки, яка включала б погоджений перелік пріоритетів, цілей, індикаторів і механізмів реалізації, могла б стати серцевиною майбутньої інтеграційної парадигми. Така стратегія повинна передбачати спільне прогнозування попиту і пропозиції продовольства в регіоні, координацію політики резервів, субсидій, технічної допомоги та підтримки вразливих категорій населення [3].

Особливе значення в цьому контексті має створення єдиної цифрової бази даних продовольчих резервів країн СНД. Такий інструмент дозволив би відслідковувати обсяги запасів основних продовольчих товарів, їхню географічну дислокацію, умови зберігання, строки придатності, рівень

покриття національних потреб у разі надзвичайних ситуацій. Об'єднання цієї інформації в єдиному інформаційному просторі стало б важливим кроком до підвищення прозорості, взаємної довіри та ефективності оперативного реагування на кризові ситуації.

Не менш важливим напрямом є координація моніторингу цін. Різке коливання вартості продуктів харчування в одній із країн СНД часто викликає ланцюгову реакцію у сусідів через тісні торговельні зв'язки. Уніфікація методології моніторингу, спільний аналіз причин цінових шоків і прогнозування трендів дали б змогу розробити спільні заходи стабілізації зокрема, коригування митної політики, субсидій, інтервенцій з резервів тощо. У перспективі можна було б запровадити регіональний індекс цін на базові продукти харчування, що став би індикатором продовольчої стабільності в межах Співдружності.

Окремої уваги заслуговує питання спільного антикризового реагування. Досвід пандемії COVID-19, війни в Україні, а також кліматичних катастроф, які періодично вражають регіон, свідчить про важливість колективної готовності до продовольчих криз. У цьому контексті варто розглянути можливість створення спільного антикризового плану, який би включав етапи реагування, розподіл обов'язків між країнами, порядок використання колективних резервів, механізми фінансування, залучення міжнародних партнерів. Такий план міг би бути затверджений на рівні глав урядів або міжпарламентської асамблеї СНД.

Ключовим напрямом інтеграції є гармонізація стандартів безпечності та якості харчової продукції. Нині в країнах СНД діють різні підходи до оцінки якості, дозволених добавок, гігієнічних норм, що створює перешкоди у взаємній торгівлі. Гармонізація стандартів дозволила б усунути бар'єри, скоротити витрати на сертифікацію, підвищити конкурентоспроможність продукції, а також спростити експорт за межі СНД через впровадження єдиних сертифікатів відповідності. Це особливо актуально в умовах санкцій, коли

доступ до європейського ринку значно ускладнений, і постає завдання розширення внутрішньорегіональної торгівлі.

Узгодження переліку пріоритетних товарів, що мають стратегічне значення для продовольчої безпеки, є ще одним кроком до формування спільної політики. Такий перелік може включати базові групи продуктів (зерно, цукор, олія, м'ясо, молочна продукція), щодо яких узгоджуються параметри мінімальних резервів, рівень самозабезпеченості, механізми екстреного постачання. Формування регіонального резерву продовольства на засадах спільного управління дало б змогу оперативно ліквідувати дефіцит в окремих країнах без залучення зовнішніх постачальників.

Фінансові аспекти також не мають залишатись поза увагою. Спільне фінансування стабілізаційних фондів, аграрних програм, страхування врожаїв, впровадження інновацій в агросекторі усе це могло б здійснюватися через регіональні фінансові інституції. Створення, наприклад, Аграрного банку СНД або Регіонального фонду розвитку сільського господарства дозволило б акумулювати кошти для спільних інвестицій, кредитування аграрних підприємств, субсидування фермерів і покриття ризиків у разі природних катастроф [23].

Інституційна підтримка такої інтеграції вимагає перегляду повноважень уже існуючих структур СНД або створення нових. Зокрема, Міжурядову раду з агропромислового комплексу можна трансформувати в оперативний координаційний центр із власним бюджетом, штатом аналітиків і повноваженнями впливу на національні політики. Альтернативно, можна створити Постійну комісію з продовольчої безпеки СНД із представниками кожної країни, яка би працювала над реалізацією спільної стратегії, координацією резервів, розробкою нормативних актів і комунікацією з міжнародними партнерами.

Роль інтеграційних механізмів у формуванні спільної продовольчої політики СНД є визначальною для підвищення адаптивності регіону до сучасних викликів. Без тісної співпраці, обміну інформацією, спільних рішень

і механізмів реалізації країни регіону залишатимуться вразливими до продовольчих шоків, політичної турбулентності та економічної нестабільності. Утім, саме у цій сфері відкривається вікно можливостей для справжнього функціонального зближення держав Співдружності – не на основі декларацій, а через конкретні, економічно й соціально вигідні інструменти, що здатні змінити якість життя мільйонів громадян [36].

Інфраструктурна й логістична взаємодія у межах країн Співдружності Незалежних Держав є однією з ключових передумов для формування ефективної регіональної продовольчої системи, здатної протистояти сучасним глобальним викликам і забезпечувати стабільне функціонування агропромислового комплексу. Саме інфраструктура як фізична, так і цифрова виступає критичним компонентом спроможності країн до забезпечення населення продуктами харчування, організації оперативного реагування на кризи, зниження логістичних витрат та ефективного управління ланцюгами постачання.

На сучасному етапі розвитку простежується чітке відставання більшості країн СНД у питаннях регіональної логістичної інтеграції. Географічна фрагментованість, нерівномірність економічного розвитку, історична орієнтація аграрного експорту в напрямку ЄС або Китаю, а також відсутність системного бачення спільної логістичної політики обумовлюють високий рівень витрат на транспортування сільськогосподарської продукції. Це проявляється у зниженні рентабельності фермерських господарств, збільшенні втрат при зберіганні та транспортуванні продуктів харчування, затримках у поставках, зменшенні якості продукції при транспортуванні на великі відстані, а також у низькій конкурентоспроможності продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках [17].

Одним із найбільших логістичних бар'єрів залишається нерозвинена мережа транспортних коридорів між аграрними зонами та ринками збуту. Наприклад, регіони з високим потенціалом зернового виробництва в Казахстані мають слабкий доступ до портової інфраструктури, особливо у

напрямку Каспійського регіону або прикордонних з Росією регіонів, що ускладнює вихід на глобальні ринки і навіть на внутрішній простір СНД. Аналогічна ситуація спостерігається в Узбекистані, де дефіцит сучасних транспортних вузлів і вузькі місця на залізничних коліях між Ферганською долиною та центром країни обмежують потенціал експорту фруктів, овочів, бавовни. Білорусь, хоч і має кращу інфраструктурну мережу, останніми роками зазнає труднощів через обмеження доступу до європейських ринків і необхідність переналаштування логістичних потоків у напрямку південно-східного регіону СНД.

Формування єдиного логістичного простору в межах СНД повинно базуватись на системному підході, що охоплює як модернізацію фізичної інфраструктури, так і створення цифрових платформ для моніторингу, координації, аналізу та прогнозування логістичних операцій. Одним із пріоритетів має стати будівництво та модернізація зерноскладів, холодильних складів, перевантажувальних терміналів, які можуть обслуговувати не лише національні потреби, а й виконувати функцію регіональних хабів. Наприклад, будівництво спільних терміналів у прикордонних регіонах Казахстану та Узбекистану дозволить оптимізувати витрати на експорт овочів і фруктів до інших країн СНД, знизити втрати продукції та підвищити її якість за рахунок належного зберігання та температурного контролю.

Не менш важливою є інтеграція залізничних систем. Країни СНД мають історично пов'язану залізничну інфраструктуру, що працює за єдиною шириною колії, однак відсутність скоординованої політики щодо тарифів, графіків руху, пріоритетності перевезень сільськогосподарської продукції знижує ефективність використання цього ресурсу. У цьому контексті доцільним є створення Спільного координаційного центру залізничної логістики агропродукції СНД, який би відповідав за погодження маршрутів, спрощення транзитних процедур, прискорення вантажоперевезень, моніторинг доступності вагонів та розробку єдиної тарифної політики для аграрного сектору [47].

Іншим важливим напрямом є розвиток автомобільного транспорту, особливо на локальному рівні. В умовах дефіциту залізничної інфраструктури, особливо в гірських і сільських районах, саме автотранспорт забезпечує основні обсяги перевезень свіжої сільськогосподарської продукції. Тут інтеграція передбачає узгодження нормативів завантаження, контроль якості перевезень, спрощення процедур перетину кордонів, спільне інвестування у дорожню інфраструктуру прикордонних зон та модернізацію автопарку, зокрема з урахуванням екологічних стандартів.

Інфраструктурна інтеграція повинна супроводжуватися розвитком цифрових рішень. У країнах СНД поки що відсутня єдина електронна система моніторингу аграрних потоків, що унеможливило своєчасне реагування на надзвичайні ситуації, оптимальне планування перевезень та формування ефективної логістики. Запровадження цифрової платформи, що акумулюватиме дані про обсяги виробництва, потреби у транспорті, місцезнаходження продукції, доступність інфраструктурних об'єктів, дозволить створити єдину екосистему аграрної логістики, що підвищить прозорість, зменшить корупційні ризики, підвищить довіру між учасниками ринку.

Особливої актуальності така платформа набуває в умовах загроз продовольчої безпеки. Система раннього попередження щодо можливих дефіцитів продовольства на основі супутникового моніторингу врожайності, кліматичних факторів, змін цінової динаміки та запасів дозволила б заздалегідь розпочинати логістичну переорієнтацію, формування резервів, переміщення продукції у зони ризику. Поєднання цифрового моніторингу з фізичним забезпеченням логістики створить умови для формування більш стійкої, адаптивної та скоординованої регіональної системи [42].

У цьому контексті також доцільно говорити про створення спеціальних логістичних коридорів, що поєднуюватимуть найважливіші аграрні зони СНД з центрами переробки, експортними хабами та прикордонними пунктами. Наприклад, можна розглянути створення північного коридору зерна між

північним Казахстаном, Білоруссю та західною Росією, або південного фруктово-овочевого коридору між Узбекистаном, Таджикистаном та прикордонними регіонами Туркменістану. Такі коридори можуть працювати за принципом «зеленого коридору» з пріоритетним проходженням вантажів, спрощеним митним режимом, пільговим доступом до логістичних сервісів.

Регіональна торгівля й зниження бар'єрів у межах Співдружності Незалежних Держав становлять один із найважливіших інструментів посилення інтеграції в галузі продовольчої безпеки. В умовах глобальної нестабільності, ускладнення доступу до міжнародних ринків, поширення протекціоністських заходів, внутрішньорегіональна торгівля набуває нової стратегічної ваги. Економічне й політичне середовище країн СНД формує об'єктивну потребу в зміцненні взаємозалежності агропродовольчих систем і створенні єдиного простору, вільного від зайвих бар'єрів, що гальмують переміщення сільськогосподарських товарів, технологій, ресурсів і робочої сили.

Попри наявність численних двосторонніх та багатосторонніх угод про вільну торгівлю між країнами СНД, їх реальна імплементація часто стикається з обмеженнями. Серед головних перешкод – приховані тарифні бар'єри, надмірне ліцензування, затягнуті процедури фітосанітарного контролю, дублювання сертифікаційних вимог, квотування експорту та імпорту, відсутність прозорості у процедурі митного оформлення, а також нестабільна політика валютного регулювання. Усе це суттєво ускладнює вільний рух продукції навіть у межах вже укладених угод, знижуючи рівень довіри між партнерами й гальмуючи розвиток спільного ринку [19].

Для подолання цих проблем першочерговим завданням є гармонізація законодавства, що регулює аграрну торгівлю. Це передбачає не лише зняття формальних митних обмежень, а й глибоке узгодження стандартів якості, безпечності, маркування, екологічних вимог, санітарних і ветеринарних норм. Уніфікація таких стандартів дозволить уникати повторної сертифікації при перетині кордонів, зменшити витрати на митне оформлення та забезпечити

стабільність умов для експортерів і імпортерів. У цьому контексті доцільним є створення Єдиного реєстру сертифікатів відповідності та запровадження механізму їх автоматичного визнання в усіх країнах СНД.

Одним із важливих елементів поглиблення регіональної торгівлі є цифровізація митних процедур. Створення єдиної електронної платформи для агропродовольчої торгівлі дозволить автоматизувати перевірку документів, запровадити систему електронних дозволів і сертифікатів, організувати попередній обмін інформацією між митними органами, що значно скоротить час доставки, мінімізує контакти та корупційні ризики. Це особливо актуально для швидкопсувної продукції, яка потребує оперативної логістики: овочів, фруктів, молочних продуктів, м'яса, риби.

Посилення регіональної співпраці може також включати створення механізмів запобігання торговельним спорам, зокрема шляхом формування арбітражного механізму у межах СНД, який розглядатиме спори щодо дотримання умов преференційної торгівлі, недискримінаційного доступу до ринку, митного тиску тощо. Подібна система дозволить зміцнити довіру між країнами, зробити торгівлю більш передбачуваною, забезпечити рівні умови для всіх учасників ринку.

Окрему увагу слід приділити питанням логістичної підтримки регіональної торгівлі. Без розвиненої інфраструктури жодна лібералізація торгівлі не матиме ефекту. Тут важливо розвивати спільні транспортні маршрути, прикордонні логістичні центри, термінали для перевалки агропродукції, а також спеціальні економічні зони, що обслуговують транскордонну торгівлю. Спільне інвестування у подібну інфраструктуру дозволить уникнути дублювання витрат, оптимізувати логістичні ланцюги, зменшити втрати продукції при транспортуванні та зберіганні, а також підвищити її конкурентоспроможність за рахунок ефективнішої організації поставок [35].

Іншим перспективним напрямом є створення єдиного регіонального бренду, під яким країни СНД могли б просувати свою агропродукцію на

світовий ринок. Наприклад, ініціатива «Органік СНД» або «ЕсоСІS» могла б стати спільною торговою маркою для екологічно чистої, органічної, сертифікованої продукції, що виробляється відповідно до уніфікованих стандартів. Такий бренд дозволив би не лише вийти на нові ринки, а й підвищити внутрішню якість продукції, стимулювати розвиток малих фермерських господарств, органічного землеробства, створення доданої вартості всередині регіону.

Ще однією перспективною ідеєю є формування спільних торгових представництв країн СНД у ключових аграрних мегарегіонах наприклад, у Китаї, Індії, ЄС, країнах Перської затоки. Такі представництва могли б не лише просувати агропродукцію країн регіону, але й вести переговори щодо квот, тарифів, стандартів, координувати логістику, організовувати міжнародні виставки та ярмарки. Це дозволить країнам СНД діяти консолідовано, об'єднувати зусилля в конкурентній боротьбі, зменшувати транзакційні витрати та підвищувати вплив на глобальну торгову політику.

У межах регіональної торгівлі важливо також враховувати соціальні аспекти. Зменшення цін на продукти харчування в результаті лібералізації торгівлі позитивно впливатиме на добробут населення, знижуватиме рівень продовольчої вразливості, підвищуватиме харчову різноманітність у регіоні. Особливо це актуально для бідніших верств населення, які витрачають більшу частину своїх доходів на їжу. Завдяки регіональній торгівлі можна забезпечити стабільне постачання овочів, фруктів, м'яса, круп у прикордонні райони, що зазвичай мають обмежений доступ до якісної продукції через віддаленість від центрів виробництва [22].

Крім того, розширення внутрішньорегіонального ринку дозволяє країнам СНД зменшити залежність від глобальних коливань, впливу санкцій, політичних обмежень і торговельних воєн. У разі порушення міжнародних логістичних ланцюгів (як це було під час пандемії COVID-19 або у зв'язку з геополітичними кризами), саме внутрішній ринок може стати джерелом стабільності, забезпечення основними продовольчими товарами, підтримки

сільського населення й збереження зайнятості у сільськогосподарському секторі.

Водночас, реалізація потенціалу регіональної торгівлі вимагає політичної волі, скоординованих дій урядів, участі бізнес-асоціацій, аграрних палат, кооперативів, експортерів і громадських організацій. Необхідним є створення постійно діючої інституції у межах СНД, яка б займалася питаннями агропродовольчої інтеграції, напрацьовувала проекти нормативно-правових актів, координувала впровадження стандартів, оцінювала вплив лібералізації на окремі країни та регіони, надавала технічну допомогу для країн з менш розвиненим експортним потенціалом.

Науково-технологічна співпраця є ключовим елементом довгострокової стратегії забезпечення продовольчої безпеки у країнах Співдружності Незалежних Держав. У сучасних умовах, коли світовий аграрний сектор стикається з викликами глобального потепління, деградації ґрунтів, зростаючого дефіциту водних ресурсів, біологічних загроз та нестабільності світових ринків, посилення регіонального наукового співробітництва набуває критичного значення. Продовольча політика не може бути ефективною без глибокого наукового підґрунтя, адаптації найновіших технологій та постійного вдосконалення аграрної практики на основі доказової аналітики. У цьому контексті створення загального науково-дослідного простору СНД є не лише логічним кроком, а й необхідною умовою зміцнення продовольчої стійкості регіону.

Одним із основних бар'єрів у цій сфері залишається фрагментованість наукових шкіл та інституцій в країнах СНД. Попри спільну історію академічної системи, країни регіону рухалися різними траєкторіями розвитку після розпаду СРСР, що призвело до значних відмінностей у структурі аграрної науки, фінансуванні досліджень, кадровому потенціалі та технологічній базі. Узбекистан, наприклад, вкладає значні ресурси у цифровізацію фермерства та інновації в зрошенні, тоді як Казахстан зосереджений на кліматостійких сортах зернових і адаптації технологій

точного землеробства до степових умов. Білорусь, у свою чергу, має розвинену систему аграрної освіти та прикладної науки, однак її інтеграція в міжнародну наукову спільноту обмежена санкційним режимом і дефіцитом іноземних інвестицій у дослідницькі проекти. У таких умовах саме регіональна співпраця може стати джерелом синергії та платформою для подолання науково-технологічної нерівності між країнами СНД.

Першочерговим кроком у цьому напрямі є створення єдиної регіональної програми аграрних інновацій, яка б об'єднала зусилля провідних університетів, науково-дослідних інститутів, приватних агротехнологічних компаній та державних структур. Така програма може охоплювати розробку спільних досліджень у сферах генетики рослин, біотехнологій, альтернативних джерел живлення, водоощадних технологій, агроекологічного моніторингу, а також впровадження цифрових платформ на основі штучного інтелекту для прогнозування врожайності, аналізу ризиків і управління агроресурсами. Наприклад, Казахстан має досвід запуску супутникових систем моніторингу стану ґрунтів і посівів, що може бути масштабовано на весь регіон за умов доступу до спільного супутникового або цифрового інфраструктурного ядра. Білорусь, зі свого боку, може поділитися напрацюваннями у сфері біоінженерії, а Узбекистан — у галузі крапельного зрошення, яке є життєво необхідним для посушливих регіонів [13].

Важливим напрямом є також гармонізація стандартів аграрної освіти, взаємне визнання дипломів, спільні програми магістерської і докторської підготовки кадрів. Створення регіональних центрів аграрної освіти з філіями у ключових аграрних вузах СНД дозволило б забезпечити рівний доступ до сучасних знань, стимулювало б академічну мобільність і підвищило б загальний освітній рівень аграрного сектору. Це особливо актуально з огляду на відтік молодих спеціалістів з наукової сфери, старіння кадрів та зниження престижу сільськогосподарських спеціальностей у багатьох країнах Співдружності.

Не менш важливим є питання доступу до фінансування спільних наукових проєктів. У більшості країн СНД аграрна наука фінансується недостатньо, а конкуренція за гранти часто відбувається в межах вузького національного простору. У цьому контексті створення Спільного науково-технологічного фонду СНД з продовольчої безпеки могло б суттєво змінити ситуацію. Такий фонд, за умови рівного внеску від держав-учасниць, міг би підтримувати інтернаціональні дослідницькі консорціуми, стипендіальні програми, запуск агроінкубаторів, прискорення комерціалізації наукових розробок. Це сприяло б і глибшій співпраці державних і приватних інституцій, і розвитку ринку аграрних інновацій у регіоні.

Варто відзначити, що сучасні технології дають змогу вийти за межі традиційного академічного підходу до наукової співпраці. Мова йде про запуск відкритих платформ для обміну даними, створення єдиних баз результатів агротестувань, системи блокчейн-трасування агропродукції, платформ віддаленого навчання для фермерів. Зокрема, цифрові технології дозволяють проводити спільні агротехнологічні експерименти з різних країн у реальному часі, тестувати стійкість сортів у різних кліматичних умовах і адаптувати агротехнічні рішення до локальних реалій. Такий підхід дозволяє значно скоротити час від лабораторної розробки до практичного впровадження і формує потужну платформу для міждержавної адаптивності сільського господарства до нових викликів.

Ще один перспективний напрямок – створення регіональних аналітичних центрів, які займалися б системним прогнозуванням продовольчих ризиків, аналізом трендів у попиті, оцінкою інноваційного потенціалу агросектору та наданням рекомендацій для державної політики. Такі центри можуть функціонувати як незалежні аналітичні структури при Міжурядовій раді з агропромислового комплексу СНД або як консорціуми міжвідомчих груп дослідників. Їх діяльність дозволить уникнути дублювання зусиль між країнами, запровадити єдину методологію оцінки ефективності аграрних інновацій та сприятиме формуванню довгострокових стратегій.

Фінансові та інституційні важелі регіональної взаємодії відіграють вирішальну роль у забезпеченні ефективного функціонування системи продовольчої безпеки в межах країн Співдружності Незалежних Держав. Регіональна кооперація в агропромисловому комплексі не може бути обмежена лише декларативними ініціативами або узгодженням політик на рівні заяв. Її основою повинна стати інституціоналізована інфраструктура, здатна не лише координувати дії країн-учасниць, а й акумулювати фінансові ресурси, реалізовувати підтримку аграрного сектору та забезпечувати швидке реагування на кризові явища. Основною передумовою формування такої інфраструктури є створення спеціалізованих фінансових інструментів інтеграції, зокрема регіональних стабілізаційних фондів, аграрних банків розвитку, механізмів продовольчого страхування, а також установ із розподілу ресурсів між країнами-учасницями залежно від ступеня їх вразливості до ризиків.

Однією з перспективних ініціатив, яку варто розглядати в контексті регіональної продовольчої інтеграції, є заснування Фонду продовольчої безпеки СНД. Така структура могла б виконувати функції з фінансування надзвичайних заходів у разі неврожаю, природних катастроф, цінових шоків, воєнних дій чи міжнародних санкцій. Її джерелами формування можуть бути як обов'язкові внески держав-учасниць, так і добровільні відрахування, гуманітарні гранти, внески міжнародних донорів. Кошти фонду могли б спрямовуватися на оперативне поповнення національних резервів, закупівлю продовольства за кордоном, субсидування ключових видів виробництва або надання адресної допомоги вразливим групам населення. Важливою умовою ефективної роботи такого фонду є наявність прозорих правил доступу до ресурсів, незалежного нагляду за розподілом коштів, а також регулярного моніторингу результатів його діяльності [28].

Іншим ключовим інструментом має стати створення Банку розвитку агропромислового комплексу країн СНД. Цей фінансовий інститут виконував би роль кредитора для великих інфраструктурних проєктів, агрологістики,

зрошення, будівництва сховищ і холодильників, запуску біоенергетичних ініціатив. Окрім того, банк міг би виступати посередником між фермерами та міжнародними донорами або страховими компаніями, забезпечуючи фінансову інклюзію для малого та середнього агробізнесу. У фокусі його діяльності мають бути довгострокові кредитні лінії з пільговими ставками, проекти зеленої модернізації, підтримка інноваційних рішень, цифровізації аграрної сфери, а також розвиток освітніх і наукових ініціатив у сільському господарстві. Перевага такого банку над національними фінансовими установами полягатиме у регіональному масштабі дії, спільному фінансуванні, а також доступі до міжнародного фінансового ринку як об'єднана структура.

Управління цими інституціями потребує створення потужної координаційної інфраструктури. Наприклад, можна запровадити Раду з управління фінансовими механізмами продовольчої безпеки СНД, до складу якої увійдуть представники урядів, національних банків, фермерських об'єднань, незалежних експертів. Рада повинна затверджувати річні бюджети фондів, переглядати правила доступу, координувати інвестиційні пріоритети та здійснювати оцінку ефективності використання ресурсів. Такий орган має стати майданчиком для узгодження стратегічних підходів, розв'язання конфліктів інтересів, забезпечення прозорості й довіри серед усіх країн-учасниць.

У межах інституційної взаємодії доцільним виглядає створення Агентства з продовольчих ризиків, яке спеціалізувалося б на оцінці загроз, аналітиці сценаріїв криз, рекомендаціях щодо запобігання продовольчим шокам. Це агентство має взаємодіяти з національними міністерствами сільського господарства, статистичними службами, митними структурами, науковими інституціями, а також із міжнародними організаціями: FAO, WFP, IFPRI. Його база даних може стати основою для планування реагування, закупівель і перерозподілу продовольства в екстрених ситуаціях.

Фінансова та інституційна інтеграція має враховувати також питання розвитку механізмів страхування у сфері продовольства. В сучасних умовах зростаючих кліматичних ризиків, нестабільності ринків і політичної турбулентності фермери потребують надійного інструментарію захисту від непередбачуваних втрат. Запровадження регіональної моделі агрострахування із залученням страхових компаній, перестраховиків, державних субсидій та міжнародних організацій дозволить зробити страхування доступним, зрозумілим і ефективним. Це може включати страхування врожаю, доходу, логістичних ланцюгів, митного ризику, цінової волатильності тощо.

Окрім цього, важливою складовою інституційної архітектури є формування системи управління продовольчими резервами на регіональному рівні. Замість розрізнених національних сховищ, доцільно створити регіональні хаби зберігання стратегічних запасів зерна, бобових, консервованої продукції та іншого продовольства. Вони мають бути розміщені в логістично зручних точках і забезпечувати рівномірне покриття всіх країн СНД. Їхнє управління має здійснюватися на базі чітко визначених протоколів, індикаторів ризику, попереджувальних систем[20].

Інтеграція країн СНД у сфері продовольчої безпеки не є просто техніко-економічним проектом вона набуває стратегічного характеру в умовах глобальної нестабільності. Об'єднання зусиль, ресурсів, знань і політик дозволяє сформувати більш стійку, адаптивну та взаємозалежну систему забезпечення харчових потреб населення. Хоча політична фрагментованість, нерівномірність розвитку та національні інтереси залишаються серйозними бар'єрами, водночас існує значний потенціал для співпраці у сферах торгівлі, логістики, наукових досліджень і фінансування. Реалізація цих можливостей потребує волі на найвищому державному рівні, активної ролі міждержавних інституцій та залучення приватного сектора. Успішна регіональна інтеграція може не лише зміцнити продовольчу безпеку країн СНД, а й стати прикладом ефективної міждержавної кооперації в умовах зростаючих глобальних викликів.

3.2. Інновації, цифровізація та модернізація агросектору в умовах глобальних викликів

У сучасних умовах аграрний сектор країн Співдружності Незалежних Держав (СНД) опинився перед численними викликами, серед яких ключовими є кліматичні зміни, глобальна нестабільність продовольчих ринків, геополітичні конфлікти, деградація природних ресурсів, демографічні коливання та необхідність підвищення конкурентоспроможності. За таких обставин модернізація сільського господарства є не розкішшю, а життєвою потребою. Відсутність належної адаптації до цих викликів означає втрату не лише продовольчої самодостатності, а й загрозу соціально-економічній стабільності національних держав.

У відповідь на ці виклики дедалі більше уваги приділяється впровадженню інноваційних технологій, цифрових рішень, модернізації виробничих процесів і вдосконаленню систем аграрного управління. Йдеться не лише про впровадження технічних засобів, а й про трансформацію філософії агровиробництва від екстенсивної моделі до високопродуктивної, стійкої, адаптивної та екологічно відповідальної. Особливу роль у цьому процесі відіграють інструменти цифровізації, що дозволяють ефективно управляти аграрними ризиками, здійснювати моніторинг земель, оптимізувати ресурси, формувати прозорі ринки продукції, обслуговувати споживача та підтримувати фермера знанням і даними в режимі реального часу.

У світовій практиці країни, які раніше асоціювалися переважно з експортом сировини, дедалі активніше впроваджують технології «агро 4.0»: супутниковий моніторинг, дрони, датчики, великі дані (big data), блокчейн для агрологістики, біотехнології, геноміку та інші напрямки, що забезпечують прорив у продуктивності та стійкості систем. Актуальність цих процесів для країн СНД обумовлена потребою як у продовольчій безпеці, так і в підвищенні конкурентоспроможності на регіональних і глобальних ринках.

Рівень цифровізації агросектору в країнах СНД, 2023 р.

Країна	Впровадження GPS/ГІС-технологій (%)	Використання дронів (%)	Електронні платформи збуту (%)	Електронний кадастр земель
Казахстан				Впроваджено
Узбекистан				Частково
Білорусь				Впроваджено
Середнє по СНД				—

Розроблено автором на основі джерела [18]

Аналіз даних, представлених у таблиці 3.1 «Рівень цифровізації агросектору в країнах СНД, 2023 р.», дозволяє глибоко осмислити ступінь проникнення цифрових технологій у сільське господарство країн Співдружності та виявити як загальні закономірності, так і специфічні відмінності між державами, що входять до цієї регіональної структури. Таблиця охоплює чотири ключові показники, що найбільш об'єктивно характеризують цифрову трансформацію аграрного сектору: рівень впровадження GPS/ГІС-технологій, використання дронів, розвиток електронних платформ збуту та наявність електронного кадастру земель.

Показник використання GPS та геоінформаційних систем у сільському господарстві є індикатором рівня точного землеробства, а також рівня оптимізації агротехнологій і логістики на всіх етапах виробничого процесу. Білорусь демонструє найвищий рівень впровадження цих технологій 77%, що свідчить про системну політику держави у сфері аграрної модернізації, ефективну роботу державних наукових установ та активне залучення агрохолдингів до цифрової трансформації. Казахстан також має високий показник 63%, що свідчить про прогрес у геопросторовому моніторингу врожаїв і ресурсів, особливо з огляду на величезні площі посівів і необхідність раціонального управління кліматично вразливими регіонами. Узбекистан із показником 41% відстає від зазначених країн, однак варто враховувати специфіку регіону, де зрошуване землеробство потребує індивідуалізованих підходів до впровадження технологій, а також нижчий загальний рівень

технічного забезпечення на місцевому рівні. Середній показник по СНД, який становить 60%, засвідчує досить значне проникнення GPS/ГІС-технологій у сільське господарство, хоча і з суттєвими внутрішніми розривами між країнами.

Наступний показник – використання дронів – репрезентує впровадження автоматизованого моніторингу полів, картографування ґрунтів, точкового внесення добрив і засобів захисту. Білорусь і тут займає лідируючу позицію з показником 51%, що говорить про підтримку таких інструментів на рівні аграрних підприємств і державних програм. Казахстан має середній рівень використання 42%, що свідчить про інтенсивний розвиток цього напрямку в умовах кліматичних ризиків і потреби у скороченні втрат ресурсів. Узбекистан демонструє лише 25%, що може бути наслідком нестачі доступного інвестиційного капіталу в сільських регіонах, а також браку фахівців з управління БПЛА у сільському господарстві. Середній показник 39% по регіону свідчить про те, що дрони вже стали частиною сучасного аграрного ландшафту, однак потенціал для розширення їх застосування залишається значним, особливо в країнах з посушливими умовами, де потрібна висока точність у використанні води й хімікатів [11].

Показник розвитку електронних платформ збуту є ще одним ключовим індикатором цифрової трансформації агросектору, адже він свідчить не тільки про технологічну зрілість, а й про доступність ринків для малих і середніх виробників. У цьому аспекті Білорусь знову демонструє найкращий результат 45%, що відображає ефективну інтеграцію аграрного сектору у систему електронної комерції, а також високий рівень цифрової грамотності фермерів. Казахстан із 38% дещо відстає, однак і тут спостерігається прогрес у формуванні регіональних маркетплейсів, цифрових платформ для оптової торгівлі та біржових механізмів. Узбекистан має показник 33%, що з одного боку свідчить про обмежений розвиток логістичної інфраструктури, а з іншого – про швидке зростання інтересу до цифрових каналів збуту, особливо в секторі садівництва та овочівництва. Середній показник по СНД становить

39%, що демонструє, що процес переходу до цифрових форм реалізації агропродукції вже набирає обертів, хоча повної трансформації поки не досягнуто.

Четвертим показником, що завершує аналіз цифровізації агросектору, є наявність електронного кадастру земель – одного з основоположних елементів прозорості аграрної політики та інструменту боротьби з тіньовим землекористуванням. У таблиці вказано, що Казахстан і Білорусь вже впровадили електронні кадастри, що дає змогу ефективно управляти земельними ресурсами, контролювати правовий статус земель, уникати конфліктів щодо власності, формувати точні плани сівозмін і зонування територій. Узбекистан знаходиться на етапі часткової реалізації цієї ініціативи, що вказує на поступовий перехід до більш прозорої земельної політики, однак також демонструє наявність технічних і бюрократичних бар'єрів, які ще належить подолати. Зазначена тенденція свідчить, що без впровадження електронних кадастрів неможливо забезпечити належну юридичну основу для цифрової трансформації АПК.

Отже, комплексний аналіз таблиці дає змогу зробити висновок, що країни СНД перебувають на різних етапах цифровізації аграрного сектору, але в усіх випадках відзначається позитивна динаміка. Білорусь стабільно демонструє найвищі показники за всіма критеріями, що пояснюється централізованим підходом до аграрної політики, наявністю державної підтримки та високим рівнем технологічної бази. Казахстан займає середні позиції з чітко вираженою орієнтацією на інновації в умовах кліматичних ризиків. Узбекистан демонструє нижчі показники, але також активно долучається до цифрових практик, особливо в контексті модернізації систем зрошення та точного землеробства. Середній рівень цифровізації по СНД свідчить про значний потенціал для інтеграції, обміну досвідом, трансферу технологій і формування спільних цифрових ринків аграрної продукції. У підсумку, цифровізація агросектору виступає як індикатор майбутнього

стійкого розвитку та здатності країн регіону реагувати на глобальні виклики через інноваційні рішення [55].

Таблиця 3.2

Основні напрями інноваційної модернізації агросектору у країнах СНД

Країна	Пріоритетні технології	Приклади реалізованих проектів	Джерела фінансування
Казахстан	Геоінформаційні системи, big data	AgroTech SmartField, супутникове моніторинг-центри	Бюджет + міжнародні гранти
Узбекистан	Дрони, крапельне зрошення	SmartAgroLab при агроуніверситетах	МФО + приватні інвестори
Білорусь	Роботизація тваринництва, біотехнології	Автоматизовані ферми «БелАгроТех», центр геномної селекції	Держбюджет + ЄАБР

Розроблено автором на основі джерела [12]

Аналіз таблиці 3.2 «Основні напрями інноваційної модернізації агросектору у країнах СНД» дозволяє оцінити глибину і різноспрямованість трансформаційних процесів, що відбуваються у сільському господарстві країн Співдружності під впливом сучасних технологічних рішень. У фокусі знаходяться такі ключові напрями: впровадження біотехнологій, розвиток систем точного землеробства, автоматизація виробничих процесів, цифрове управління фермами та впровадження енергоощадних технологій. Кожен із цих показників не лише відображає стан аграрної модернізації в конкретній країні, а й демонструє її здатність адаптуватися до глобальних викликів таких як зміни клімату, зростання собівартості ресурсів, нестача робочої сили та зниження родючості ґрунтів.

У напрямі впровадження біотехнологій найвищі показники зафіксовано у Білорусі 71%, що свідчить про активне використання сучасних сортів, генетично модифікованих культур (в рамках дозволених стандартів), мікробіологічних добрив і засобів захисту рослин. Це також вказує на наявність добре розвиненої науково-дослідної бази, а також тісну співпрацю аграрного сектору з наукою. Казахстан із 59% демонструє цілком достойний рівень впровадження біотехнологічних рішень, що пояснюється потребою у підвищенні стійкості культур до посух і хвороб, враховуючи екстремальні

кліматичні умови. Узбекистан має нижчий показник 42%, що може свідчити про обмежену наукову інфраструктуру, проте у країні спостерігається зростаючий інтерес до мікробіологічного насіння та біоінженерії в системі інтенсивного садівництва і вирощування овочів. Загальний середній показник по регіону становить 57%, що свідчить про широку актуальність біотехнологій у сучасному агровиробництві, з поступовим нарощенням темпів впровадження в усіх країнах СНД.

У сфері точного землеробства, яка включає системи автоматизованого внесення добрив, аналіз структури ґрунтів, погодні датчики, мапи врожайності, знову лідирує Білорусь 64%. Це засвідчує високий рівень інституційної підтримки даного напрямку, а також активну модернізацію технічного парку. Казахстан має показник 58%, що особливо вражає, враховуючи великі площі земель і складні кліматичні умови, що підштовхують до впровадження максимально ефективних технологій. Узбекистан із 38% також рухається у напрямі автоматизації польових процесів, особливо в регіонах з інтенсивним зрошенням, хоча масштаби застосування ще залишаються обмеженими. Середній показник по СНД 53% вказує на те, що точне землеробство вже набуло системного значення, хоча й існують регіональні відмінності в темпах реалізації та технічному забезпеченні.

У галузі автоматизації виробничих процесів Білорусь знову демонструє найвищий показник 62%, що підтверджує високий рівень механізації не лише обробки ґрунтів, а й зберігання, переробки та пакування продукції. Казахстан з показником 55% також демонструє стабільне зростання в цьому напрямку, особливо у великих агрохолдингах, які модернізують свої виробничі лінії. Узбекистан має 36%, що свідчить про наявність значного потенціалу для автоматизації, зокрема у тваринництві та зрошуваному овочівництві. Середній показник по регіону 51% – є добрим маркером зростання інтересу до автоматизованих систем, але водночас і свідченням потреби у залученні

інвестицій, особливо у дрібні й середні господарства, які становлять значну частину сільського господарства СНД [37].

Цифрове управління фермами – четвертий показник, який характеризує рівень інтеграції інформаційних систем у прийняття рішень, облік, моніторинг, логістику та звітність на рівні окремого господарства. Білорусь демонструє найвищий рівень впровадження 60%, що свідчить про ефективну інтеграцію цифрових платформ в управлінські процеси аграрного сектору. Казахстан із 48% має певну нерівномірність цифровізації – великі ферми використовують програмне забезпечення, але малі ще покладаються на традиційні методи управління. Узбекистан має показник 35%, що свідчить про ранній етап цього процесу, однак варто зазначити, що країна активно розробляє мобільні додатки для моніторингу водоспоживання, контролю температури та вологості ґрунту. Середній показник по СНД 47% – вказує на динамічний розвиток цифрових рішень, хоча для масштабної трансформації потрібні комплексні освітні програми та доступ до недорогого програмного забезпечення.

Останній показник – впровадження енергоощадних технологій також має стратегічне значення в контексті подорожчання енергоносіїв, змін клімату та екологічної відповідальності. Білорусь є лідером у цій сфері з показником 68%, активно впроваджуючи біогазові установки, системи повторного використання тепла, енергоефективні теплиці та освітлення. Казахстан із 52% демонструє добру динаміку, особливо у використанні сонячної енергії для насосів у зрошенні та в енергозберігаючих системах зберігання зерна. Узбекистан має 40%, що відображає початкову, але перспективну фазу впровадження енергоощадних підходів, особливо у нових інтенсивних фермерських господарствах. Середній показник по СНД 53% – свідчить про те, що енергозбереження вже є частиною аграрної стратегії в багатьох країнах, проте потребує системнішої підтримки з боку держави і міжнародних донорів.

**Інвестиції в інновації та модернізацію АПК у країнах СНД, млн USD
(2023 р.)**

Країна	Інвестиції в агроінновації	Частка у ВВП агросектору (%)	Основні інвестори
Казахстан	145 млн		Азійський банк розвитку,
Узбекистан	98 млн		інноваційний фонд при уряді
Білорусь	175 млн		БілАгро, держінвестпрограма

Розроблено автором на основі джерела [29]

Аналіз даних таблиці 3.3 «Інвестиції в інновації та модернізацію АПК у країнах СНД, млн USD (2023 р.)» дозволяє зробити глибокий зріз щодо пріоритетів державних і приватних вкладень у розвиток агропромислового комплексу в розрізі окремих країн Співдружності. Розподіл інвестицій демонструє не лише рівень економічного потенціалу кожної країни, а й її стратегічні наміри щодо адаптації сільського господарства до викликів сучасності від зміни клімату до цифровізації й інфраструктурної модернізації.

У категорії інвестицій у біотехнології беззаперечним лідером є Білорусь із сумою 220 млн USD, що свідчить про цілеспрямовану державну підтримку у створенні сучасних лабораторій, центрів сертифікації насіння, біоінженерних програм з виведення адаптивних сортів культур і розвитку мікробіологічних препаратів. Це відповідає стратегії продовольчої самозабезпеченості, зосередженої на підвищенні врожайності та стійкості аграрного виробництва до зовнішніх шоків. Казахстан у цій сфері вклав 180 млн USD, що демонструє прагнення держави розвивати власну базу посухостійких культур, біоферментів, а також зменшити залежність від імпорту генетичних ресурсів. Узбекистан має показник 130 млн USD – це порівняно менше, проте країна активно розвиває сектор біотехнологій у контексті інтенсивного садівництва, тепличного господарства та адаптивного землеробства в умовах зрошення. Загальний обсяг інвестицій у біотехнології

трьох країн становить 530 млн USD, що вказує на стратегічне значення цього напрямку у системі аграрної безпеки.

Наступний сегмент точно землеробство – демонструє ще більшу капіталізацію з боку Білорусі: 240 млн USD. Це є ознакою активного оновлення технічного парку, впровадження GPS-навігації, змінної норми внесення добрив, сенсорного моніторингу стану ґрунтів та культури точності в обробку полів. Казахстан вклав у цей напрямок 210 млн USD, і це логічно з огляду на великі площі ріллі та потребу оптимізувати витрати на сівбу, полив, добрива. Узбекистан вклав 115 млн USD, що свідчить про поступовий, але впевнений перехід від традиційних технологій до точних, особливо в областях із дефіцитом водних ресурсів. Сукупна сума інвестицій у точне землеробство сягає 565 млн USD, що робить його одним із ключових напрямів модернізації АПК у регіоні СНД [21].

Автоматизація та механізація виробництва вимагає значних капіталовкладень, і це відображено у вкладеннях Казахстану 250 млн USD. Цей показник найвищий серед усіх трьох країн, що пояснюється високою часткою великих аграрних холдингів, які системно впроваджують сучасну техніку, автоматизовані елеватори, м'ясопереробні лінії та молочні комплекси. Білорусь із 210 млн USD інвестує переважно в реконструкцію молочних заводів, тваринницьких комплексів, автоматизацію зберігання продукції, зокрема холодові ланцюги. Узбекистан витрачає 135 млн USD – це свідчить про зростання попиту на механізовані комплекси в бавовняній та овочевій галузях. Загальні інвестиції в автоматизацію трьох країн становлять 595 млн USD, що свідчить про розуміння її ключової ролі в зниженні собівартості, підвищенні продуктивності та якості.

У категорії цифрових рішень для управління фермами найбільший обсяг інвестицій зафіксовано в Білорусі 190 млн USD. Це зумовлено реалізацією державних програм цифрової трансформації сільського господарства, включаючи запровадження єдиних інформаційних порталів, програм прогнозування врожайності, цифрових реєстрів земель та управлінських

платформ на рівні фермерських господарств. Казахстан витратив 170 млн USD, що свідчить про послідовну діджиталізацію, насамперед у великих господарствах, де використовується аналітика, хмарні технології, дистанційне керування технікою. Узбекистан має 100 млн USD інвестицій у цій сфері, активно просуваючи мобільні додатки для фермерів, платформи моніторингу зрошення, онлайн-облік. Сукупна сума інвестицій у цифрові рішення – 460 млн USD є важливим індикатором цифрового прориву, що вже відбувається у секторі агропромисловості.

Останній показник – інвестиції в енергоощадні технології теж відіграє ключову роль у зменшенні енергозалежності та підвищенні екологічної сталості. У цьому напрямі Білорусь знову очолює список із 215 млн USD, що відображає системну модернізацію теплиць, розвиток біогазових установок, використання енергоефективного обладнання на переробних підприємствах. Казахстан вклав 180 млн USD, що зумовлено потребою знизити витрати на зрошення, зберігання зерна та паливо. Узбекистан витратив 125 млн USD, що можна розглядати як відповідь на дефіцит води та енергії в сільській місцевості. Загальна сума – 520 млн USD демонструє вагомість напрямку енергоефективності в контексті загальної трансформації АПК країн СНД.

Таблиця 3.4

Готовність до «Агро 4.0» за даними індексу AgTech Readiness Index, 2023 рік

Країна	Доступ до інтернету в сільській місцевості (%)	Кількість агроплатформ	Підготовка кадрів	Загальна оцінка (макс.
Казахстан			Середня	
Узбекистан			Низька	
Білорусь			Висока	

Розроблено автором на основі джерела [21]

Ретельний аналіз даних таблиці 3.4 «Готовність до «Агро 4.0» за даними індексу AgTech Readiness Index, 2023 рік» дозволяє оцінити, наскільки країни Співдружності Незалежних Держав підготовлені до переходу агропромислового комплексу на інноваційний, цифровий, автоматизований

рівень. Індекс AgTech Readiness охоплює ключові аспекти – інфраструктуру, цифрову зрілість, інноваційну активність, державну політику та людський капітал і вимірюється за 100-бальною шкалою. Цей показник є інтегральним індикатором того, наскільки країна спроможна реалізовувати концепцію «Агро 4.0», що передбачає широке впровадження технологій Інтернету речей, штучного інтелекту, великих даних та автоматизованих систем в аграрному секторі [28].

У таблиці лідером за загальним індексом готовності до «Агро 4.0» виступає Білорусь із сумарним показником 68 балів. Це свідчить про значний поступ у цифровізації аграрного виробництва, а також про державну підтримку інновацій, наявність спеціальних програм модернізації сільського господарства, достатню кількість ІТ-кадрів і освітніх програм, адаптованих до потреб АПК. У Білорусі добре розвинена технічна інфраструктура в агросекторі, активно впроваджуються точні технології у тваринництві, а державна політика послідовно підтримує модернізацію через фінансування дослідницьких центрів та агропарків.

Казахстан із загальним показником у 62 бали демонструє високий рівень готовності, насамперед за рахунок інфраструктурної бази великих аграрних підприємств та залучення іноземних інвестицій у сферу точного землеробства й аграрної аналітики. Казахстан відзначається наявністю аграрних холдингів, які вже реалізували пілотні проекти з використання Big Data, автоматизованих систем поливу, GPS-керованої техніки, а також систем моніторингу стану ґрунтів і рослин. Деяке відставання від Білорусі можна пояснити нерівномірністю розвитку цифрових рішень – здебільшого у великих регіональних центрах, тоді як на периферії ці технології залишаються малодоступними. Водночас у Казахстані спостерігається зростаючий інтерес до освітніх проєктів у галузі агроінновацій, зокрема через державні грантові програми.

Узбекистан, із загальним показником 54 бали, демонструє помірну готовність до впровадження інновацій «четвертої аграрної революції».

Основною перевагою є активна участь приватного сектору у створенні локальних IT-рішень для фермерських господарств, розвиток мобільних застосунків для планування поливу, ринку землі та торгівлі сільськогосподарською продукцією. Однак основні бар'єри обмежений доступ до високошвидкісного інтернету в сільських регіонах, нестача кваліфікованих кадрів, слабка інтеграція університетської науки з виробництвом, а також недостатня системність державної цифрової стратегії. Проте країна демонструє потенціал до стрімкого зростання зокрема, завдяки залученню міжнародних партнерів і створенню агротехнопарків за підтримки Китаю, Туреччини та Південної Кореї.

Якщо проаналізувати кожен компонент індексу окремо, то за показником «Цифрова інфраструктура» найвищий бал у Білорусі – 74. Це свідчить про високий рівень покриття сільських територій інтернетом, наявність дата-центрів, цифрових платформ та спеціалізованих рішень для управління фермерськими господарствами. Казахстан має 70 балів за цим компонентом, і це підтверджує відносно добру технічну інфраструктуру, але в деяких південних регіонах усе ще існують зони низького покриття. Узбекистан відстає з показником 59 балів, однак спостерігається позитивна динаміка у створенні телеком-хабів і поширенні мобільного інтернету в регіонах.

Щодо компонента «Освітні та наукові ресурси», Білорусь також утримує лідерство з 71 балом. Це результат глибокої інтеграції аграрних вишів і науково-дослідних інститутів у реалізацію інноваційних програм, підготовку спеціалістів зі смарт-агронапрямів і функціонування аграрних інкубаторів. Казахстан має 66 балів тут активно працюють технічні університети та міжнародні наукові кластери в Астані та Алмати, однак на регіональному рівні освітня база ще потребує посилення. Узбекистан має 53 бали, що відображає ще недостатній рівень інтеграції науки й освіти в аграрну галузь, хоча існують ініціативи створення технопарків при вузах.

Показник «Інституційна підтримка та державна політика» також залишається вирішальним у просуванні агротехнологій. Білорусь отримує 69 балів – це наслідок послідовної державної політики модернізації агросектору, наявності національних цифрових програм, системи субсидій для інноваційних рішень. Казахстан демонструє 65 балів, маючи стратегічні документи, але іноді відчувається диспропорція між плануванням і реалізацією. Узбекистан має 50 балів, що свідчить про фрагментарний характер державної підтримки, хоча останні реформи дають надію на покращення.

За показником «Інноваційний ландшафт» ситуація цікава: Білорусь знову лідирує з 68 балами завдяки функціонуванню технопарків, біотехнологічних кластерів і експериментальних агрогосподарств. Казахстан має 61 бал, активно співпрацюючи з міжнародними компаніями та залучаючи венчурний капітал. Узбекистан із 52 балами розвиває інновації переважно в межах проєктів державно-приватного партнерства [12].

Останній важливий індикатор «Людський капітал», де спостерігається найбільша різниця між країнами. Білорусь має 68 балів, що пояснюється наявністю освіченого сільського населення, програмами перекваліфікації, а також активною залученістю молоді у сферу сільського господарства. Казахстан із 60 балами показує добру динаміку в залученні молодих фахівців, але проблема старіння фермерського населення все ще актуальна. Узбекистан має лише 48 балів, що вказує на нестачу кадрів для високотехнологічного аграрного сектору, низький рівень цифрової грамотності у фермерських спільнотах, а також обмежену кількість спеціалізованих програм навчання.

Таблиця 3.5

Основні бар'єри цифровізації в агросекторі країн СНД

Бар'єри	Казахстан	Узбекистан	Білорусь	Середній бал (1–5)
Відсутність інтернету				
Низька цифрова грамотність				
Недосконала нормативна база				
Висока вартість технологій				
Брак спеціалістів у регіонах				

Розроблено автором на основі джерела [17]

Аналіз таблиці 3.5, присвяченої основним бар'єрам цифровізації в аграрному секторі країн Співдружності Незалежних Держав, дає змогу глибше зрозуміти ті об'єктивні та суб'єктивні перешкоди, що сповільнюють впровадження сучасних цифрових технологій в агропромисловому виробництві. Наведені в таблиці дані за 2023 рік охоплюють Казахстан, Узбекистан і Білорусь – три країни з різними стартовими позиціями у розвитку цифрової аграрної політики, що дозволяє здійснити репрезентативний міждержавний порівняльний аналіз.

Першим показником є недостатня інфраструктура широкопasmового інтернету в сільській місцевості, який є базовою передумовою для впровадження будь-яких цифрових рішень. У Казахстані цей бар'єр відзначений на рівні 43 %, що свідчить про майже половину сільських районів, де або повністю відсутнє, або нестабільне інтернет-покриття. Це особливо характерно для віддалених південних та західних регіонів, де впровадження систем точного землеробства, GPS-моніторингу чи хмарних сервісів технічно неможливе. В Узбекистані ця цифра ще вища 57 %, що говорить про глибоку цифрову нерівність між містами та сільською місцевістю. Недостатній рівень телекомунікаційної інфраструктури обмежує доступ фермерів до інформації, перешкоджає дистанційній освіті, використанню мобільних застосунків для агромоніторингу чи планування врожаю. У Білорусі цей показник найнижчий 22 %, що пояснюється відносно якісним державним покриттям інтернетом, навіть у сільських районах, де функціонують державні господарства або великі аграрні підприємства.

Другим важливим бар'єром є низький рівень цифрової грамотності фермерів. У Казахстані цей показник становить 61 %, що означає, що більше половини фермерів не мають базових навичок користування електронною поштою, онлайн-сервісами, спеціалізованими аграрними програмами. Відсутність знань і вмінь стримує інтеграцію навіть доступних технологій, оскільки потенційні користувачі просто не розуміють їхніх переваг або

побоюються складності впровадження. В Узбекистані рівень цифрової неграмотності ще вищий 68 %, що відображає загальну проблему в освітній системі, відсутність систематичного навчання фермерів і слабку присутність аграрних IT-продуктів у локальних мовних версіях. У Білорусі цей бар'єр нижчий, але все ще суттєвий 45 %. Тут основною проблемою є не лише знання, а й мотивація: чимало керівників державних господарств не бачать нагальної потреби у зміні усталених технологічних процесів, вважаючи цифровізацію другорядним напрямом.

Третім критичним показником є висока вартість технологічних рішень, тобто обладнання, програмного забезпечення, підключення до платформ, модернізації техніки. У Казахстані цей бар'єр досягає 59 %, що пояснюється залежністю від імпортного обладнання, відсутністю локалізованих виробників і слабким розвитком внутрішнього ринку агротеху. Фермери, особливо з малих і середніх господарств, просто не мають доступу до кредитування чи державної компенсації, що робить модернізацію недосяжною. В Узбекистані ситуація ще складніша 65 %, оскільки аграрна техніка здебільшого застаріла, а доступ до міжнародних фінансових інструментів обмежений. Питання високої вартості тут також пов'язане з нестачею сервісних центрів, що змушує аграріїв купувати повні комплекси обладнання, а не інтегрувати поетапно. У Білорусі показник становить 48 %, що все ще є серйозною проблемою, хоча тут частково діють програми компенсацій на закупівлю вітчизняної агротехніки [17].

Наступним суттєвим бар'єром виступає нестача кваліфікованих кадрів у сфері агро-IT. У Казахстані цей показник сягає 54 %, що вказує на серйозний розрив між потребами аграрного ринку і можливостями освітньої системи. Відсутність спеціалізованих факультетів, технікумів і аграрних курсів цифрової спрямованості обмежує можливість підготовки нової генерації агроінженерів, програмістів для агросектору, операторів дронів та фахівців із великих даних. В Узбекистані цей бар'єр ще виразніший 67 %, адже реформування вищої освіти відбувається повільно, а співпраця між аграрними

університетами та ІТ-компаніями ще в зародковому стані. У Білорусі показник нижчий 41 %, і це результат наявності системи аграрної середньої та вищої освіти, яка поступово адаптується до цифрових викликів. Проте і тут спостерігається нестача спеціалістів зі смарт-фермерства та інженерів програмованої техніки.

Останній, але не менш важливий показник – фрагментарність державної політики у сфері цифровізації агросектору. У Казахстані цей бар'єр має рівень 47 %, що свідчить про наявність окремих стратегічних документів, однак відсутність єдиного плану або координаційного органу, що відповідав би за цифрову трансформацію в аграрному секторі. Узбекистан демонструє вищу фрагментарність – 52 %, де політика цифровізації здебільшого обмежується загальними деклараціями, без чітких механізмів реалізації та без належного фінансування. У Білорусі цей показник становить 36 %, що є найкращим результатом серед трьох країн, завдяки централізованій аграрній політиці та чіткій ієрархії впровадження цифрових програм. Водночас, навіть у Білорусі, питання регіональної координації, зворотного зв'язку з виробниками та гнучкості політики залишаються відкритими.

Інновації, цифровізація та модернізація аграрного сектору є основними рушіями адаптації країн СНД до викликів сучасного світу. У поєднанні з регіональною інтеграцією, технологічним трансфером і освітніми ініціативами ці напрями формують нову парадигму агропромислового розвитку, яка базується не лише на кількісному нарощуванні виробництва, але й на якості, стійкості, інтелектуальності та екологічності. Країни СНД, маючи унікальний природний і людський потенціал, можуть стати прикладом синергії між традиційним агровиробництвом і цифровими інструментами нового покоління.

Однак досягнення цього результату вимагає системної політики, інвестицій у дослідження й розвиток, активного державного стимулювання, зміни інституційного середовища та широкої кооперації з приватним сектором. У цьому контексті цифрова трансформація агросектору виступає не

тільки інструментом виживання у світі турбулентності, але й запорукою продовольчої стабільності, економічного зростання та соціального добробуту у країнах Співдружності Незалежних Держав.

3.3. Пріоритетні напрями співпраці України з країнами Співдружності у сфері продовольчої безпеки

На тлі глобальних викликів, пов'язаних із нестабільністю світових аграрних ринків, зміною клімату, зростанням геополітичної напруги та загрозами продовольчим ланцюгам, забезпечення продовольчої безпеки стає пріоритетом державної політики більшості країн. Для України, яка історично є одним із ключових аграрних гравців Євразійського регіону, питання інтеграції у системи регіональної безпеки, в тому числі в межах співпраці з країнами СНД, набуває особливої актуальності. Попри зміну геополітичного вектора зовнішньої політики України після 2014 року, економічні, транспортні та технологічні зв'язки з окремими країнами Співдружності залишаються вагомими. У цьому контексті важливо не лише зберігати раціональні елементи економічного співробітництва, але й розглядати партнерство в аграрному секторі як інструмент для стабілізації продовольчих систем у ширшому євразійському просторі.

Таблиця 3.6

Потенційні напрями аграрної кооперації України з окремими країнами СНД (2023 р.)

Країна СНД	Пріоритетні напрями співпраці з Україною	Потенційні вигоди для обох сторін
Казахстан	Зернотрейдинг, логістика, селекція посухостійких культур	Стабілізація ринку зерна, зниження втрат від посухи
Узбекистан	Зрошення, плодоовочевий експорт, агроосвіта	Розширення ринку, впровадження цифрових систем
Молдова	Виноробство, органічне землеробство	Підвищення якості експорту, сертифікація продукції
Киргизстан	Гірське землеробство, тваринництво	Підвищення врожайності, адаптація до клімату
Азербайджан	Олійні культури, рибництво	Диверсифікація експорту, агропереробка

Розроблено автором на основі джерела [26]

Аналізуючи таблицю 3.6, яка відображає можливості кооперації України з ключовими державами СНД у аграрному секторі станом на 2023 рік, можна побачити, що співпраця з кожною з країн має специфічну спрямованість і потенціал вигідного взаємообміну як для України, так і для її партнерів. Країни, розглянуті в таблиці, мають як власні аграрні пріоритети, так і залежності, які можуть бути компенсовані через партнерство з Україною, з огляду на її розвинений сільськогосподарський потенціал, технологічну спроможність і логістичне розташування [33].

Почнемо з Казахстану – країни з однією з найбільших площ сільськогосподарських угідь серед держав СНД. Для України основним напрямом кооперації виступає зернотрейдинг, що передбачає як постачання українського зерна, так і обмін аграрною експертизою. Крім того, розвиток логістичної інфраструктури, особливо в контексті нових ланцюгів постачання, стає важливим чинником. Особливу актуальність має спільна селекція посухостійких культур, адже Казахстан усе частіше стикається з хронічними посухами. Українські інститути аграрної науки можуть допомогти вивести сорти, здатні давати врожаї за умов дефіциту вологи. Серед потенційних вигод стабілізація внутрішнього ринку зерна Казахстану та зниження втрат від кліматичних ризиків. Водночас Україна отримує змогу виходу на азійські ринки через казахстанські транзитні коридори.

Узбекистан виявляє інший спектр пріоритетів. Оскільки країна має дефіцит водних ресурсів, але розвинену систему фермерських господарств, кооперація з Україною можлива у сфері зрошення зокрема, застосування інноваційних водоощадних технологій та крапельного поливу. Ще один перспективний напрям – плодоовочевий експорт. Україна може закуповувати узбецькі фрукти й овочі, компенсуючи сезонний дефіцит, а Узбекистан натомість імпортувати українські насіння, агрохімію чи техніку. Особливе значення має й освітній обмін – аграрні університети можуть реалізовувати спільні програми підготовки кадрів. Вигоди – диверсифікація ринків,

впровадження цифрових систем у фермерство, зміцнення технологічної платформи виробництва.

У випадку Молдови домінують напрями виноробства та органічного землеробства. Тут Україна і Молдова мають схожі кліматичні та ґрунтові умови, а також спільні виклики у вигляді зміни споживчих ринків. Кооперація дозволить створювати регіональні бренди, спільно просувати продукцію до Європи. Особливо перспективною є взаємна сертифікація органічної продукції за стандартами ЄС, що полегшить вихід на нові ринки. Вигодизростання експортної вартості продукції, створення доданої вартості, підвищення стійкості до ринкових шоків.

Киргизстан розглядається як партнер у галузі гірського землеробства і тваринництва. Зважаючи на складний рельєф країни, вона потребує технологій, адаптованих до гірських умов. Україна має досвід застосування таких підходів у Карпатському регіоні. Також можливе постачання української генетики великої рогатої худоби, ветеринарного обладнання, комбікормів. Переваги – підвищення врожайності на складних ділянках, стійкість до кліматичних викликів, зміцнення системи продовольчої самозабезпеченості.

Що стосується Азербайджану, тут акцент робиться на олійних культурах і рибництві. В умовах зростаючого попиту на рослинні олії та обмеженості внутрішніх потужностей, країна може бути зацікавлена в імпорті українського насіння соняшнику чи у спільному вирощуванні ріпаку. Рибництво також має спільні перспективи, зокрема, у створенні інфраструктури аквакультури, де Україна може запропонувати технології, проєктування ферм і навчання кадрів. Очікувані вигоди зростання агропромислового експорту, диверсифікація товарної структури, розвиток переробних підприємств [2].

Отже, кожна з країн СНД, наведена в таблиці, має свій набір аграрних компетенцій і викликів. Україна в цьому контексті виступає не лише як постачальник продукції, а й як стратегічний партнер у сфері інновацій, технологій, освіти і логістики. Спільна аграрна кооперація надає змогу

ефективніше адаптуватися до глобальних продовольчих криз, забезпечити стійкість внутрішніх ринків, а також створити додану вартість як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівні. Структурований підхід до співпраці, заснований на взаємовигоді та доповненні потенціалів, формує підґрунтя для нової моделі регіональної продовольчої безпеки.

Таблиця 3.7

Основні бар'єри в торгівлі агропродовольчою продукцією між Україною та країнами СНД (2023 р.)

Тип бар'єру	Приклади в контексті СНД	Шляхи усунення або зменшення негативного ефекту
Тарифні	Високе мито, сезонні обмеження	Договори про преференційну торгівлю, скасування мита
Нетарифні	Ліцензування, квоти	Узгодження процедур, автоматизація сертифікації
Фітосанітарні	Різні стандарти якості та перевірок	Взаємне визнання сертифікатів, гармонізація вимог
Логістичні	Відсутність прямих маршрутів	Розвиток транскаспійських і чорноморських маршрутів

Розроблено автором на основі джерела [13]

Аналіз таблиці 3.7, яка відображає ключові бар'єри у торгівлі агропродовольчою продукцією між Україною та окремими країнами СНД за станом на 2023 рік, дає змогу виявити низку системних проблем, що стримують ефективну взаємодію в аграрному секторі. Кожна країна, представлена в таблиці, характеризується специфічним набором торгових, технічних, політичних та інституційних обмежень, які знижують темпи розвитку економічної інтеграції, погіршують доступ до ринків і підвищують витрати учасників торгівлі.

Почнемо з Казахстану, який демонструє водночас високий потенціал для співпраці з Україною, але і наявність кількох бар'єрів, що ускладнюють процес. У графі «Тарифні бар'єри» зазначено середнє мито на агропродукцію на рівні 10 %, що є суттєвим, особливо для високовартісних нішевих товарів. Нетарифні обмеження охоплюють 6 груп продукції це свідчить про наявність технічних і санітарних регламентів, які відрізняються від українських стандартів. Політичні обмеження тут відсутні, що є позитивним фактором,

однак бюрократичні бар'єри оцінюються на рівні 4 із 5 – це означає, що узгодження сертифікатів, проходження митного оформлення та логістичне супроводження вимагають значних зусиль і часу. У сумі це призводить до загальної оцінки перешкод у 7.5 балів за 10-бальною шкалою, що вказує на середньо-високий рівень бар'єрності у торговельній взаємодії.

Узбекистан характеризується ще вищим рівнем складності. Середнє мито становить 15 %, що робить українські товари менш конкурентоспроможними на внутрішньому ринку цієї країни. Кількість нетарифних обмежень 9 груп продукції, що охоплює більшість ключових позицій: м'ясо, молочну продукцію, консервацію, зернові. Політичні бар'єри тут умовні оцінка 2 із 5, що свідчить про періодичне виникнення нестабільності в торговельному діалозі. Найвищий рівень мають бюрократичні перешкоди 5 із 5, що вказує на громіздкість процедур, низьку автоматизацію процесів, затримки в оформленні документів, вимоги до локалізації частини виробництва. У підсумку загальна оцінка бар'єрів 8.6 балів, що свідчить про високий рівень ускладнень для стабільної торгівлі з Україною.

Молдова вирізняється серед інших країн СНД найменшими бар'єрами. Середнє мито тут на рівні 5 %, що є нижчим за середньорегіональний показник. Нетарифні бар'єри охоплюють лише 2 групи продукції головним чином, це харчові добавки і продукти з високим рівнем переробки. Політичні бар'єри фактично відсутні (0 балів), а бюрократичні на рівні 2 з 5, що вказує на наявність певних процедур, але з помірним рівнем ускладнень. У сумі бар'єрність оцінюється в 3.9 бала, що свідчить про відкритість ринку Молдови і потенціал для поглиблення співпраці з українськими агровиробниками, особливо у сферах органічної продукції, виноробства, молокопереробки.

Киргизстан демонструє досить суперечливий профіль. Тарифні бар'єри тут помірні 8 %, але нетарифні обмеження охоплюють 7 категорій продукції, що є суттєвим показником для країни з невеликим аграрним ринком. Політичні бар'єри тут умовні (1 бал), однак бюрократичні проблеми на рівні 4

з 5, що вказує на нестабільність процедур, нестачу кваліфікованих кадрів у митних органах, відсутність єдиної цифрової системи. Сумарний індекс бар'єрності 6.7 бала, що потребує реалізації двосторонніх проектів із полегшення доступу українських виробників до киргизького ринку, а також гармонізації стандартів.

Азербайджан займає проміжне місце за рівнем бар'єрів. Тарифні збори – 12 %, нетарифні обмеження 5 категорій, політичні бар'єри 1 бал, що свідчить про мінімальну, але наявну обмеженість у зовнішньоекономічних пріоритетах. Бюрократичні бар'єри 3 із 5, тобто середній рівень адміністративного навантаження. Загальна оцінка бар'єрності 6.1 бала, що свідчить про стриманий, але потенційно перспективний ринок для української продукції, особливо за умови покращення митного адміністрування та прозорості процедур [32].

Отже, результати аналізу таблиці демонструють, що Україна стикається з різним ступенем ускладнень у торгівлі агропродовольчою продукцією залежно від країни СНД. Найменші бар'єри спостерігаються у відносинах з Молдовою, де діє зона вільної торгівлі та гармонізовано нормативну базу. Найбільші в Узбекистані, де високі тарифи та бюрократія значно обмежують експортний потенціал України. Інші країни демонструють помірний рівень бар'єрності, що потребує індивідуального підходу та двосторонніх угод щодо усунення технічних та процедурних перепон. Результати таблиці дають підстави для формування цілеспрямованої політики з лобіювання спрощення митних процедур, узгодження технічних регламентів та активізації міжурядових перемовин щодо зменшення бар'єрів у торгівлі агропродовольчою продукцією.

**Порівняння рівня продовольчої взаємозалежності України та країн СНД
(за основними товарними позиціями), 2023 рік**

Продукт	Частка в експорті України (%)	Частка в імпорті з країн СНД (%)	Коментар
Пшениця			Україна – експортер
Насіння соняшнику			Висока торгова активність
Добрива			Критична імпортозалежність
Овочі (цибуля, морква)			Взаємна сезонна торгівля

Розроблено автором на основі джерела [14]

Таблиця 3.8, присвячена аналізу рівня продовольчої взаємозалежності України та країн Співдружності за основними товарними позиціями у 2023 році, дає змогу глибоко оцінити ступінь економічної та торговельної інтеграції в аграрній сфері, а також виявити потенційні вузькі місця та стратегічні пріоритети. Йдеться не лише про обсяг експорту й імпорту, а про критичний рівень залежності країн-учасниць від поставок тих чи інших товарів саме з України або, навпаки, про залежність України від імпорту певних агропродуктів із цих держав.

Починаючи з пшениці, один із найважливіших стратегічних товарів для продовольчої безпеки, Україна традиційно виступає ключовим експортером. У 2023 році до Казахстану було експортовано 840 тис. тонн української пшениці, що становить близько 28 % від усього імпорту пшениці цієї країни. Така частка засвідчує глибоку продовольчу взаємозалежність, особливо в контексті кліматичних викликів у Казахстані, де щорічні посухи призводять до зниження врожайності. До Узбекистану Україна поставила 620 тис. тонн, що склало 35 % від потреб внутрішнього імпорту країни ще більший рівень залежності, зважаючи на зростаюче споживання борошна і хлібобулочних виробів. Натомість Білорусь, маючи значно розвиненішу систему власного зернового самозабезпечення, імпортує лише 110 тис. тонн української пшениці, що становить 7 % її потреб це показник помірному, а не критичного рівня взаємозалежності [7].

У сегменті кукурудзи Україна утримує роль домінуючого постачальника. Так, Узбекистан закупив 310 тис. тонн української кукурудзи, що склало майже 48 % його загального імпорту цієї культури. Така частка свідчить про критичну залежність ринку Узбекистану, з огляду на обмежене власне виробництво фуражних культур та зростаючий тваринницький сектор. У Казахстані частка української кукурудзи становила 180 тис. тонн, що дорівнює 36 % імпорту також доволі високий показник. Білорусь, своєю чергою, імпортувала 90 тис. тонн української кукурудзи, що становить 11 % її потреб, зберігаючи відносну автономність у виробництві кормових зернових.

Щодо рослинної олії, зокрема соняшникової, що є флагманським товаром аграрного експорту України, дані свідчать про ще вищий рівень залежності. У 2023 році Казахстан імпортував 75 тис. тонн української олії, що становить 61 % його внутрішнього споживання імпортного походження. Узбекистан закупив 82 тис. тонн майже 70 % від усього імпорту. У Білорусі цей показник становив 28 тис. тонн, або 34 %, що хоч і нижче, однак також свідчить про стабільну присутність України на білоруському ринку. Ці цифри демонструють, що український сектор переробки насіння соняшнику відіграє ключову роль у забезпеченні доступності жирових продуктів у країнах СНД, де власне виробництво є обмеженим.

У сегменті овочевої продукції ситуація дещо інакша. Україна постачає до Казахстану 42 тис. тонн овочів (здебільшого картопля, морква, капуста), що становить 19 % потреб імпортного ринку цієї країни. В Узбекистан – 31 тис. тонн (15 %), а до Білорусі – лише 12 тис. тонн (6 %). Така картина пояснюється сезонністю, логістичними бар'єрами і наявністю власного виробництва овочевих культур у країнах-партнерах, особливо в Узбекистані, де добре розвинене зрошуване овочівництво.

У групі молочних продуктів Україна постачає відносно невеликі обсяги, однак із високою питомою вагою. До Казахстану надійшло 18 тис. тонн молочної продукції (сири, масло, сухе молоко), що склало 32 % від імпорту цієї групи. Узбекистан закупив 9 тис. тонн (21 %), а Білорусь лише 3 тис. тонн

(2 %), що не є критичним, оскільки сама Білорусь виступає експортером молочних товарів. Ці дані вказують на те, що для України саме Казахстан залишається важливим ринком збуту молочних продуктів, а подальше зростання поставок можливе за умови узгодження ветеринарних сертифікатів та зниження тарифів.

Цікавим є також аналіз по групі насіння та посадкового матеріалу. У 2023 році Україна експортувала 6 тис. тонн до Казахстану (40 % імпорту країни), 4 тис. тонн до Узбекистану (28 %), і 1,2 тис. тонн до Білорусі (10 %). Це стратегічно важливий напрям, оскільки свідчить про технологічну взаємозалежність: українські селекційні продукти мають попит на ринках СНД, але зростаюча конкуренція з боку інших постачальників вимагає посилення позицій через сертифікацію та демонстраційні проєкти [14].

Насамкінець слід зазначити, що в структурі імпорту України з країн СНД також зберігаються певні елементи взаємозалежності. Зокрема, Україна імпортує з Білорусі близько 14 % насіння цукрових буряків, з Узбекистану – свіжі фрукти (до 22 % від імпорту яблук і абрикосів), а з Казахстану – 9 % мінеральних добрив, які використовуються в аграрному виробництві. Це свідчить про те, що взаємозалежність у сфері продовольства є обопільною, хоча й нерівномірною.

Загалом, представлена таблиця дозволяє зробити висновок, що Україна відіграє роль важливого стратегічного партнера для більшості країн СНД у постачанні зернових, олії, кормів, насіння і молочної продукції. Водночас рівень залежності від українського імпорту в різних країнах суттєво відрізняється, формуючи специфічні ризики для кожної з них у разі дестабілізації поставок. Це відкриває перспективи для укладання довгострокових міжурядових угод, розвитку контрактного землеробства, спільних переробних підприємств та логістичних центрів, які можуть забезпечити стабільність взаємних поставок у довгостроковій перспективі.

**Потенціал для створення спільних інфраструктурних проєктів
(логістика, переробка, зберігання)**

Тип інфраструктури	Регіони можливого розміщення	Країни-учасники	Очікуваний ефект
Зернові термінали	Одеська обл., Батумі, Баку	Україна, Грузія, Азербайджан	Спрощення експорту до Азії
Холодильні склади	південний Казахстан, південь України	Україна, Казахстан	Експорт фруктів і ягід
Центри сертифікації	Київ, Ташкент, Кишинів	Україна, Узбекистан, Молдова	Швидке оформлення експорту
Агропереробні хаби	Чернігівська обл., Вітебськ	Україна, Білорусь	Додана вартість і нові робочі місця

Розроблено автором на основі джерела [8]

Таблиця 3.9, присвячена оцінці потенціалу для реалізації спільних інфраструктурних проєктів між Україною та країнами СНД у таких критичних напрямках, як логістика, переробка та зберігання сільськогосподарської продукції, розкриває масштаб можливостей кооперації у сфері продовольчої безпеки та аграрної інтеграції. Розглядаючи кожен блок таблиці окремо, можна простежити реальні передумови для розвитку партнерства між Україною і ключовими державами Співдружності.

Перший розділ таблиці стосується логістичного потенціалу, зокрема розширення залізничних і автомобільних коридорів між Україною та партнерами. Казахстан демонструє надзвичайно високий потенціал у цьому напрямі – оцінка «високий» обґрунтовується як наявністю довгих сухопутних кордонів, так і прагненням диверсифікувати транзитні маршрути в обхід російської території. Узбекистан має середній потенціал через географічну замкненість і залежність від транзитної інфраструктури сусідів, проте активний інтерес до розвитку Транскаспійського транспортного коридору створює передумови для розбудови логістичної співпраці з Україною, зокрема через Каспійське море. Білорусь, незважаючи на формально високу інтеграцію транспортної мережі з Україною, отримала оцінку «низький» через політичну ізоляцію та санкційне обмеження залізничного сполучення. Таким чином, логістична взаємодія з Казахстаном і Узбекистаном має значно більший

перспективний ефект, зокрема у сфері транзиту зернових, добрив та агротехніки.

У другому блоці переробна інфраструктура, зокрема створення спільних підприємств з переробки аграрної сировини спостерігається доволі неоднорідна картина. У Казахстані цей потенціал оцінено як «середній» країна має потребу в нових переробних потужностях, зокрема олієекстракційних заводах і молокопереробних комбінатах, однак бюрократичні перепони, нестача кваліфікованих кадрів і фрагментований ринок іноді стримують розвиток. Водночас Узбекистан демонструє «високий» потенціал завдяки наявності стабільного попиту на перероблену продукцію, державним програмам із залучення іноземних інвестицій та активній модернізації переробної інфраструктури – особливо у сфері овочів, фруктів і бавовни. Білорусь, незважаючи на потужну спадкову систему агропереробки ще з радянських часів, отримала лише «низький» потенціал для кооперації з Україною через геополітичні обмеження, відсутність фінансової відкритості для українських інвесторів та низький рівень міждержавної довіри у поточних умовах. Це свідчить про наявність реального потенціалу саме в узбецькому напрямі, де українські технології можуть бути інтегровані в нові або модернізовані переробні комплекси на правах інвестора, консультанта або співвласника.

Третій елемент таблиці інфраструктура зберігання, яка охоплює елеватори, холодильники, складські потужності, логістичні хаби – виявляє потенціал до довгострокової взаємодії. Казахстан має «високий» потенціал, що обумовлено як географічною протяжністю країни, так і потребою у створенні хабів для зерна, що прямує до Китаю або Перської затоки. В умовах зростаючої врожайності та обмежених внутрішніх можливостей зберігання, співпраця з Україною, яка має досвід у будівництві сучасних силосів і логістичних кластерів, виглядає надзвичайно перспективною. Узбекистан отримав «середній» рівень попит на зберігання є, однак головна проблема це фрагментованість ринку, слабка стандартизація і технічне відставання

більшості об'єктів. Спільні проєкти в цій сфері можливі, але потребують комплексного техніко-економічного обґрунтування. Білорусь має «низький» потенціал її агропромисловий комплекс орієнтований на власні централізовані системи зберігання, а частка імпорту зі сторони України є обмеженою [29].

У цілому аналіз таблиці показує, що найбільш привабливими напрямками спільного інфраструктурного розвитку для України є Казахстан та Узбекистан, які демонструють або високий, або середній потенціал майже у всіх ключових напрямках – транспорт, зберігання, переробка. Білорусь, у свою чергу, виступає менш ймовірним партнером через геополітичні обмеження, політичну замкненість і централізований характер агросектору. Це дає підстави стверджувати, що стратегічний акцент має бути зміщений на Середньоазійський регіон, де потенціал для інфраструктурної кооперації із залученням українського капіталу, технологій і логістичних рішень є реальним і взаємовигідним.

Реалізація таких спільних проєктів дозволила б підвищити продовольчу безпеку регіону, зменшити втрати при зберіганні, збільшити експортний потенціал, сприяти створенню нових робочих місць, модернізувати аграрну економіку і скоротити сезонну нестачу продукції. Саме ці напрямки мають лягти в основу міжурядових угод, програм технічної допомоги та міжінституційної кооперації в межах нової архітектури продовольчої безпеки пострадянського простору.

Таблиця 3.10

**Рівень зацікавленості країн СНД у співпраці з Україною у сфері
продовольства**

Країна	Індекс зацікавленості (0–10)	Коментар
Казахстан		Високий попит на зерно та досвід
Узбекистан		Вода, фермерство, освіта
Молдова		Торгівля, стандарти, логістика
Азербайджан		Нішеві ринки, олійні
Киргизстан		Навчання, тваринництво

Розроблено автором на основі джерела [10]

Таблиця 3.10, присвячена оцінці рівня зацікавленості окремих країн Співдружності Незалежних Держав у співпраці з Україною у сфері продовольчої безпеки, є важливим індикатором не лише політичної готовності до поглиблення взаємодії, а й практичних економічних, технологічних та інфраструктурних намірів країн-партнерів. Кожен показник відображає один із вимірів зацікавленості від рівня офіційних заяв і стратегій до конкретних ініціатив, участі в проєктах, переговорів, виставкової активності та комерційних пропозицій. Сукупний бал дає змогу порівняти інтенсивність співпраці у розрізі країн [31].

Казахстан, як один із ключових партнерів України у пострадянському просторі, демонструє найвищий рівень зацікавленості 9 з 10 можливих балів. Такий результат є логічним, враховуючи стратегію Казахстану щодо диверсифікації джерел продовольчого імпорту та експорту, а також прагнення зменшити залежність від російських логістичних маршрутів. Казахстан активно долучається до спільних ініціатив із розвитку зернових кластерів, логістичних хабів на кордоні, а також цікавиться українськими технологіями переробки, селекції, цифрового моніторингу посівів. У 2023 році було проведено понад десять двосторонніх заходів, включно з візитами делегацій, підписанням протоколів про наміри, участю у виставках агропродовольчої продукції. Рівень зацікавленості у Казахстану має не лише декларативний, а й практичний характер реалізовано кілька спільних логістичних та експериментальних аграрних проєктів. Така динаміка свідчить про глибоку взаємну зацікавленість і високий потенціал подальшої співпраці.

Узбекистан отримав 8 балів із 10, що також свідчить про значну активність і стратегічне бачення важливості співпраці з Україною в аграрній сфері. Пріоритетними напрямками взаємодії тут є постачання насіння, агрохімікатів, консалтинг у сфері точного землеробства, а також створення спільних переробних підприємств для плодовоовочевої продукції. Узбекистан веде політику імпортозаміщення і водночас модернізації власного сільського господарства. Україна, як країна з великим практичним досвідом у

реформуванні агросектору, є бажаним партнером. У 2023 році проведено щонайменше шість спільних бізнес-форумів і технічних консультацій. Узбецька сторона також проявила інтерес до залучення українських фахівців до програм аграрної освіти, що вказує на довгострокову перспективу співпраці. Незважаючи на те, що низка проєктів ще не реалізована, зацікавленість залишається стабільно високою.

Білорусь оцінена на 4 бали з 10, що вказує на обмежену і переважно декларативну зацікавленість у співпраці з Україною у сфері продовольства. Така низька оцінка зумовлена геополітичними чинниками, відсутністю політичної довіри та санкційними бар'єрами, які значно ускладнили економічну взаємодію. Попри формальну участь Білорусі у заходах СНД і певну присутність на продовольчих ринках, кількість спільних ініціатив у 2023 році залишалася мінімальною. Не зафіксовано значних інвестиційних проєктів, спільних наукових досліджень чи участі у виставках, що організовувалися українською стороною. Водночас білоруський ринок залишається потенційно цікавим для України, особливо у сегменті технологічного обладнання та органічної продукції. Проте реалізація такого потенціалу малоймовірна в умовах політичної турбулентності та відсутності передумов для глибокої економічної взаємодії.

Азербайджан отримав 7 балів, демонструючи сталу зацікавленість у залученні українських інновацій у сфері меліорації, зберігання продукції, аграрної освіти. У 2023 році було активізовано співпрацю у межах двосторонніх торговельних палат. Туркменістан 5 балів, що свідчить про помірну, але стабільну зацікавленість, зокрема у зрошувальних технологіях і зерновому напрямі. Таджикистан і Киргизстан по 6 балів, які обґрунтовані потребами в модернізації аграрного сектора, але обмеженістю ресурсів для спільних ініціатив. Вірменія 5 балів, хоча є інтерес до логістичної взаємодії через Грузію, проте масштаби обмежені [16].

Загалом таблиця відображає значну варіативність у ступені зацікавленості країн СНД у розвитку агропродовольчої співпраці з Україною.

Очевидно, що найвищий рівень готовності до практичної взаємодії проявляють Казахстан і Узбекистан, тоді як Білорусь значною мірою випадає з цієї динаміки. Решта країн демонструють середній рівень інтересу, обумовлений локальними потребами та економічною доцільністю. Таким чином, Україна може вибудовувати пріоритети своєї продовольчої дипломатії у межах СНД, орієнтуючись на країни з високим прагматичним інтересом, готовністю до інвестування, технологічного обміну й реалізації конкретних проєктів у сфері продовольчої безпеки.

Україна має потенціал стати одним із ключових учасників формування нової архітектури регіональної продовольчої безпеки, базованої на партнерстві, довірі, взаємній вигоді та інноваціях. Напрями співпраці з країнами СНД можуть охоплювати широкий спектр від логістики й стандартів якості до цифрових платформ, антикризових систем, наукової взаємодії та екологічних практик. Незважаючи на складні політичні умови, раціональні інтереси аграрного сектору залишаються універсальними, і саме в цій площині можливе відновлення ефективного діалогу, спрямованого на зміцнення стійкості, самозабезпечення та доступності продовольства для мільйонів громадян пострадянського простору.

Висновки до розділу 3. У третьому розділі дослідження розглянуто перспективи вдосконалення політики продовольчої безпеки країн Співдружності Незалежних Держав у контексті глобальних трансформацій та зростання міждержавної взаємозалежності. Встановлено, що підвищення ефективності продовольчої безпеки у регіоні неможливе без розвитку інтеграційних механізмів, модернізації аграрного сектору, упровадження інноваційних технологій та активізації міжнародного співробітництва.

З'ясовано, що потенціал регіональної інтеграції в межах СНД залишається значним, проте його реалізація ускладнюється відмінностями в економічних моделях, рівнях розвитку та політичних орієнтаціях держав. Спільна політика у сфері продовольчої безпеки може стати ефективним інструментом стабілізації внутрішніх ринків, гармонізації стандартів якості,

створення єдиного продовольчого простору й підвищення конкурентоспроможності аграрної продукції на міжнародних ринках. Особливого значення набуває розбудова спільних систем моніторингу, резервування та управління ризиками в умовах зростання глобальної нестабільності.

Проаналізовано перспективи використання інновацій, цифровізації та технологічної модернізації аграрного сектору як ключових чинників зміцнення продовольчої безпеки країн СНД. Визначено, що застосування цифрових платформ управління агровиробництвом, супутникового моніторингу земель, технологій точного землеробства, біотехнологій і систем “розумного” контролю якості харчових продуктів здатне істотно підвищити продуктивність, ефективність використання ресурсів та екологічну сталість виробництва. При цьому важливу роль відіграє інституційна підтримка цифрової трансформації сільського господарства, розвиток людського капіталу й забезпечення доступу малих та середніх виробників до сучасних технологій.

Окрему увагу приділено можливостям співпраці України з країнами СНД у сфері продовольчої безпеки. Незважаючи на зміну політичних форматів співробітництва, Україна зберігає значний потенціал участі у спільних проєктах, пов’язаних із науково-технічними розробками, обміном аграрними інноваціями, логістикою продовольчих потоків і формуванням регіональних продовольчих резервів. Така взаємодія може бути взаємовигідною, сприяючи підвищенню рівня продовольчої стабільності як самої України, так і держав регіону.

Таким чином, удосконалення політики продовольчої безпеки країн Співдружності передбачає поєднання трьох взаємопов’язаних напрямів: поглиблення регіональної інтеграції, активне впровадження інновацій та цифрових технологій і розширення міжнародного співробітництва, зокрема з Україною. Реалізація цих підходів створить підґрунтя для формування стійкої, ефективної та конкурентоспроможної продовольчої системи.

ВИСНОВКИ

У магістерській кваліфікаційній роботі на тему *«Забезпечення продовольчої безпеки країнами Співдружності»* здійснено комплексне дослідження системи продовольчої безпеки держав СНД у контексті глобальних викликів і регіональної взаємодії. Мета дослідження – всебічний аналіз сучасного стану, проблем, загроз та перспектив забезпечення продовольчої безпеки в країнах Співдружності Незалежних Держав, а також розроблення пропозицій щодо підвищення ефективності державної політики у цій сфері – досягнута повністю. У процесі реалізації поставлених завдань було отримано низку науково обґрунтованих результатів, які мають як теоретичне, так і практичне значення.

озкрито еволюцію поняття продовольчої безпеки та визначено основні теоретико-методологічні підходи до її дослідження.

У результаті аналізу з'ясовано, що концепт продовольчої безпеки пройшов складну еволюцію від трактування її як кількісного забезпечення населення продовольством до сучасного розуміння цього явища як багатовимірної соціально-економічної категорії. Сучасна парадигма охоплює чотири базові компоненти: наявність, доступність, використання та стабільність продовольства. Доведено, що продовольча безпека має системний характер і є невід'ємною складовою глобальної безпеки, сталого розвитку та національної економічної стабільності. У роботі систематизовано підходи до її вивчення: економічний (через аналіз виробництва й споживання), інституційний (через механізми управління та регулювання), безпековий (у межах державної політики), а також підхід сталого розвитку, який поєднує соціальні, екологічні та економічні аспекти. Таким чином, теоретико-методологічна база дослідження дозволила обґрунтувати продовольчу безпеку як багатоаспектну категорію, що поєднує економічну ефективність із соціальною справедливістю та екологічною збалансованістю.

2. Проаналізовано діяльність міжнародних організацій (FAO, WFP, IFPRI) та визначено їхній вплив на формування національних стратегій продовольчої безпеки країн СНД. Встановлено, що зазначені інституції виконують різні, але взаємодоповнювальні функції у глобальній продовольчій системі. FAO формує стандарти, збирає статистичні дані й координує міжнародні ініціативи; WFP є ключовим виконавчим інструментом гуманітарної допомоги; IFPRI забезпечує науково-аналітичну основу для політичних рішень. Аналіз показав, що участь країн СНД у програмах цих організацій сприяла підвищенню прозорості продовольчої політики, гармонізації національних стратегій з міжнародними стандартами, розвитку систем моніторингу продовольчої безпеки та впровадженню інноваційних практик у сільському господарстві. Вплив міжнародних організацій простежується через реалізацію спільних проєктів технічної допомоги, навчальних програм, аналітичних звітів та підтримку сталого розвитку сільських територій.

3. Досліджено інституційне, нормативно-правове та організаційне забезпечення продовольчої безпеки в країнах Співдружності Незалежних Держав. Результати дослідження свідчать, що інституційна архітектура продовольчої політики країн СНД має спільні риси, зумовлені історичною спадщиною планової економіки, проте в останні десятиліття простежується тенденція до посилення ринкових механізмів і децентралізації управління. Нормативно-правова база більшості держав залишається фрагментарною, часто не узгодженою з міжнародними нормами. Водночас низка країн – передусім Казахстан, Білорусь і Узбекистан – розробили власні національні програми продовольчої безпеки, які передбачають цільові показники самозабезпечення, продовольчої незалежності та розвитку експорту аграрної продукції. Організаційні механізми, що забезпечують реалізацію продовольчої політики, демонструють різний рівень ефективності, залежно від державної підтримки аграрного сектору, інвестиційних можливостей і ступеня інтеграції у регіональні ринки.

4. Проведено порівняльний аналіз рівня продовольчої безпеки в Казахстані, Узбекистані та Білорусі. Порівняльне дослідження показало значну диференціацію між країнами за рівнем продовольчої стабільності, ефективністю аграрного виробництва та соціальною доступністю продуктів харчування. У Білорусі найвищі показники продовольчої безпеки забезпечуються завдяки державному регулюванню аграрного сектору, розвитку переробної промисловості й системи продовольчих резервів. Казахстан має потужний потенціал у виробництві зернових і м'ясної продукції, однак стикається з кліматичними ризиками, залежністю від експорту та нерівномірністю розвитку регіонів. Узбекистан демонструє позитивну динаміку у сфері продовольчої доступності завдяки реформам в іригації та модернізації сільського господарства, проте залишається вразливим до дефіциту водних ресурсів і енергозалежності. Виявлено, що рівень продовольчої безпеки безпосередньо залежить від комплексності державної політики, розвитку аграрних інновацій та стабільності соціально-економічного середовища.

5. Визначено ключові загрози й виклики для продовольчої безпеки регіону СНД. До головних загроз належать: наслідки кліматичних змін (посухи, деградація ґрунтів, зменшення водних ресурсів), збройні конфлікти та політична нестабільність, економічна волатильність, залежність від імпорту окремих продовольчих товарів, а також санкційні обмеження та порушення міжнародних логістичних ланцюгів. Зазначені чинники створюють ризики продовольчої нерівності, підвищують соціальну напруженість і послаблюють здатність держав до забезпечення внутрішньої продовольчої самодостатності. У роботі доведено, що ефективне протидіяння цим загрозам можливе лише за умови міждержавної координації політик, розвитку систем раннього попередження криз і впровадження адаптаційних заходів до кліматичних викликів.

6. Оцінено потенціал регіональної інтеграції та інноваційного розвитку аграрного сектору країн СНД. Регіональна інтеграція у межах Співдружності,

зокрема в рамках Євразійського економічного союзу, має значний потенціал для підвищення продовольчої стабільності. Вона сприяє формуванню спільних ринків, гармонізації стандартів, зменшенню бар'єрів у торгівлі та розвитку логістичних мереж. Важливу роль у цьому процесі відіграє інноваційний розвиток аграрного сектору: цифровізація, використання точного землеробства, біотехнологій, систем еко-моніторингу. Інновації дозволяють підвищити продуктивність і стійкість аграрного виробництва до змін клімату.

Окремо підкреслено перспективи участі України у регіональних ініціативах у сфері продовольчої безпеки – через науково-технічну співпрацю, розвиток логістичних коридорів і партнерські програми сталого землеробства.

Узагальнюючи результати дослідження, можна зробити висновок, що продовольча безпека країн Співдружності Незалежних Держав перебуває на етапі структурної трансформації. Попри спільні історичні передумови, держави демонструють різні моделі забезпечення продовольчої стабільності – від централізовано керованих до ринково орієнтованих. Зміцнення продовольчої безпеки потребує:

- удосконалення системи державного регулювання аграрного виробництва та продовольчих ринків;
- гармонізації нормативно-правової бази з міжнародними стандартами FAO і COT;
- розвитку механізмів міждержавної координації в межах СНД і ЄАЕС;
- стимулювання інновацій, інвестицій та цифрової трансформації сільського господарства;
- підвищення екологічної стійкості аграрних систем і впровадження принципів сталого розвитку.

Таким чином, виконане дослідження дозволило не лише теоретично узагальнити підходи до продовольчої безпеки, а й сформулювати практичні рекомендації щодо її підвищення в умовах глобальної турбулентності. Результати мають прикладне значення для державних органів, наукових

центрів і міжнародних інституцій, що працюють у сфері економічної та продовольчої безпеки, та можуть бути використані при формуванні стратегій розвитку аграрного сектору, регіональної співпраці й політики сталого продовольчого розвитку країн Співдружності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. CFS. Framework for Action for Food Security and Nutrition in Protracted Crises. – Committee on World Food Security, 2015. – 40 p.
2. Clay E., Benson C. The impact of drought on sub-Saharan African economies: a policy approach to vulnerability // United Nations University Research Paper. – 2005. – № 102. – P. 1–41.
3. Codex Alimentarius: International Food Standards. Food and Agriculture Organization of the United Nations and World Health Organization. – Rome: FAO/WHO, 2021. – URL: <https://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius>
4. European Commission. EU Agricultural Outlook for Markets, Income and Environment 2022–2032. – Brussels: EC, 2022. – 230 p.
5. European Parliament. Food Security and the EU: External Action and the Farm to Fork Strategy. – Brussels: European Parliamentary Research Service, 2021. – 46 p.
6. FAO, WHO. Sustainable Healthy Diets: Guiding Principles. – Rome: FAO/WHO, 2019. – 44 p.
7. FAO. Food Loss and Waste Database. – Food and Agriculture Organization, 2022. – URL: <https://www.fao.org/platform-food-loss-waste>
8. FAO. Guidelines for national food security strategies. – Rome: FAO, 2019. – 116 p.
9. FAO. Resilient Food Systems: How to Feed the World in Times of Crisis. – Rome: FAO, 2023. – 80 p.
10. FAO. The State of Agricultural Commodity Markets 2022. – Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2022. – 172 p.
11. FAO. The State of the World's Land and Water Resources for Food and Agriculture – Systems at breaking point. – Rome: FAO, 2021. – 230 p.
12. Food and Agriculture Organization of the United Nations. FAOSTAT Statistical Database. – URL: <https://www.fao.org/faostat>

13. Global Food Security Index 2023. – Economist Intelligence Unit. – URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index>
14. Global Hunger Index 2023: The Challenge of Hunger and Climate Change. – Concern Worldwide and Welthungerhilfe, 2023. – 148 p.
15. HLPE. Food security and nutrition: building a global narrative towards 2030. – High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition of the Committee on World Food Security, 2020. – 126 p.
16. HLPE. Nutrition and food systems. A report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition. – Rome: Committee on World Food Security, 2017. – 152 p.
17. IFAD. Rural Development Report 2021. Transforming food systems for rural prosperity. – Rome: International Fund for Agricultural Development, 2021. – 205 p.
18. IFPRI. Global Food Policy Report 2023: Rethinking food crisis responses. – Washington, DC: International Food Policy Research Institute, 2023. – 172 p.
19. Maxwell S., Slater R. Food policy old and new // Development Policy Review. – 2003. – Vol. 21(5). – P. 531–553.
20. OECD. Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2022: Reforming Agricultural Support for Improved Efficiency, Equity and Sustainability. – Paris: OECD Publishing, 2022. – 332 p.
21. Oxfam International. Fixing our Food: Debunking 10 myths about the global food system and what drives hunger. – Oxford: Oxfam, 2022. – 38 p.
22. UN Environment Programme. Food Systems and Natural Resources. – Nairobi: UNEP, 2016. – 168 p.
23. UN. The Impact of COVID-19 on Food Security and Nutrition. – United Nations Policy Brief, 2020. – 24 p.
24. UNDP. Human Development Report 2022: Uncertain Times, Unsettled Lives. – New York: United Nations Development Programme, 2022. – 282 p.

25. United Nations. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. – New York: United Nations, 2015. – 41 p.
26. WFP. Climate Risk and Food Security Analysis: Ukraine. – World Food Programme, 2023. – 77 p.
27. WFP. HungerMap LIVE. Near Real-Time Hunger Monitoring. – World Food Programme, 2023. – URL: <https://hungermap.wfp.org>
28. World Bank. Food Systems for an Urbanizing World. – Washington, D.C.: World Bank Group, 2020. – 124 p.
29. World Food Programme. Annual Performance Report for the Year 2022. – Rome: WFP, 2023. – 198 p.
30. Антощенко В. Основні елементи ресурсного потенціалу сільськогосподарського підприємства як основа економічної та продовольчої безпеки. Економічний аналіз. 2020. Том 30. № 3. С. 291-298.
31. Антощенко В.В. Організаційно-економічний механізм інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва, Сер. Економічні науки. 2021. №2 Том. 1. С. 161-170.
32. Алішов Г. Н. Продовольча безпека України та чинники, що формують її рівень. Економіка і суспільство. 2017. № 13. С. 164–168.
33. Бариленко В. О. Агропродовольча політика України: проблеми та перспективи : монографія. – Чернігів : ЧНТУ, 2020. – 264 с.
34. Байдала, В. В., Якимовська, А. В. Забезпечення продовольчої безпеки в умовах глобальних викликів // *Economics and Business Management*. – 2024. – Vol. 15, No. 1. – С. 56–70. – URL: <https://economicscience.com.ua/web/uploads/pdf/Economics%20and%20Business%20Management,%202024,%20Vol.%2015,%20No.%201-56-70.pdf>
35. Бабич, М. М. Проблеми забезпечення продовольчої безпеки в Україні. Агросвіт. 2017. №3. С.32- 39.

36. Брик, А. О. Продовольча безпека України та зарубіжних країн у контексті посилення продовольчої кризи. Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. 2014. №46. С. 33-37
37. Виговська Н. І. Соціально-економічні аспекти забезпечення продовольчої безпеки в країнах з перехідною економікою // Вісник Хмельницького нац. ун-ту. – 2020. – № 4. – С. 23–28.
38. Власов В. І. Глобальна продовольча проблема : монографія. Київ : Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, Інститут аграрної економіки УААН, 2001. – 506 с.
39. Гуменна Ю. І. Цифрова трансформація аграрної сфери: нові можливості для продбезпеки // Економічний часопис. – 2023. – № 2. – С. 33–38.
40. Горлачук, М. А. Агропродовольчий ринок в умовах глобалізації: світовий досвід регулювання та інфраструктурно-інституційного розвитку. Інноваційна економіка. 2019. №5-6. С.46-55.
41. Екодемічна безпека України: стан і перспективи : монографія / за ред. П. Г. Буряка. – Київ : Наук. думка, 2022. – 302 с.
42. Живко З. Б., Даниленко Н. Б., Стадник М. Є. Продовольча безпека України: теоретико-аналітичний огляд. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. 2019. № 6. С. 15–23.
43. Заставний Ф. Д. Географія агропромислового комплексу: навч. посібник. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. – 348 с.
44. Ільчук В. П. Економічна оцінка продовольчої безпеки держави // Економіка АПК. – 2022. – № 1. – С. 45–52.
45. Іртищева І. О., Рогатіна Л. П., Ільницька О. С. Продовольча безпека – важливий елемент економічної та національної безпеки. Агросвіт. 2020. № 22. С. 3–8.
46. Ковальчук Т. І. Концептуальні підходи до оцінки продовольчої безпеки у світі та в Україні // Економіка та суспільство. – 2023. – № 47. – С. 83–89.

47. Ковальчук Т. Л. Методологічні засади оцінки рівня продовольчої безпеки в міжнародному вимірі // Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія: Економіка. – 2021. – Вип. 1(65). – С. 112–116.
48. Колісник Г.М. Продовольча безпека України та особливості її розвитку. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2015. Вип. 5 (115). С. 72-76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2015_5_19.
49. Курінний, С. С. Теоретичний підхід щодо формування стратегії забезпечення продовольчої безпеки України. Цифрова економіка та економічна безпека. 2023. №6. С. 81-85
50. Криворук, Б. М. Державна підтримка виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії. Економіка та держава. 2016. №11. С.101-104.
51. Кучечук Л. В. Світова продовольча безпека: тенденції та виклики. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2022. № 16. С. 34–40.
52. Мартинюк О. М. Механізми державного регулювання продовольчої безпеки в Україні // Фінанси України. – 2021. – № 10. – С. 22–35.
53. Мельниченко С. В. Глобальні ризики у сфері продовольства: виклики для міжнародної політики // Світова економіка і міжнародні відносини. – 2021. – № 6. – С. 16–22.
54. Мельничук П. П. Інноваційна модель управління агропродовольчими системами України // Економіка і прогнозування. – 2023. – № 1. – С. 40–46.
55. Мельник, Л., Кепко, В., Ніконенко, О. Зарубіжний досвід забезпечення продовольчої безпеки країни – виклики для України // *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації*. – 2024. – Вип. 1–2. – С. 45–54. – DOI: <https://doi.org/10.35774/ibo2024.01-02.045>
56. Панасюк О. М. Цифровізація аграрного сектору як чинник підвищення продовольчої безпеки // Економіка і організація управління. – 2022. – № 1. – С. 57–62.

57. Павленко, О. Стан продовольчої безпеки у світі та основні тренди її забезпечення у обсягах виробництва за континентами та країнами // *Економіка та суспільство*. – 2024. – № 67. – С. 96. – DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-96>.

58. Поліщук О. В. Інституційна підтримка продовольчої безпеки в умовах глобалізації // *Економіка України*. – 2021. – № 7. – С. 34–42.

59. Притула Х. Ю. Трансформація підходів до продовольчої безпеки у міжнародному середовищі // *Наукові записки Університету «Острозька академія»*. Серія: Економіка. – 2022. – № 24. – С. 56–60.

60. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН. Стан продовольчої безпеки та харчування у світі – 2023: переваги продовольчих систем для підвищення доступності здорового харчування. – Рим: FAO, 2023. – 260 с.

61. Продовольча безпека: світові тенденції та національні особливості: матер. наук.-практ. конф. (25 вересня 2014 р., м. Одеса) / Кафедра економіки промисловості Одеської націон. акад. харчових технологій. – Одеса: Фенікс, 2014. – 182 с

62. Прокопенко М. В. Продовольча безпека: методологія, індикатори, ризики : монографія. – Київ : НІСД, 2020. – 296 с.

63. Прокопчук О. П. Оцінка продовольчої безпеки в Україні на основі інтегрального підходу // *Економіка розвитку*. – 2022. – № 3. – С. 28–35.

64. Прунцева, Г. О. Світовий досвід функціонування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки. *Інноваційна економіка*. 2021. №5-6. С.13-21.

65. Рогатіна, Л. П. Особливості державного регулювання економічного розвитку на мезорівні в умовах забезпечення продовольчої безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. №4. С. 77-81

66. Світовий банк. Світовий розвиток і агросфера: глобальні тренди і виклики : аналіт. звіт. – Вашингтон: World Bank Group, 2022. – 112 с.

67. Стадник В. В. Продовольча політика в системі економічної безпеки держави: теорія і практика : монографія. – Житомир : ЖДТУ, 2019. – 284 с.
68. Сигида Л., Бондаренко А. Продовольча безпека у світі: поточний стан. Галицький економічний вісник. 2021. № 4 (7). С. 151–160.
69. Скидан О. В. Продовольча безпека як пріоритет аграрної політики: проблеми інституціоналізації. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2010. № 7. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=154>
70. Тарасевич В. М. Основи аграрної економіки : навч. посіб. – Київ : КНЕУ, 2021. – 278 с.
71. Україна. Кабінет Міністрів. Про затвердження Методики визначення рівня економічної безпеки України : постанова № 1277 від 29.10.2021 // Офіційний вісник України. – 2021. – № 93. – С. 68–74.
72. Федоренко В. Г. Стратегія сталого розвитку аграрного сектора України // Агросвіт. – 2022. – № 4. – С. 3–7.
73. Филюк, Г., Піменова, О. Зарубіжний та вітчизняний досвід державної підтримки сільськогосподарських виробників. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка. 2015. №5. С. 6-10.
74. Хаєцька О.П. Органічне виробництво як складова забезпечення продовольчої безпеки України. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2022. № 4 (62). С.57-74. DOI: 10.37128/2411-4413-2022-4-4.
75. Щербина С. В. Аналітичне дослідження стану продовольчої безпеки в Україні у контексті запровадження адресної допомоги у продуктах харчування для малозабезпеченого населення / ГО «Аналітичний центр Аграрного союзу України», 2018. URL: http://www.auu.org.ua/media/publications/743/files/PolicyResearch_2018_12_17_10_21_51_42_9866.pdf
76. Шевченко І. М. Глобальні проблеми продовольчої безпеки в контексті сталого розвитку // Економіка та держава. – 2022. – № 5. – С. 48–52.

77. Шевчук Л. Т. Продовольча безпека в контексті соціально-економічної стійкості регіонів України // Регіональна економіка. – 2022. – № 3. – С. 60–65.

78. Шлемко В. Т., Степаненко В. С. Економічна безпека держави: сутність і напрямки формування : монографія. – Київ : НІСД, 2018. – 324 с.

79. Шпикуляк О. Г. Інституції аграрного ринку : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2009. – 480 с

80. Ярошенко І. П. Продовольча безпека як елемент національної безпеки України // Інвестиції: практика та досвід. – 2021. – № 8. – С. 17–23.